

UDK 808.1 + 881.09(05)

ISSN 0350-6894

ISBN 86-377-0521-9

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1990
2

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE
ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

SRL	LETNIK 38	ŠT. 2	STR. 81-176	LJUBLJANA	APR.-JUN. 1990
-----	-----------	-------	-------------	-----------	----------------

VSEBINA

RAZPRAVE

ROZKA ŠTEFANOVA, Slovenski razsvetljenec Martin Kuralt v lvovski dobi	81
HEINZ DIETER POHL, Slovenske (in slovanske) izposojenke v nemškem jeziku Koroške	101
HERMINA JUG-KRANJEC, Ekspresionistično preoblikovanje dejanskosti v romanu Bogovec Jernej	105
MILE MAMIĆ, Slovenske riječi u Rječniku Jugoslavenske akademije	131
RASTISLAV ŠUŠTARŠIČ, Fonološko prilagajanje soglasnikov v angleških slovarskih enotah, prevzetih v slovenščino	141

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

MIRAN HLADNIK, Zdravčeva monografija	157
ALEKSANDRA DERGANČ, Melčukov in Žolkovskega Razlagalno-kombinatorični slovar sodobnega ruskega jezika	160
ALOJZ JEMBRIH, Hrvatske riječi u putopisu Arnolda von Harff (1497)	163
ANDREJA ŽELE, Zbornik Ethnologia Slavica, letnik 20	166
JOŽE MUNDA, Bibliografija Jožeta Munde (Ob šestdesetletnici)	169

CONTENTS

STUDIES

ROZKA ŠTEFANOVA, A figure of Slovene Enlightenment: Martin Kuralt's Lvov period	81
HEINZ DIETER POHL, Slovenian (and Slavic) borrowings in the German language of Carinthia	101
HERMINA JUG-KRANJEC, The expressionistic remolding of actuality in the novel <i>Bogovec Jernej</i>	105
MILE MAMIĆ, Slovene words in the Yugoslav Academy Dictionary of Serbo-Croatian	131
RASTISLAV ŠUŠTARŠIČ, The phonological adaptation of consonants in English lexical units adopted into Slovene	141

REVIEWS – NOTES – REPORTS – MATERIALS

MIRAN HLADNIK, Franc Zdravec's monograph on 'the poet of Prekmurje planes, Miško Kranjec'	157
ALEKSANDRA DERGANČ, <i>Tolkovo-kombinatornyj slovar' sovremennogo russkogo jazyka</i> by I. A. Mel'čuk and A. K. Žolkovskij	160
ALOJZ JEMBRIH, The Croatian words in Arnold von Harff's travel diary (1497)	163
ANDREJA ŽELE, <i>Ethnologia Slavica XX</i>	166
JOŽE MUNDA, The Bibliography of Jože Munda (On the occasion of his sixtieth birthday)	169

Uredniški odbor – Editorial Board: France Bernik, Varja Cvetko-Orešnik, Aleksandra Derganc, Tomo Korošec, Janko Kos, Boris Paternu (**glavni urednik za književne vede – Editor in Chief for Literary Science**), Aleksander Skaza, Jože Toporišič (**glavni urednik za jezikoslovje – Editor in Chief for Linguistics**), Franc Zdravec.

Odgovorni urednik – Executive Editor: Franc Zdravec.

Tehnični urednik – Technical Editor: Velemir Gjurin.

Naslov uredništva – Address: Slavistična revija, Aškerčeva 12/II, YU 61000 Ljubljana, Slovenija.

Časopisni svet – Council of the Journal: Martin Ahlin, Drago Družkovič, Janez Dular, Andrej Inkret, Carmen Kenda-Jež, Boris Paternu, Jože Puhar, Jože Šifrer (**predsednik – Chairman**), Alenka Šivic-Dular, Jože Toporišič, Franc Zdravec.

Naročila sprejema in časopis odpošilja – Subscription and Distribution: Založba Obzorja, Gosposka 3, YU 62000 Maribor, Slovenija.

Natisnila – Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana.

Naklada – Circulation: 1100 izvodov – 1100 copies.

ISSN 0350-6894. – ISBN 86-377-0521-9.

SLOVENSKI RAZSVETLJENEC MARTIN KURALT V LVOVSKI DOBI

Med dolgoletnim bivanjem v Lvovu je Martin Kuralt deloval kot kustos univerzitetne knjižnice, kot čebelar in kot pesnik. Pod vplivom tamkajšnjega kulturnega okolja je postal tudi začetnik slovensko-poljskih literarnih stikov. Poglobljal se je v staro poljsko književnost in napisal latinsko odo poljsko-latinskemu renesančnemu pesniku Klemensu Janickemu. Kuraltov slovenski prevod študentove arije iz sočasne opere W. Boguslawskega je ostal v rokopisu, natisnjen pa je bil njegov nemški prevod te arije. Za njegove izvirne nemške in latinske pesmi, motivno povezane s tedanjim zgodovinskim dogajanjem, je značilna ideja miru kot tudi skrb za usodo Poljakov. Med njimi je svoje svobodomiselnne nazore dopolnil s simpatijami do poljskega narodnoosvobodilnega gibanja, s tem pa postal žrtev dosmrtnega preganjanja s strani avstrijskih oblasti.

During his many years in L'vov Martin Kuralt was active as a curator in the university library, as an apologist and as a poet. Influenced by the cultural environment he also became a pioneer of Slovene-Polish literary contacts. He immersed himself deeply in ancient Polish literature and wrote a Latin ode to the Polish-Latin Renaissance poet Klemens Janicki. Kuralt's Slovene translation of *The Student Aria* from W. Boguslawski's contemporary opera remained in manuscript, but his German translation of the aria was put into print. His original German and Latin poems, related through their motifs to concurrent historical events, are characterized by an idea of peace as well as by his concern for the future of Poles. In their midst he complemented his freethinking by sympathies towards the Polish national-liberation movement, and therefore became a victim of a life-long persecution by Austrian authorities.

Med viri za natančnejšo osvetlitev Kuraltovega bivanja v Lvovu, kjer je preživel večino svojih zrelih, ustvarjalnih let, je kronološko prvi Zgodovina Lvovske univerze¹. Tu je opisano predvsem njegovo delo v univerzitetni knjižnici, omenjeni so tudi njegovi svobodomiselni nazori, vendar brez povezave s sočasnim poljskim osvobodilnim gibanjem.

Na Kuraltovo v Lvovski dobi izoblikovano mišljenje kot na prvi vzrok za kasnejšo dolgoletno internacijo v domovini in na Moravskem je prvi opozoril češki zdravnik in zgodovinar Mořic Remeš. V njegovi študiji² opisana Kuraltova literarna zapuščina je tudi prvi pregled literarnega udejstvovanja tega preganjanega slovenskega razsvetljenca.

Politično ozadje tega preganjanja je na podlagi dokumentov iz dunajskih policijskih arhivov razkril France Kidrič³. Po odkritju novih dokumentov v arhivu nekdanjega moravsko-šlezijekega gubernija v Brnu je to vprašanje dokončno pojasnil češki slavist Jiří Skalička⁴.

¹ Ludwik Finkel-Stanislaw Starzynski, *Historya Uniwersytetu Lwowskiego*. Lvov, 1894, I, 122-125, 148-149, 173-174, 177, 180, 191.

² Abbé Martin Kuralt, *Življenjepisna črtica in prispevek k zgodovini narodnega prebujenja Slovencev*. Pisal dr M. Remeš (Olomouc). Iz češkega rokopisa prevedel Vinko Zupan. Zbornik Matice Slovenske, Ljubljana, 1912, 1-48.

³ France Kidrič, *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe*. Ljubljana, 1930, 100-101.

⁴ Jiří Skalička, *Abbé Martin Kuralt a jeho severomoravska internace*. Severní Morava, vlastivědný sborník, zv. 17, str. 37-41, Šumperk, 1969.

Na Kuraltove stike s sočasnimi poljskim kulturnim in političnim življenjem je s študijo o njegovem slovenskem prevodu arije iz opere Wojciecha Boguslawskiego, objavljenem že v Remeševem prispevku, opozoril Fran Ilešič⁵.

Tone Pretnar je določil mesto tega prevoda med tedanjimi slovenskimi pesniškimi prevodi, poleg tega pa s temeljito verzološko analizo potrdil, da ni Kuraltov le slovenski rokopisni, temveč tudi natisnjeni nemški prevod omenjene arije⁶.

Z vidika romunsko-jugoslovansko-poljskih stikov, kot jih je omogočal tedanji Lvov, je Kuraltovo lvovsko dobo nedavno raziskoval romunski slavist Mihai Mitu in pri tem, kot bo iz nadaljnega razvidno, odkril marsikaj novega. Glavni poudarek njegove študije⁷ je na literarnem sodelovanju Kuralta z romunskim pesnikom Ioanom Budaieim, s katerim sta oba pesnila pretežno v latinščini.

Kuraltovo latinsko poezijo kot tudi njegove slovenske in nemške verze, nastale v lvovski dobi, v tedanjem poljskem kulturnem okolju, obravnava tudi ta prispevek, ki naj pripomore k boljšemu spoznavanju prvih slovensko-poljskih literarnih stikov.

I

Martin Kuralt (1757–1845) je prišel v Lvov dobro desetletje po prvi delitvi Poljske, ko je to staro poljsko kulturno središče z avstrijsko aneksijo postalo glavno mesto novoustanovljenega Kraljestva Galicije in Lodomerije. S tem se je že prej narodnostno mešano prebivalstvo povečalo s priseljenci iz drugih avstrijskih dežel, ki so tu našli zaposlitev. Namesto prejšnje od leta 1661 delujoče poljske akademije je cesar Jožef II. ustanovil univerzo z latinskim, nemškim, deloma tudi ukrajinskim učnim jezikom – odprli so jo 16. novembra 1784 – in v okviru le-te so knjižne zbirke iz številnih odpravljenih samostanov (157) začeli združevati v knjižnico, ki je ob koncu urejanja štela 40.000 del. V tej knjižnici je konec 1784 ali v začetku (pred 18. februarjem) 1785 dobil mesto kustosa slovenski razsvetljenec Martin Kuralt.⁸

V Lvov je prišel kot zelo izobražen in ugleden svetni duhovnik jožefinske smeri. Iz njegovih študijskih let je znano le to, da je poslušal filozofijo verjetno na Dunaju⁹, bil nato v cistercijskem samostanu v Stični, a iz tega 1779, eno leto za prijateljem Antonom Tomažem Linhartom, izstopil in nato (1780/81) nadaljeval študije v Firencah. Tedaj ga je Linhart povabil, naj se včlani v obnovljeno ljubljansko znanstveno društvo Academia operosorum, in ga spodbujal, naj mu pošlje kaj iz svojih del, pri čemer da ni vezan na »nobeno vedo in na noben jezik«¹⁰.

⁵ Fran Ilešič, Slovenački prevod jedne poljske pesme. Zbornik u čast Bogdana Popovića. Beograd, 1929, 162–173.

⁶ Tone Pretnar, Prvi slovenski prevod poljskega leposlovnega besedila v luči književnozgodovinskega procesa. Slavistična revija 1979, št. 1, 67–79.

⁷ Mihai Mitu, O pagina diu istoria relatiilor culturale romano-iugoslave in epoca luminilar (Ioan Budai-Deleanu si Martin Kuralt). V: Relatii culturale, literare si lingvistice româno-iugoslave. Actele simpozionului VI. Rumunsko-jugoslovenske kulturne, književne i lingvističke veze. Radovi VI simpozijuma. (Extras.) Bukarešta, 21–25. X. 1982, 261–272.

⁸ Slovenski biografski leksikon I, Ljubljana, 1925–1932, 591–593.

⁹ Anton Tomaž Linhart, Zbrano delo I. Uredil in z opombami opremil Alfonz Gspan. Ljubljana, 1950, str. 524.

¹⁰ Glej zgoraj, str. 416.

Po vrnitvi v domovino in po posvetitvi v mašnika ga je ljubljanski škof janzenist Karel Janez Herberstein postavil za svojega dvornega kaplana, a ga kmalu odpustil zaradi neke pridige, ki je z izvajanjem načel moralnosti iz človeške narave preseгла okvire janzenizma in kaže na Rousseaujev vpliv. To pridigo je 1782 tudi objavil. Le v rokopisu pa je ohranjen njegov slovenski prevod natisnjene nemške pridige koroškega pastorja Hagena (*Ta prva Pridiga, katero je deržal... 1782 Joannes Paul Hagen... per tih Evangeljskih Soseskah v Ariaah na Korotanu*), ki je Kuralta pritegnila zaradi razsvetljenske verske strpnosti. S tem prevodom se je Kuralt, ki je medtem postal tudi član akademije operozov, vključil v slovensko prerodno delovanje. Nato je na potovanju po Evropi obiskal predrevolucijsko Francijo, si tam pridobil znanje iz bibliografije in se izpopolnil v francoščini, tako da je prevedel v nemščino več v francoskem jeziku objavljenih razprav avstrijskega pisatelja Josepha Sonnenfelsa (1733–1817). Po vrnitvi je bil nekaj časa domači učitelj na Dunaju, nato pa po neuspelem poskusu, da bi dobil ravnateljsko mesto v nastajajoči ljubljanski licejski knjižnici, odšel v Lvov.

Z ustanovitvijo jožefinske univerze so se v to večnarodnostno mesto priselili profesorji, izbrani iz avstrijskih dežel in med njimi tudi Kuraltov predstojnik bibliotekar Heinrich Gottfried Bretschneider (1739–1810)¹¹. Po rodu je bil iz Prusije, brez formalne šolske izobrazbe, a vztrajen samouk, ki se je tudi literarno udeleževal kot pisec humorističnih in satiričnih del. Po velikih življenjskih peripe-tijah in bivanju v mnogih zahodnoevropskih prestolnicah je postal dvorni bibliotekar v Budi in dobil naslov dvornega svetnika. Konec 1784 je bil poslan v Lvov, vendar napornemu delu pri ustanavljanju knjižnice ni bil več kos in je očitno vse preveč nalog prelagal na mladega kustosa. Ta je takoj po prihodu v Lvov potožil prijatelju Linhartu o slabem sprejemu in bil nato v nenehnem sporu s svojim predstojnikom, kljub temu pa sta skupaj izdala prva dva zvezka knjižničnih katalogov¹². Kuralt se očitno ni vključil v nemško profesorsko kolonijo, sestavljeno v glavnem iz okorelih sholastikov ali pa plitvih razsvetljencev¹³. Med slednjimi je imel glavno besedo prav njegov predstojnik, že od mladosti član prostozidarskih lož. Vendar se tudi na tej podlagi nista zblížala, čeprav je po mnenju zgodovinarja lvovske univerze tudi Kuralt sodil med framasone. Ob delu v knjižnici se je začel zanimati za staro poljsko književnost, v kateri so mu bila kot klasično izobraže-nemu človeku vsaj sprva najbližja številna v latinščini spesnena dela. Posebno ga je pritegnil renesančni poljsko-latinski pesnik Klemens Janicki (1516–1543), čigar kratka življenjska pot je vodila iz kmečke hiše na Poznanjskem preko tajniške in knjižničarske službe pri nadškofu Andrzejju Krzyckem na študij v Padovo, kjer je kot odlični lirik dobil najvišje tedanje priznanje – doktorsko diplomu in lovorov venec. Kuralt je ob branju elegične poezije Janickega odkril v njem naslednika velikega Ovida in mu sam napisal odo v latinščini. Ta poezija je, kot pravi z besedami pesnikovega pokrovitelja Andrzejja Krzyckega, dvignila Poljsko iz kulturne zaostalosti, iz barbarstva. In sam, živeč že dolgo med Poljaki, si želi, da bi mogel ubrati njeno melodijo.

¹¹ Glej op. 1, str. 118–122.

¹² Glej op. 7, str. 263.

¹³ Krystyna Poklewska, *Galicja romantyczna*. Varšava, PIW, 1976, 17–18.

IN CLEMENTEM JANICIUM,

Poetam laurigerum, in genere elegiaco inter Polonos principem.

Janici, seu clara tenent te signa Bootis,
 Sive alia Arctoi lucida stella poli:
 (Nam certe rutilo circumvectatus Olympo,
 Sedibus e superum patria rura vides)
 Ruribus ex istis, quis non novus incola dego,
 Ore salutatus sis animoque mihi!
 Hacce salutatus coram sis gente Polona,
 Cujus in aeternum fama decusque manes,
 O utinam votiva tibi dum carmina dico,
 Ipse tuum possim reddere voce melos!
 Vixerunt multi per tempora prisca poetae;
 Vix aliquis de se plura referre dedit.
 At sint magna licet, quae nunc miracula narro.
 His tamen haud poteris, turba, negare fidem.
 Nasonem puer ut caepi cognoscere, dixi:
 Isti terra viro non tulit ulla parem.
 Dixi, et Sauromatum quod abiverit exul in oras,
 Lapsa est ex oculis plurima gutta meis.
 O quis (saepe graviolvebam talia mente)
 Nasonis fregit, quis tuleratve chelyn!
 O ubi sunt dociles facili sub pollice chordae
 Divinos toties quae sonuere modos!
 Barbarus has forsán gladio rescidit, ineptá
 Exuvias ursum consuematque manu.
 Mens puerilis erat mihi tunc, et nescia rerum:
 Piurimus ignaris mentibus error inest.
 Deposui errorem, cum dein maturior annis
 Ipse tuos viso, terra Polona, lares.
 Advena sollicito perquiro lumine, quidquid.
 Lechigenae latius insonuere lyris.
 Ut tua conspicio, Janici, carmina; sunt haec,
 Inquam, e Nasonis carmina nata chely.
 Verso, reverso manu, sua stat sententia menti:
 Sunt e Nasonis carmina nata chely.
 Sciscitor a doctis, docti quoque fantur amici:
 Sunt e Nasonis carmina nata chely.
 Scilicet hanc Majá genitus de funere vatis.
 Abstulit, indignans talia fata deus.
 Sarmata Romanum teget, inquit, terra poetam;
 Romanam et teneat Sarmata terra lyram!
 Tempus erit, quo victa rues borealibus armis,
 Nunc dominans getico, Roma superba, solo.
 Sed nato in Scythia juveni quo Roma Latinos
 Invideas elegos, hoc quoque tempus erit.
 Haec fatus, citharam sinuoso condidit antro,
 Qua torpente super Sna palude jacet.
 Interea longo volvuntur saecula motu:
 Abdita quo fuerat, delitit illa loco.
 Caecae sic latitant subter tellure, lacertis
 Donec ab humanis effodiantur opes.
 Tandem tetra lues Snenanum invaserat agrum,
 E domibus trepidos dispuleratque viros.

NA KLEMENSA JANICKEGA,
z lovorom ovenčanega pesnika, prvega v vrsti elegikov med Poljaki.

Janicki, varujejo te svetla ozvezdja Boota
ali druge svetlikajoče se zvezde severnega tečaja:
(kajti gotovo se voziš nad rožnatim Olimpom,
z bivališč bogov gledaš očetno deželo),
iz teh krajev, kjer že dolgo prebivam,
mi bodi pozdravljen z usti in v duhu!
Od tukaj bodi pozdravljen vpričo poljskega ljudstva,
katerega slava in ponos ostaneš za vedno.
O da bi, medtem ko ti pišem votivne pesmi,
tudi sam mogel ubrati tvoj melos.
V prejšnjih časih je živel mnogo pesnikov,
komaj kdo je mogel o sebi poročati več.
Četudi so čudesa, o katerih sedaj pišem, velika,
vendar jim, množica, ne boš mogla odreči zaupanja.
Ko sem začel spoznavati Nazona, sem rekel:
Nobena dežela še ni rodila moža, enakega njemu.
Rekel sem in iz mojih oči je priteklo mnogo solza,
ker je bil izgnan na obalo Sauromatov.
O kdo (večkrat sem potr razmišljal o tem)
je uničil Nazonovo liro, kdo pa jo prinesel!
O kje so pod spretnim palcem za pouk dovezetne strune,
ki so takrat zadonele v božanske napeve!
Te je morda z mečem razsekal barbar in z nerodno
roko sešil medvedje kožuhe.
Tedaj sem imel še otroško pamet, nisem poznal stvari:
v nevedne duše se rada naseli zmota.
Zavrgel sem zmoto, ko sem v zrelejših letih
sam obiskal tvoje lare, zemlja poljska.
Kot prišlek raziskujem s skrbnim očesom, kar koli
so zaigrali potomci Lecha z latinskimi lirami.
Tako opazim tvoje pesmi, Janicki; te so
rekel bi, rojene iz Nazonove lire.
Obračam jih, pa spet jih obračam v roki in svojevrstna misel
vztraja v glavi: pesmi so se rodile iz Nazonove lire.
Poizvedujem pri učenjakih, pa tudi učeni prijatelji pravijo:
Pesmi so rojene iz Nazonove lire.
Seveda je le-to Majin sin [sc. Merkur, op. prev.] odnesel s pesnikovega pogreba
in bil še kot bog ogorčen nad takšno usodo.
»Sarmatska zemlja pokriva«, pravi, »rimskega pesnika
in sarmatska zemlja naj ima tudi rimsko liro!
Pride čas, ošabni Rim, ki sedaj gospoduješ getskim tlom,
Ko se boš sesul, premagan od severnjaškega orožja.
Toda rodil se bo v Skitiji mladenič, katerega latinskim elegijam
boš, Rim, zavidal: tudi ta čas bo prišel.«
To rekši je shranil liro v veliko jamo,
kjer nad neizsušljivim močvirjem leži Slena.
Medtem minevajo dolga stoletja: kjer je bila skrita,
tam je ostala še naprej.
Nevidne stvari so torej skrite pod zemljo,
dokler človeške roke ne izkopljejo zaklada.
Nazadnje je gnusna kuga napadla snenansko polje,
z domov je pregnala preplašene može.

Janici genitor tunc, quem versabat aratro
 Ipse, pavens campum linquit, et antra petit.
 Antra petit, reperitque chelyn Nasonis in antro:
 Non tamen inventum noverat ipse suum.
 Quid mihi cum cithara, duros qui tracto ligones,
 Callosâque miser semina spargo manu!
 Sic ait, et nato citharam protendit habendam,
 Parvulus ut ludat qualiacunque puer.
 Molliter incepit chordam tentare puellus:
 Illico divinos edidit illa sonos.
 Divinos dedit illa sonos: Janicius alter
 Mox Naso numeris carminibusque fuit.
 Obstupuit rutilo tum Phœbus in axe, suoque.
 Sarmaticis risit blandius ore plagis.
 Prosiluere sacro lætæ de vertice Musæ,
 Hucque citum tulerant ex Helicone gradum.
 Vistula cæruleis alte caput extulit undis,
 Et placide tumidas currere jussit aquas.
 Expavit lupus in sylvis, in saltibus ursus,
 Præcipitique procul cessit uterque fugâ.
 Cricius attonitus patriæ bene dixit: ab illo
 Barbara jam non es, terra Polona, die.

M. K.

Oda je izšla kot poseben tisk anonimno in tudi brez navedbe kraja in letnice.¹⁴ Ne glede na morebitno kasnejšo objavo jo je treba postaviti v prvo dobo Kuraltovega bivanja v Lvovu, v čas, ko se je intenzivno ukvarjal s staro poljsko književnostjo in se tudi aktivno vključil v tedanje živahno družabno življenje galicijske prestolnice. Na vrtu nekdanjega jezuitskega samostana so se ob bogati iluminaciji vrstile amaterske gledališke predstave, nemške in poljske, koncerti in recitacije. Med nastopajočimi je bil tudi svetovljanski abbé Martin Kuralt, gôst lvovskih literarnih salonov, ki si je s svojimi latinskimi verzi pridobil naziv »galicijski Vergil«.¹⁵ O tem poroča njegov lvovski znanec, Dunajčan Franz Joseph Jekel (1762–1816).¹⁶ Ta je v letih 1781–1791 služboval v Lvovu kot advokat, sprva pri deželnem, nato pri c. k. apelacijskem sodišču in leta 1790 na lvovski univerzi doktoriral iz poljskega prava. Svojo stroko je preučeval v povezavi s celotno poljsko kulturo, se pri tem naučil poljskega jezika in se živo zanimal za staro poljsko književnost. Pomoči, ki mu jo je pri tem študiju književnosti nudil kustos Kuralt, tudi po vrnitvi na Dunaj ni pozabil. V uvodu (s. IV–V) k četrti knjigi svojega življenjskega dela Pohlens Staatsveränderungen (Dunaj 1806)¹⁷ se ga spominja z naslednjimi besedami: »Eben so schmerzlich is mir die lange Trennung von meinem theuren Freunde . . . Herrn Abbé Martin Alojs Kuralt. Dieser edle als Literator als galiziens Virgil (Kuralt pisal między innymi idylle na cześć arcybisku-

¹⁴ To odo omenja med Kuraltovimi tiski M. Re m e š , v op. 2 n. d., str. 35. Primož Simoniti, *Opera scriptorum latinorum Sloveniae, v: Jugoslaviae scriptores latini recentioris aetatis II*, Zagreb–Ljubljana, 1972, 34–35, tega naslova ne omenja. Tu jo objavljamo po fotokopiji izvoda, ki ga hrani Ossolineum v Vroclavu pod sign. Misc. 239, XVIII–12505–III. Filološki prevod: Martin Benedik.

¹⁵ Glej op. 7, str. 264.

¹⁶ Glej op. 1, str. 129, 139; K. Wurzbach, *Biographisches Lexikon X*, Dunaj, 1863, 129–131.

¹⁷ Glej op. 7, str. 264.

Oče Janickega je tedaj v strahu zapustil polje,
 ki ga je sam obračal s plugom, in poiskal zatočišče v jami.
 Zatekel se je v jamo in v njej našel Nazonovo liro:
 vendar sam ni spoznal svoje najdbe.
 Kaj bo lira meni, ki sem vaje trde motike
 in beden trosim seme z neokretno roko.
 Tako pravi in sinu ponudi kitaro v last,
 da bi se mali deček vsaj malo igral.
 Dečko začne nalahno ubirati struno:
 ta pa pri priči da od sebe božanski zven.
 Dala je od sebe božanski zven. Janicki je bil kmalu
 drugi Nazo tako po napevih kot pesmih.
 Apolon na rožnatem vozu je obnemel; prikupno,
 kot se zanj spodobi, se je smehljaj sarmatski ravnini.
 Veselo so se spustile muze s svetega vrha
 in s Helikona pospešile korak.
 Visla je visoko iz sinjemodrih valov dvignila glavo
 in ukazala razburkanim vodam, naj se umirijo.
 Prestrašil se je volk v gozdu, medved v gozdnatem gorovju
 in v hitrem drncu sta se oba umaknila daleč stran.
 Krzycki je zamaknjen lepo povedal domovini: zemlja poljska,
 od tega dne nisi več barbarska.

pów Kickiego i Szymonowicza) – und als Mensch gleich schätzbarer Mann war durch sechs Jahre mein beständiger Gesellschafter in Lemberg. In seinem lehrreichen Umgange fand mein Geist die wohlthätigste Nahrung.«¹⁸

Z Jeklom je Kuralta družilo zanimanje za poljsko kulturo, v političnem pogledu pa si, kot kaže, nista bila blizu. Jekel je bil avstrijski patriot¹⁹ in je prihodnost Galicije videl v gospodarskem napredku te dežele v okviru Avstrije, Kuralt pa je svobodomiselne nazore, kot so se izoblikovali že pred prihodom v Galicijo, v poljskem okolju dopolnil z revolucionarnimi osvobodilnimi idejami – postal je »prijatelj poljske stvari«.²⁰

II

Pod vplivom francoske revolucije je medtem prišlo do velikih sprememb v le še formalno svobodni poljski državi. Napredne politične sile so jo skušale rešiti pred popolnim propadom z demokratičnimi reformami, ki so dosegle vrhunec z izglasovanjem ustave 3. maja 1791. Prav ta prizadevanja so spodbudila sosednji velesili Rusijo in Prusijo k novim vojaškim posegom, ki so se končali z drugo delitvijo Poljske (1793). V močno okrnjeni državi se je nato razvilo osvobodilno gibanje, ki je naslednje leto pripeljalo do vstaje pod vodstvom Tadeusza Kościuszka. Vstaja

¹⁸ Delo je izšlo tudi v poljščini: *O Polsce, jej dziejach i konstytucji dzieło w języku niemieckim przez Franc. Joz. Jekla ułożone i przez Konstantego Slotwinskięgo spolszczone, poprawione i przypisami pomnożone*. Lvov, 1819. Citat (s piščevim poljskim vstavkom) je iz: W. M. Bartel, *Kartka z dziejów kultury prawnej w Galicji na przelomie XVIII i XIX wieku*, v: *Księga pamiątkowa ku czci Konstantego Grzybowskiego*. Krakov, 1971, str. 27.

¹⁹ W. M. Bartel, v op. 18 n. d., str. 27.

²⁰ Glej op. 2, str. 18.

zaradi strahu velikašev pred oboroženimi kmečkimi množicami ni uspela, sledila je tretja delitev Poljske (1795), ki je to državo za dolgo izbrisala s političnega zemljevida Evrope.

Ti dogodki so močno odmevali tudi med Poljaki v Galiciji. Podlago za politično dejavnost je ustvarilo razsvetljsko gibanje, ki ga je na galicijskih tleh utemeljil Józef Maksymilian Ossoliński (1748–1826). Po študijah v Varšavi, kjer se je seznanil z novo miselnostjo, se je po prvi delitvi Poljske vrnil na domače posestvo v Galiciji, se tam ljubiteljsko ukvarjal z literaturo in zgodovinopisjem in začel zbirati stare poljske knjige in rokopise, kar je ustvarilo podlago za kasnejšo lvovsko znanstveno ustanovo Ossolineum. To delo je nadaljeval tudi na Dunaju, kamor se je preselil po drugi delitvi Poljske in pozneje našel tam odličnega sodelavca v Jerneju Kopitarju. Še pred odhodom je s pomočjo zvez z dunajskim cenzorjem za politične publikacije, vnetim bibliofilom, dosegel, da so poljski domoljubi v Galiciji dobili dovoljenje za izdajanje lista *Dziennik Patriotycznych Polityków* (1792–98).

Ta list je spremljal velike politične spremembe v poljski državi, odobral izglasovano ustavo, obsojal odpor reakcionarnih velikašev zoper ustavo, podpiral Kościuszkovo vstajo. Tako kot sam Ossoliński so tudi za psevdonimi skriti sodelavci *Dziennika*, Kościuszkovi privrženci, pri svojih političnih načrtih računali na nasprotstvo med Avstrijo in Rusijo. Toda avstrijske oblasti »domoljubnim politikom« niso zaupale, znan jim je bil odpor poljskih plemiških krogov do novega upravnega sistema. Ta odpor se je spočetka izražal v smešenju avstrijske birokracije s satiričnimi anekdotami in dovtipi,²¹ v burnih devetdesetih letih pa je vse bolj dobival politično vsebino.

Policijski nadzor se je posebno poostiril med Kościuszkovo vstajo, ki naj bi jo bili hoteli nekateri poljski aristokrati razširiti tudi v Galicijo. Državni arhiv avstrijskega notranjega ministrstva hrani akt iz leta 1795,²² ki v tej zvezi navaja kneginjo Czartorysko, grofico Kossakowsko, grofa Morskega, gubernijskega svetnika Delvauxa in tudi gubernijskega podpredsednika Gallenberga, ki da je bil s prej naštetimi tesno povezan. Omenjen je še grof Ossoliński z Dunaja in priporoča se ugotoviti zvezo med to skupino in že priprtim Hugom Kollätajem.

Isti akt vsebuje še naslednje priporočilo: »... auf ähnliche Art wider die nachgenannten Deutschen, nämlich den Lemberger Schatzennmayor Pactz, den Professor Umlauff, den Beamten Buday und den Bibliotheks Custos Kuralt vorzugeben, nämlich sie zu arretieren.«²³

Obe skupini so nedvomno povezovali svobodoljubne težnje, težko pa je iz teh podatkov ugotoviti osebne zveze med njima, čeprav v Kuraltovem primeru nikakor niso izključene. Kneginja Izabella Czartoryska (1746–1835), poljska pisateljica, je od leta 1783 živela v Pulawah, kjer sta z možem Adamom Kazimierzem ustanovila novo poljsko kulturno središče, prihajala pa je tudi v Galicijo, na posestvo v Sieniawi, in v Lvov, kjer bi bil med gosti njenega literarnega salona utegnil biti tudi »galicijski Vergil« Martin Kuralt. Ta je tedaj že dobro obvladal poljski jezik,

²¹ Glej op. 13. str. 12.

²² Glej op. 7. str. 263.

²³ Lucia Protopopescu, *Noi contributi la biografia lui Ion Budai – Deleanu*. Ed. Academici, Bukarešta, 1967, str. 227.

kar je bilo, kot pravijo memoarski viri, pogoj za udeležbo v literarnem krogu Czartoryske. Glede njenega političnega prepričanja je bilo znano, da se je med bojem za ustavo zavzemala za napredno stranko in da je tudi med vstajo ostala na domoljubnih pozicijah.²⁴ Literarni salon v Lvovu je imela tudi grofica Katarzyna Kossakowska (1720–1801), zaradi svojih porogljivih dovtipov na račun avstrijskih birokratov imenovana »zložliwa pani z Góry Św. Jura«²⁵. Rezidenca grofov Morskich je bila eno od središč poljskega zasebnega šolstva in s tem odpora zoper avstrijsko ponemčevalno politiko v Galiciji.

Za povezavo Kuralta s prvim krogom je prihajal v poštev zlasti Janž Žiga Gallenberg (1751–1800), potomec stare kranjske plemiške rodbine, ki je imela v tem času posestva v okolici Kamnika.²⁶ Rojen je bil v Zduši pri Mekinjah, leta 1775 služboval v Ljubljani kot gubernijski svetnik in bil kmalu premeščen v Galicijo, kjer je naslednje leto (1776) postal prvi direktor (dekan) novoustanovljene Stanovske akademije (Collegium Nobilium ali Collegium Theresianum).²⁷ Pozneje je napredoval v gubernijskega viceprezidenta, a postal zaradi stikov s poljskimi domoljubi policiji sumljiv.

Prav tako policija ni prezrla na Dunaju živečega grofa Ossolińskega in njegovih zvez s Kościuszkovimi vstajniki, glede katerih je posredoval pri dunajski vladi. Med tistimi, ki so po porazu vstaje iskali zavetje v Galiciji, je bil tudi Hugo Kołłątaj (1750–1812), nekdanji rektor krakovske akademije, v devetdesetih letih eden narodnih voditeljev in soavtor ustave, med vstajo vodja levice, simpatizer jakobincev. Avstrijske oblasti so ga internirale in vse do leta 1802 držale v zaporu.

Ob teh osumljencih, v glavnem Poljaki, je bila druga, za Nemce označena skupina, narodnostno bolj mešana. O majorju Pactzu ni podatkov, od ostalih pa je bil Nемеc le Leopold Umlauff (rojen 1757 v okolici Mainza), profesor za nemški jezik in književnost na Lvovski filozofski fakulteti. Bolj kot pedagog se je po mnenju zgodovinarja Lvovske univerze uveljavljal v družabnem življenju (v klubu) »z agitacijo določenih nazorov«, kar bi kazalo na radikalno politično mišljenje.²⁸ Kot Nемеc označeni osumljenec Ioan Budai-Deleanu (1760–1820) je bil v resnici Romun, od 1787 nameščen pri Lvovskem deželnem sodišču kot tajnik, pozneje kot svetnik. Študiral je na Dunaju, v začetku teologijo, nato pravo, in tako kot Kuralt prevedel nekaj Sonnenfelsovih spisov. V Lvovu je napisal več zgodovinskih in filoloških del, med temi romunsko slovnico, v kateri je izpričal tudi svoje znanje več slovanskih jezikov. S Kuraltom se je zblizal kot svobodomislec in kot pesnik. Prav v kritičnem letu 1795 je nastala njegova latinska pesnitev Sybilla, ki vsebuje nekatere enake teme in motive kot več Kuraltovih pesmi, objavljenih nekaj let kasneje v Lvovu, kar bi kazalo na to, da sta jo morda celo skupaj pisala.²⁹

K napetemu političnemu ozračju v Galiciji je verjetno prispevala tudi novica iz Bude, kjer je bila istega leta 1795 odkrita jakobinska zarota in usmrčen (obglav-

²⁴ Literatura Polska. Przewodnik Encyklopedyczny. Varšava, 1984, str. 160.

²⁵ Glej op. 13, str. 12.

²⁶ Glej op. 8, str. 201–202.

²⁷ Glej op. 1, str. 41.

²⁸ Glej zgoraj, str. 76.

²⁹ Glej op. 7, str. 265–266.

ljen) njen voditelj, Ignac Jožef Martinovics, Madžar hrvaškega rodu, po stroki fizik. Ob Kuraltovem prihodu v Lvov je bil prvi dekan novo ustanovljene lvovske filozofske fakultete in kot privrženec Rousseaujevih nauk verjetno blizu Kuraltu. Leta 1791 je odšel na Dunaj in nato na Ogrsko, kjer je v Pešti ustanovil jakobinski klub.³⁰ Ovadba o zvezah Kuraltove skupine s poljskim domoljubnim gibanjem ni imela tako tragičnih posledic, do aretacije ni prišlo, toda sum in policijski nadzor je ostal in imel čez leta za Kuralta usodne posledice.

III

Svoje simpatije do poljskega osvobodilnega gibanja je Kuralt kmalu po tej ovadbi potrdil ob stiku s sočasnim poljskim gledališkim dogajanjem v Lvovu. Ob Kuraltovem prihodu v Lvov, v mesto, ki je bilo že od sredine 14. stol. v sklopu poljske države in s tem v območju poljske kulture, je tam po vojnem opustošenju v prvi polovici 18. stoletja v literarnem življenju vladal popoln zastoj. V nasprotju s precej bogato literarno žetvijo v 16. in 17. stoletju je v tem času izšla v Lvovu ena sama poljska knjiga, zbirka idil Franciszka Karpińskega (1780). Tudi knjige iz drugih delov Poljske so zdaj – v nasprotju s prvimi leti po aneksiji – le na skrivaj prihajale v Galicijo in tudi univerzitetna knjižnica ni z njimi dopolnjevala starega knjižnega fonda. Poleg pretihotapljenih knjig je bilo leta 1776 ustanovljeno gledališče edini dejavnik, ki je kljub germanizacijskim nameram avstrijskih oblasti vzdrževal poljsko literarno izročilo. Med pretežno nemškimi so namreč nastopale tu tudi poljske potujoče igralske skupine. Te so poleg priredb tujih klasicističnih del uprizarjale tudi domače drame in tako se je na lvovskem odru pojavljala problematika poljske razsvetljenske dobe, posebno odkar so politični dogodki v zvezi s Kościuszkovo vstajo pregnali iz Varšave ravnatelja tamkajšnjega Narodnega gledališča Wojciecha Bogusławskiego (1757–1829).

Bogusławski, »oče poljskega gledališča, ni bil le dober igravec in pevec, ampak je tudi pisal za oder – prirejal je tuja, zahodnoevropska dela. Po tujih vzorih, po francoski Poinsetovi komediji *Le sorcier* (1764) in nemški Paula Weidmanna *Der Bettelstudent* (Dunaj, 1776) – je napisal tudi libreto za opero *Cud Mniemany czyli Krakowiacy i górale* (Dozdevni čudež ali Krakovčani in Gorjanci), ki so jo uprizorili na varšavskem odru 1. marca 1794, nekaj tednov pred Kościuszkovo vstajo. Ob ljubezenskem zapletu se v tej komediji razvija spor med krakovskimi okoličani in gorjanci s Tater, pride do spopada, ta pa se konča s »čudežem« – z naelektreno žico, ki jo po pašniku, s katerega hočejo gorjanci odpeljati nasprotnikom živino, raztegne krakovski potujoči študent Bardos.

Z današnjega vidika opera nima zveze z velikimi političnimi dogodki tistega časa, za sodobnike pa je bila to nekakšna uvertura v vstajo: kraj dogajanja je okolica Krakova, mesta, v katerem je Kościuszkovo kmalu nato razglasil začetek oboroženega odpora proti zavojevalcem, računajoč pri tem na podporo kmečkih množic. V operi je tudi naravnost omenjena sužnost, odpor do tujcev, ljubezen do

³⁰ Glej op. 1, str. 63–64.

svojih, večkrat pa se skrivajo sodobne narodnostne in politične aluzije za erotiko v lirskih arijah. Spopad med dvema skupinama kmetov je prikazan kot priprava na veliko vojno, tako da so mogli gledalci videti v krakovskih okoličinah Poljake, v nasilnih gorjancih pa okupatorje. V tej luči je tudi arija glavnega junaka te opere, študenta Bardosa, o pogumu in vztrajnem boju z življenjskimi zaprekami, o končni zmagi, slavi in sreči dobivala za tedanjega gledalca čisto določen pomen. Navdušenje gledalcev je še stopnjevala slikovita scena, na kateri so ob petju ljudskih pesmi in bogatih ljudskih nošah nastopali poleg resnih tudi komični liki. Po treh predstavah je varšavska cenzura nadaljnje uprizorjanje opere prepovedala in to na zahtevo ruskega ambasadorja, ki se je bal, da bi utegnili imeti to delo podobno vlogo kot Beaumarchaiseva Figarojeva svatba v pripravi na francosko revolucijo. Naslednje leto se je Bogusławski umaknil v Lvov in tam 1796 prevzel vodstvo obeh odrov, poljskega in nemškega, nato pa zaradi tesnih gledaliških prostorov v nekdanji cerkvi ustanovil veliko letno gledališče, ki je lahko sprejelo do tri tisoč gledalcev. Med temi je bil zelo verjetno tudi Martin Kuralt na predstavi omenjene opere, ki je avstrijska cenzura sprva ni hotela dovoliti, čeprav jo je avtor predelal tako, da je v njej obsojal oboroženi boj in maščevalnost ter ji s tem odbil polemično ost.³¹ V knjižni obliki Kuralt libreta tedaj ni mogel spoznati, ker je bil natisnjen šele po avtorjevi smrti leta 1841 v Berlinu. Bogusławski sam ga v svoja *Dzieła dramatyczne* (Varšava, 1820–1823) iz političnih razlogov ni smel uvrstiti. Pač pa je Kuraltu razen morebitnega prepisa lahko prišel v roke kateri od posebnih natisov Bardosove arije, ki je zaradi optimistične osvobodilne ideje zbudila največjo pozornost: dve njeni kitici (4. in 5., a v obrnjenem zaporedju) sta izšli že takoj po varšavski premieri v časopisu *Korespondent Narodowy i Zagraniczny*, cela arija pa je bila v letih Kuraltovega bivanja v Lvovu večkrat ponatisnjena v varšavskih zbirkah arij in popevk, a vselej z obrnjenim zaporedjem 4. in 5. kitice.³² Poleg razsvetljenke miselnosti, ki odseva iz te pesmi, sta gotovo tudi sočustvovanje z usodo Poljakov in misel na podoben položaj Slovencev pod tujo oblastjo spodbudila Kuralta, da je Bardosovo arijo prevedel v slovenščino in v nemščino.

Tu je naveden poljski izvirnik in slovenski prevod (transkribiran v gajico):

Świat srogi, świat przewrotny,
Wszystko na opak idzie,
Kto niewart – pan stokrotny,
A człek poczciwy w bidzie.

Lecz rozum górę bierze,
Tym sobie życie słodzę,
I ja porosnę w pierze,
Choć dziś bez butów chodzę.

Na górze mieszka sława,
A szczęście jeszcze wyżej,
Lecz gdy chęć nie ustawa,
Wnet się człek do nich zbliży.

Pre napek ti pravice
O svet deliš pokazen,
Nerodnežu petice,
Pošten' mu varžat prazen.

Al pamet premaguje,
Veseliš' za to se vodim,
se-m' žamet perkazuje,
Ki dans rastergan hodim.

Visoko čast prebiva,
En kos pa sreča viši,
Če peta ni tožliva,
Do njih kmal pelje bliži.

³¹ Glej op. 13, str. 26.

³² Glej op. 6, str. 70–71.

Niemądry, kto wśród drogi
Z przetrachu traci męstwo,
Im sroższe ciernie, glogi,
Tym milsze jest zwycięstwo.

Im srożej los nas nęka,
Tym mężniej stać mu trzeba
Kto podle przed nim klęka,
Ten niewart względów nieba.

Mnie chociaż głód dojmuje,
Lecz duszy mej nie szkodzi,
Spiewaniem biedę truję,
Wesołość troski słodzi.

Ni modro sred že poti
Ob cagovn' serce priti,
Po ternju in grenkoti
Se konc da slajš užiti.

Sovražni pa je sreči
Se moško staviti treba,
Nikar pred njo ne kleči,
Zasluž' pogled si neba.

K-me lakot žuga grudit,
Urnejši trebuh nesem,
K veselju dušo budit
Si znam skoz kašno pesem.

Slovenski prevod je ostal v rokopisu med Kuraltovo literarno zapuščino, v kateri ga je odkril in prvi objavil M. Remeš. Prevod je ponekod, zlasti v zadnji kitici, precej svoboden, izraza »slawa« in »zwycięstwo« sta prevedena manj udarno, kot »časť« in »konc«.

Jezik te arije je tako kot v almanahu Pisanice (1779–1781), ki ga je Kuralt gotovo poznal, saj je prav v letu prvih Pisanic živel v Ljubljani, še neizčiščen, poleg germanizmov »varžet« (žep), »cagovn« (plaho, boječe) najdemo tu lokalizme: »pre« (baje, menda), »nerodnež« (lenoba), »tožliv« (dremav, zaspan), »žuga« (preti), »grudit« (mučiti); vse te besede razen »pokazen« (pokvarjen) pa navaja tudi Maks Pleteršnik v svojem slovensko-nemškem slovarju (1894/95). Opazna je prestilizacija te arije³³ in uporaba konkretnih besed namesto abstraktnih v izvirniku: »petica« nam. »pan stokratny«, »varžat prazen« nam. »w bidzie«, »če peta ni tožliva« nam. »gdy chęć nie ustawa«, »cagovn serce« nam. »męstwo«, »urnejši trebuh nesem« nam. »lecz duszy mej nie szkodzi«. Nadomeščanje abstraktnih podob izvirnika z ljudskimi izrazi v Kuraltovem prevodu spada v tipološki okvir slovenskega razsvetljenstva. Gre za eno njegovih posebnih potez – za premik z višje življenjske ravni na nižjo, ljudsko raven, na raven »takratnih slovenskih kmetov, obrtnikov, malomeščanov in malomestnih izobražencev«. ³⁴ Ob misli na tedanjega »kranjskega« bralca je Kuralt tudi nadomestil poljsko »perje« kot zunanji znak plemiške odličnosti z domačim gosposkim »žametom«, kot pravi sam v pripisu k slovenskemu prevodu: »Der Pohle verspricht sich Federn: wird dem Krainer sein Samet nicht angenehmer im Ohre seyn?« Ta pripomba dokazuje, da je mislil na objavo prevoda v domovini.

Stilistični premik z višje na nižjo raven ne velja le v primerjavi z zahodnoevropskim, marveč tudi s poljskim razsvetljenstvom. To je gojilo izbran salonski jezik, ki je bil daleč od vsakdanjega živega govora. V našem primeru to višjo raven ponazarja študent Bardos, medtem ko osebe iz nižjih slojev govorijo po svoje. Taka za razsvetljensko literaturo netipična jezikovna diferenciacija napoveduje že novo,

³³ Glej op. 5, str. 165–166.

³⁴ Janko Kos, Tipološke značilnosti slovenskega razsvetljenstva v evropskem kontekstu, v: Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Mednarodni simpozij v Ljubljani od 28. do 30. junija 1979, str. 31.

romantično dobo,³⁵ v tej pa si je opera Bogusławskega zagotovila nadaljnjo popularnost tudi z ljudskimi pesmimi in plesi.

Kuraltov slovenski prevod arije je odmev slovenskega prerodnega gibanja, ki je po prvih poskusih v Pisanicah že dalo s Zoisovim krogom Vodnikove pesmi in Linhartove komedije. Kuraltova prerodna miselnost tudi v tujem okolju ni povsem zamrla, kot se je zbal Linhart ob novici, da odhaja njegov prijatelj in somišljenik v daljni Lvov. Sam jo je skušal ohranjati s pogostimi pismi. V enem od teh (29. 9. 1787) sprašuje, ali naj pošlje svoje delo o slovenski zgodovini ne le njemu, temveč še dvema Ljubljčanoma, ki sta tedaj delovala na Lvovski univerzi, profesorjema medicine Francu Tomažu Sedeju³⁶ in Jožefu Alojziju Knetu,³⁷ pa tudi Balthasarju Hacquetu, ki je po dolgoletnem službovanju v Idriji in Ljubljani sredi 1787 prišel za profesorja naravoslovja v Lvov.

Z Linhartovo smrtjo (1795) se je ta zveza s slovenskim prerodnim gibanjem pretrgala. Lvovsko okolje je Kuralta spodbujalo predvsem k nemški in latinski literarni dejavnosti še posebno potem, ko je dobil možnost za objavljanje v Lvovski Pillerjevi tiskarni. Tu je izšel nemški prevod Bardosove arije vzporedno s poljskim izvirnikom pod naslovom *Der arme Student, aus dem Polnischen des Niemcewicz*. Ob napačni navedbi avtorja je treba upoštevati, da so Krakovčane in gorjance tedaj in še več desetletij uprizarjali kot opero skladatelja Jana Stefanija, avtorstvo libreta pa pripisovali dvema najradikalnejšima razsvetljencema – nekateri Kolłataju, drugi Niemcewiczu. Prevajalec ni naveden, prav tako ne leto izida. Karol Estreicher navaja v svoji poljski bibliografiji kot prevajalca Kuralta, letnico okoli 1800 pa bi kazalo premakniti bliže Lvovski uprizoritvi te opere (torej v leto 1796), ko je to delo živo odmevalo ne samo med poljskim, temveč tudi med nemškim gledališkim občinstvom. O zanimanju le-tega govori dejstvo, da je libreto – sicer zmotno – pripisovalo Niemcewiczu.

V naslednjih letih je Kuralt objavil večje število nemških in latinskih pesmi, a z drugačno idejno vsebino.

IV

Tematsko so prve Kuraltove nemške in nekatere latinske pesmi povezane s sočasnimi zgodovinskimi dogodki na začetku Napoleonove dobe, vendar jih ne preveva bojno razpoloženje, temveč ideja miru. Nedvomno je ta ideja prevladala pod vtisom vojnih strahot, ki so spremljale pohode francoskih čet, verjetno so pesnika preplašile tudi represalije avstrijskih oblasti proti poljskim patriotom, ki so v Napoleonu našli upanje za osvoboditev domovine. Po vsej nekdanji Poljski so ustanavljali tajna društva, tako tudi v Galiciji. V Lvovu so obnovili komite, ki je deloval med Kościuszkovo vstajo, na zidovih so se pojavila protiaavstrijska gesla.³⁸ Sledile so prve aretacije in nato ukrepi zoper poljsko kulturno delovanje: 1798 je nehal izhajati *Dziennik*, naslednje leto je moral iz Lvova oditi Bogusławski in

³⁵ Julian Krzyżanowski, *Dzieje literatury polskiej*, Varšava, 1969, str. 200.

³⁶ Glej op. 1, str. 104; Slovenski biografski leksikon X, Ljubljana, 1967, str. 262.

³⁷ Glej op. 1, str. 104.

³⁸ Glej op. 13, str. 27.

tedanje najboljše poljsko gledališče je za celo desetletje ostalo zaprto. V prvi od omenjenih Kuraltovih pesmi (*Wachelied der Lemberger Bürger. Im Januar 1797*) je sicer klic k orožju, a le za obrambo domačega mesta proti »oholim Francozom«. Tedaj je Kuralt tudi prevedel v nemščino govor, ki ga je imel v poljskem jeziku ob blagoslovitvi prapora lvovske meščanske straže Nikolaj Skorodyński. Izšel je kot poseben tisk,³⁹ tako kot vse tu obravnavane pesmi. V naslednji pesmi iz istega leta (*Friedenslied. Am 1-ten May 1797*), napisani po porazu Avstrije v severni Italiji in potem, ko je zmagoviti Napoleon sklenil z Avstrijo premirje, je mir označen kot »najlepša zmaga«. Poleg splošnih gesel je tu izrečena aktualna misel, naj zemljo odslej poji le znoj, nič več pa bratovska kri. Ta misel se nanaša na bratomorni boj med avstrijskimi rekruti poljske narodnosti in tistimi Poljaki, ki so iz avstrijske vojske prišli ali prebegli v francosko ujetništvo in so iz njih v Lombardiji ustanavljali poljske legije.

V obeh pesmih prevladujejo idilični toni, v prvi pri opisu mirnega, varnega življenja, v drugi pri opevanju pomladi in družinske sreče.

Podobno, a ne povsem enako vsebino ima, kot pove že naslov, tudi latinska *Elegia de pace, Ex Carmine Germanico, quod Calendis Maji An. MDCCXCVII. Leopolum per sonuit, Latina facta*.

Motiv miru se spet pojavi ob novih zgodovinskih dogodkih leta 1801, potem ko je Napoleon ponovno premagal Avstrijo in sklenil mir še z Anglijo. Tedaj je Kuralt prevedel v nemščino Collinovo odo Boginji miru in jo apliciral na »našo Avstrijo«: *An die Friedensgöttin. Eine Ode aus dem Englischen des Collins in die gleiche Versart deutsch übersetzt und auf unser Österreich angewendet*.⁴⁰ Istega leta 1801 so izšli še trije latinski epigrami, ki govorijo o hudem, zdaj srečno poravnanim sporu med Francijo in Nemčijo: *In horridam Galiae et Germaniae nunc feliciter compositam controversiam Epigrammata tria* (objavljeni tudi v nemščini) in trije latinski epigrami, posvečeni Jožefu II., Leopoldu II. in Francu II., z dodanimi četrtem, namenjenim Avstriji. Lojalnost odseva tudi iz nemške pesmi *Das Kennzeichen eines österreichischen Patrioten* (1800).

Zaupanje v modrega vladarja, kot ga je izrazil tudi Linhart v pismih Kuraltu,⁴¹ ni bilo značilno le za slovenske razsvetljence, temveč tudi za poljske (Ignacy Krasicki in pruski kralj Friederik II); to velja tudi za Galicijo, kjer se zasmehovanje avstrijskih birokratov nikoli ni razširilo na vladarja (niti ne na guvernerja kot njegovega namestnika).⁴²

Vzporedno z odmevi na sočasne zgodovinske dogodke so nastali številni Kuraltovi latinski in nemški panegiriki profesorjem lvovske univerze. Prvega je namenil novoustoličenemu katoliškemu nadškofu poljskega rodu Kajetanu Gozdawi Kickemu, profesorju teologije na lvovski univerzi: *Idyllion ad illustrissimum ac reverendissimum dominum Cajetanum Gozdawa de Kitki-Kicki – archiepiscopum leopolitanum anno MDCCXCVIII. vere ineunte solemniter inauguratum*. Tu je ponovil svoj odpor do vojn in ob idiličnem opisu narave zapel hvalnico Kickemu:

³⁹ *Worte an die bewaffnete Bürgerschaft, ... Lvov (Lemberg), 1797.*

⁴⁰ Vnovič objavljena v *Illyrisches Blatt* 18. II. 1820 skupaj z angleškim izvirnikom.

⁴¹ Glej op. 9, str. 418, 419.

⁴² Glej op. 13, str. 13.

zaradi njegovih vrlin naj pesnik Vergil ne prezira te dežele, čeprav je zaostala, sarmatska. Sledili sta še dve podobni latinski prigodnici: prva 1799 ob ustoličenju grško-katoliškega škofa Nikolaja Skorodnyškega – ta je bil ob Kuraltovem prihodu v Lvov rektor univerze; druga 1801 (tudi v nemškem jezku) ob ustoličenju armensko-katoliškega nadškofa Ivana Jakoba Symonowicza. Oba cerkvena dostojanstvenika sta bila ukrajinskega rodu, prvi tudi cenzor za ukrajinske publikacije.

Na Dunaju in v Lvovu je 1801 izšla latinska oda *Clarissimo viro Antonio Pflieger in academia Josephina Jus naturae antea professo, Galiciae deinde orientalis ex appellationibus Judici, nunc ad consilia aulica Viennam evecto*. Kuralt jo je napisal svojemu ožjemu rojaku Antonu Pfliegerju (1748–1820), rojenemu v Železnikih in umrlemu na Dunaju, kjer je odločujoče sodeloval pri končni redakciji avstrijskega državnega zakonika, potem ko je dolga leta (od 1774) predaval pravo na Lvovskem liceju in nato na univerzi, 1798 pa napredoval v svetnika pri galicijskem apelacijskem sodišču. Domnevo, da je ostal s svojimi rojaki v stikih,⁴³ potrjuje tudi Kuraltova prigodnica. Iz istega leta je latinski epitaf zgodaj umrlemu Ljubljancu Ignacu Zergollu, profesorju Lvovske pravne fakultete. V svojem nastopnem predavanju 1799 je zbudil pozornost s citatom iz Kanta in z njegovo filozofsko terminologijo.⁴⁴

Profesorji Lvovske univerze so za rektorje poleg kandidatov iz svojih vrst volili tudi druge Lvovske odlične osebnosti. Takšen je bil gubernijski viceprezident grof Joseph Sweerts-Sporck, ki mu je kot novemu rektorju leta 1799 spesnil Kuralt latinsko odo.⁴⁵

Podobna prigodnica je pesem *Am Feste Johannis des Taufers. Ein Prowinziallied für Ostgalizien, im Jahre 1800 in Musik gesetzt von J. Elsner*. Kuralt jo je spesnil galicijskemu guvernerju Janezu Jakobu Gaisrucku ob njegovi vrnitvi z Dunaja v Lvov. V letih 1791–1795 je bil ta štajerski plemič, lastnik gosposčin Ostrvica, Šmarje pri Jelšah idr., deželni glavar in predsednik Kranjske⁴⁶ in tedaj mu je Linhart posvetil II. del svoje študije *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Österreichs* (Ljubljana, 1791). Pesem, nastala ob prazniku Janeza Krstnika, guvernerjevem godu, opeva pomladne darove, ki jih prinaša ta dan v deželo, »kjer se zdaj, združena s tesnimi vezmi, poljubljata vnuk Leha in vnuk Tevtona«. To je odmev med Galicijani priljubljene ideje o sožitju obeh narodov, poljskega in nemškega. Tekst je uglasbil in s tem populariziral Józef Elsner (1769–1854), skladatelj in organizator poljskega glasbenega življenja, od 1792–99 umetniški vodja orkestra v Lvovskem gledališču; po ukinitvi le-tega je odšel v Varšavo in tam ustanovil konservatorij, kjer je pri njem študiral tudi Fryderyk Chopin. Njegova uglasbitev te prigodnice potrjuje, da je Kuraltovo poezijo Lvovski kulturni krog poznal in cenil. Kmalu nato umrlemu guvernerju je Kuralt napisal latinski epitaf in nato z latinsko odo pozdravil nastop novega guvernerja Josefa Urmenyja (1801).

⁴³ Slovenski biografski leksikon II, Ljubljana, 1933–1952, str. 335.

⁴⁴ Glej op. 1, str. 98.

⁴⁵ Ponatisnjena v *Illyrisches Blattu* 7. I. 1820. Leto poprej (IB 1819, št. 18) je istega adresata počastil z latinsko odo kot novega guvernerja ilirsko-kranjske province ob njegovem obisku Ljubljane 24. aprila 1819.

⁴⁶ Glej op. 9, str. 570.

Kuraltove latinske pesmi iz let 1797–1801 omenja tudi poljska literarna zgodovina, a je tudi tu – kot v policijskih arhivih – označen za Nemca. V dodatku k poglavju o novolatinski poeziji je zapisano: »Na progu w. XIX spotkamy dwóch cudzoziemskich księży, piszących u nas i o naszych osobistościach znaczną liczbę wierszy łacińskich: jeden – to Niemiec, Marcin Kuralt, kustosz Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie, autor wielu ulotnych panegiryków i epigramów...«⁴⁷

V

Vzroke za to, da je z letnico 1801 Kuralt utihnil in se ponovno oglašil šele po vrnitvi v domovino, je treba iskati tako v njegovih poklicnih kot spremenjenih političnih razmerah. Že od leta 1793 je nadomeščal bolnega bibliotekarja Bretschneiderja, ko pa je ta 1799 odšel na bolezenski dopust, s katerega se ni več vrnil, je prevzel ravnateljstvo knjižnice. Spočetka se je zelo trudil za višjo raven te kulturne ustanove, odpiral čitalnico tudi ob nedeljah in dobil javno priznanje, ko jo je, lepo opremljeno, dal na voljo za šolsko slovesnost, ki se je je udeležilo okoli 1500 dijakov.⁴⁸ Za profesorje je naročal sodobne nemške literarne in znanstvene časopise, pri urejanju knjig pa skrbel zlasti za staro poljsko književnost; tej je ohranil marsikatero delo, kot pravi poročilo iz leta 1801, ki tudi hvali njegove zmožnosti in veliko znanje.

Poleg poklicnega dela ga je v tem času vse bolj pritegovalo čebelarstvo, sprva kot ljubiteljsko, nato pa vse bolj strokovno opravilo. Januarja 1805 je poslal cesarju predlog za ustanovitev čebelarške šole v Lvovu. Predavanja naj bi potekala v nemškem, poljskem, latinskem in francoskem jeziku. Podlaga zanje bi bila nova nemška izdaja Čebelarstva njegovega rojaka čebelarja in slikarja Antona Janše (1734–1773), pripravljen pa bi jo bil izdati tudi v poljščini. Čebelarška šola, katere obisk je bil za bogoslovce obvezen, je bila usatnovljena 1806. Naslednje leto je izšlo Čebelarstvo pod naslovom *Antons Janscha, gewesenen k. k. Lehrer der Bienenzucht zu Wien hinterlassene vollständige Lehre von der Bienenzucht. Zweyte Ausgabe*,⁴⁹ *besorgt durch Martin Kuralt, Vorsteher der k. k. acad. Bibliothek und öffentlichen Lehrer der Bienenpflege zu Lemberg*. Za natis tega dela – izšlo je v 3050 izvodih – je Kuralt našel mecena v grško-katoliškem metropolitu Antonu Angelloviczu (1756–1814), verjetno enakem ljubitelju čebel. Po rodu je bil Ukrajinec, od 1784 profesor, 1796 tudi rektor lvovske univerze. Nato je Kuralt ustanovil še zasebno kmetijsko šolo z internatom, namenjeno plemiškim sinovom, bodočim graščakom, in v letu 1807/8 tudi na liceju (leta 1804 je bila lvovska univerza degradirana v licej) predaval čebelarstvo in sadjarstvo. Motiv čebele je Kuralt večkrat uporabil v svojih pesmih, naravnost pa je svojo ljubezen do teh pridnih in koristnih žuželk izrazil kasneje v enem od slovenskih rokopisnih nagrobnih napisov

⁴⁷ Tadeusz S i n k o, *Poezja nowolacińska*, I, str. 143, v: *Dzieje literatury pięknej w Polsce*. Krakov, PAU, 1935.

⁴⁸ *Beilage zum K. K. privilegierten Lemberger Intelligenz-Blatt*, Nro. 57, 1802.

⁴⁹ Kuralt očitno ni vedel, da je to že peta izdaja: dve sta izšli na Dunaju (1775, 1790) in dve v Pragi (1777, 1789). Prvi slovenski prevod je izšel v Celju 1792.

za samega sebe: *Brez skerbi za blagó in prazno visokost / je lubil čebele, mir, človeštvo in modrost.*⁵⁰

Vzporedno s tem intenzivnim čebelarjenjem je nazadovalo delo v knjižnici, pojavile so se nerednosti, tako da mu je gubernij leta 1805 poslal preiskovalno komisijo. Ta je ugotovila slabo poslovanje in sprejela proti Kuraltu več ukrepov, med drugim začasno ustavitev mesečnih prejemkov in poslej stalno nadzorovala njegovo delo. Pri tem je imelo pomembno vlogo dejstvo, da je bil policiji že izza Košciuskove vstaje politično sumljiv in da je ta sum vse bolj rasel spričo njegovega navdušenja za Napoleona ob tedanjih zgodovinskih dogodkih. V ustanovitvi Varšavske kneževine (1807) so poljski domoljubi videli zarodek za obnovitev celotne nekdanje države in v Napoleonu svojega rešitelja. Spričo takšne politične perspektive Poljakov tudi Kuralt ni mogel ostati ravnodušen. Kot navajajo akti v arhivu avstrijskega notranjega ministrstva na Dunaju, je začel poveličevati Napoleonovo idejo univerzalne monarhije, hvalil njegov razum, njegovo ravnanje z ujetniki ipd. Da je takšno mišljenje vključevalo tudi poljska osvobodilna pričakovanja, dokazuje naslednji njegov epigram iz te dobe:

*Tyraney vieler Deutschen gegen den Bibliothekar
in Lemberg*

Wie grausam handelt man mit mir?
Man stodert dort, man stodert hier,
Ich soll durch Zeit und Welt nichts kennen!
Beym Griechen und beym Römer Licht,
Napoleon, auch jetzt noch nicht
Den größten, größten Mann Dich nennen

Napoleon ist da. O Pohlen, welche Wonne!
Aus West nach Ost kommt Er; sonst ist er
ganz die Sonne.⁵¹

Ko je 1809 Napoleon po zmagi Poljakov nad Avstrijci priključil Varšavski kneževini del avstrijskega zasedbenega ozemlja – s Krakovom, Sandomierzem in Lublinom in so se nato poljske čete bližale Lvovu, so na Dunaju sklenili Kuralta internirati. Moravsko-šlezijijski gubernij v Brnu je 21. aprila 1809 prejel od policijskega dvornega urada »najvišji ukaz«, po katerem bo Kuralt izročen kakemu moravskemu samostanu. V dva dni kasneje poslani obrazložitvi je rečeno, da je prišel Kuralt v preiskavo zaradi žaljivih izpadov v neki lvovski točilnici. Obremenjujejo ga nevarni nazori in nezaslišano predrzne in zato kaznive izjave in dejanja, kar bi že samo zadostovalo za uvedbo kazenskega postopka proti njemu.⁵² Sledijo konkretne obtožbe: »Ne samo da stalno hvali Napoleona in francosko državno ureditev, ampak celo glasno zabavlja na avstrijsko državno upravo in jo sramoti«, poleg tega pa da je »tudi kot notoričen pijanec v sramoto duhovskemu stanu, kot učitelj pa ima s svojimi kaznivimi izjavami škodljiv vpliv na tamkajšnje seminariste

⁵⁰ Glej op. 2, str. 40.

⁵¹ Glej op. 3, str. 100–101.

⁵² Glej op. 4, str. 38.

in ostalo prebivalstvo«. ⁵³ Interniran je bil od maja 1809 v kapucinskem samostanu za obzidjem olomouške trdnjave, ko pa so se septembra tega leta Olomoucu bližale francoske čete, so ga premestili v Broumov. Leta 1811 se je vrnil v Lvov, a ni več dobil mesta v knjižnici. Pregarjanje se je nadaljevalo tudi po vrnitvi v domovino: kot znan frankofil je bil 1813 zaprt v Gradcu, nato pod nadzorstvom v domači Žabnici, interniran v samostanih v Škofji Loki in v Novem mestu, od 1823 pa dosmrtno (22 let) v samostanski popoljševalnici v Mirovu na Moravskem. Kljub takšni usodi Kuralt duhovno ni klonil, kot dokazujejo njegove pesmi v ljubljanskem *Illyrisches Blatt* v letih 1819–24, kjer se poleg znanih motivov pojavlja zanimanje za slovensko ljudsko pesem.

Za Kuraltovo delovanje v lvovski dobi je treba potrditi, da ni bil »nekoristen gost sarmatskih polj«, kar je sam v obliki želje izrazil v enem od latinskih epigramov v dodatku k lvovski izdaji Janševe knjige.

Has apibus curas impendo...

Has apibus curas impendo, librosque ministro
Doctrinae cupidus, et parcum misceo carmen:
Sarmaticis utinam non hospes inutilis arvis!⁵⁴

V tedanjem lvovskem kulturnem krogu se je Martin Kuralt uveljavil predvsem z latinskimi odami in z eno od teh prvi med Slovenci opozoril na bogato poljsko-latinsko predrazsvetljensko poezijo. S slovenskim prevodom sočasnega poljskega pesniškega besedila, zraslega iz poljskih osvobodilnih teženj je dokazal, da je s temi sam simpatiziral, obenem pa – tako kot z odo renesančnemu pesniku Janickemu – že v razsvetljenstvu ustvaril začetek tistih slovensko-poljskih literarnih stikov, ki so se tako uspešno nadaljevali v naslednji, romantični dobi.

STRESZCZENIE

Martin Kuralt (1757–1845), zwolennik odrodzonego w epoce Oświecenia słoweńskiego ruchu narodowego, poeta w czasie długoletniego pobytu (1785–1809) we Lwowie, ówczesnej stolicy Królestwa Galicji i Lodomerii, nawiązał pierwsze (znane) słoweńsko-polskie kontakty literackie. Był on pierwszym Słoweńcem, który zainteresował się bogatą polską poezją przedoświeceniową, dla której jako kustosz (później też kierownik) porządkujący powstającą bibliotekę uniwersytecką uratował niejedno cenne dzieło. Między licznymi łacińskimi i niemieckimi jego odami, pisanymi przeważnie na cześć dostojnikom świeckim i kościelnym (sam był księdzem), związanym z Uniwersytetem Lwowskim, odrębne miejsce zajmuje łacińska oda do Klemensa Janickiego, wielkiego poety polsko-łacińskiego epoki Odrodzenia.

W burzliwym ostatnim dziesięcioleciu XVIII wieku do swych dawnych wolnomyślnych poglądów Kuralt dołączył sympatie dla polskiego ruchu narodowowyzwoleńczego. O tym świadczą archiwalne akta wiedeńskiego ministerstwa do spraw wewnętrznych, według których Kuralt miał zostać z tego powodu nawet aresztowany. Świadczy o tym również jego słoweński przekład arii studenta Bardosa z opery Wojciecha Bogusławskiego *Cud mniemany* czyli *Krakowiaci i Górale*, wyrosłej ze współczesnych polskich dążeń wolnościowych. Było

⁵³ Navedki iz: Boris Urbančič, Dvoje korespondenc, Jezik in slovstvo XIX/8 (1973/74), 322–323.

⁵⁴ Te skrbi namenjam čebelam... / Te skrbi namenjam čebelam in knjige ponujam / Željnim učenosti in borno pesem snujem: / O da bi ne bil nekoristen gost sarmatskih polj.

to, jak wiadomo, pierwsze słoweńskie tłumaczenie z poezji polskiej, zachowane niestety tylko w rękopisie, natomiast w druku ukazał się jego niemiecki przekład tego samego tekstu.

Inne niemieckie i niektóre łacińskie wiersze Kuralta, opublikowane we Lwowie w latach 1797–1802, związane są z wydarzeniami historycznymi początkowej ery napoleońskiej. Ich główną treścią ideową jest pragnienie pokoju, a obok tego zjawia się troska o los polskich żołnierzy, walczących po obu stronach, austriackiej i francuskiej. Równolegle z rosnącą wiarą Polaków w Napoleona jako odnowiciela polskiego państwa rósł też zachwyt Kuralta dla napoleońskiej idei światowej monarchii i zarazem też coraz bardziej krytyczny stosunek do władz austriackich, co pociągnęło za sobą prześladowanie Kuralta jako kierownika biblioteki i jako nauczyciela, jakim stał się w dziedzinie pszczelarstwa. W tej pracy amatorskiej zasłużył się on nowym wydaniem niemieckiego podręcznika, którego autorem był słynny słoweński pszczelarz Anton Janša (1734–1773). Prześladowanie zakończyło się internowaniem w ołomuńskim klasztorze kapucynów, a po powrocie Kuralta do ojczyzny (1813) przedłużało się i w końcu zmieniło się w karę dożywotną w klasztorze poprawniczym na Morawach.

K. Dupasilla iz poprova (slovenščina) Valentin Tomšič

2.4. Dupasillenski iz sloveščine

avstria (Austrija), Emschitzau) im. "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine
avstria, avstria, avstria, avstria (Austrija), im. "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine
avstria, avstria, avstria, avstria (Austrija), im. "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria, avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine
avstria, avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria, avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria, avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria, avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

avstria (Austrija) "Zemlja" (MŠ 134), iz sloveščine

SLOVENSKE (IN SLOVANSKE) IZPOSOJENKE V NEMŠKEM JEZIKU
KOROŠKE*

Prvi del te razprave je bil objavljen v Riglerjevem zborniku Slavistične revije 1989. Pričujoči drugi del vsebuje dopolnila in popravke, obsega pa tudi Vzhodno Tirolsko. Dalje se obravnavata zemljepisna razširjenost in sociolingvistična skladovitost izposojenk.

The first part of this paper has been published in Slavistična revija 37 (1989), 253–262. This part contains supplements and corrections, and includes East Tyrol, too. Geographic spreading and sociolinguistic stratification are discussed in the concluding part of this paper.

5. Dopolnila in popravki (vštevši Vzhodno Tirolsko)

5.1 Izposojenke iz slovenščine

ainšlicn (Ainschlizn, Einschlitzen) mn. 'kosmulja' (Mü 138 sl.): iz slov. *ošljice*.

aunicn, *auničn*, *naunicn*, *naunecn* (Naunitzen) mn. 'šipek' (Mü 227): reliktna beseda, iz slov. nar. *alnica* 'rdeča češnja'.

peče, *pečn* (Pötsche) 'votlina (pod skalo), pečina; brlog' (Mü 159 sl.): reliktna beseda, iz slov. *peča* ali *pečina*.

pečn (Petsche) 'naglavna ruta, avba' (Mü 149): iz slov. *peča*.

perliaskn (Parliesken) 'podlesek' (Mü 144): reliktna beseda, iz slov. *podlesek*.

ple:we, *ple:bm* (Plebe) 'pleve, otrobi' (Mü 185): reliktna beseda, iz slov. *pleve*.

piškn (Pischge) 'mlada kura, piška' (Mü 151): iz slov. *piška*.

pre:wetn (Prebeten) mn. 'roč, trta' (Mü 162 sl.): reliktna beseda, iz slov. *previt* ali *previta*.

čaike (Tschaike) 'rečna ladja' (Mü 176): iz slov. *čajka*, *šajka*.

čunel (Tschunnel) 'svinja' in

čun (tschun) 'vabni klic za svinje' (Mü 181): iz slov. *čuna* 'velika svinja'.

da:wà, *da:wer*, *t-* (Daber) 'strmo mesto ki je obraslo z grmovjem in meji s potokom; strmi travnik' (Mü 166): reliktna beseda, iz ranoslov. nar. *daber*, slov. *deber*.

to:wer (tober) 'vrl' (Mü 172): iz slov. *dober*.

drače črnice mn. 'brusnice' (Mü 174): iz slov. *dračna črnica*.

drâ:ge (Drage) 'brazda melišča, melina' (Mü 175): reliktna beseda, iz slov. *draga*.

tu:ln (tullen) '(glasno) jokati' (Mü 182): iz slov. *tuliti*.

gaislic, *gaislàc* (Geißblitz) 'ovseni močnik, ovsena kaša' (KmBK 448, Le 256, Mü 190, Po 298, KKMK 78): iz slov. **kiselica* (reliktna beseda).

ga:n-wo:hn (Gannwoche) 'pomladanski teden, ko se živina goni na pašnik ali planino' (Mü 187): iz slov. *goniti* ali *gonja* (+ nem. *Woche* 'teden').

gepeča (Gepetsche) 'klaja s slabimi repami' (Mü 150): od slov. *peči* (**pečetina*, *pečena* | hruška |).

* Nadaljevanje in zaključek razprave v SR 37 (1989), 253–262.

- *klānc, glānc* (Klanz, Glanz) 'klanec' (Kst 74, Mü 195, Po 298): slov. *klanec* (samo v toponimih).
- *koritniak* (Koritnjak) 'koritnjak' (Mü 199): iz slov. *koritnjak*.
- kosler* (Gosler) 'preslica' (Mü 201): reliktna beseda, k slov. *koželj*.
- košt* (Koscht) 'preslica, equisetum' (Mü 201): reliktna beseda, iz slov. *hvošč* 'equisetum'.
- khrrà:l-augn* (Kralaugen) mn. 'majhne rdeče cvetice' (Mü 207): k slov. *kralj* (+ nem. *Auge* 'oko').
- ku:rà* (Kura) 'kokoš' (Mü 210): iz slov. *kura*.
- guska* (Gusga) 'gosak' (Mü 211): iz slov. *goska*.
- jarcl, ja:ràcle* (Jarzel, Jaretzlein) 'kokoš, ki nese jajca prvokrat' (Mü 213 sl.): morda k slov. *jarčka, jarčica, jarkica*, nar. *jarka, jarica*.
- jarkàle, jarkàcle* (Jarkelein, Jarketzlein) = *jarcl* (Mü 213f.).
- *ma(n)šé:ter* (Maschetter) 1. 'snubač' (osrednja in spodnja Koroška); 2. 'prekucec, posrednik; vinotržec' (Koroška, Štajerska, Kočevje) (Mü 221): iz slov. *mešetar* (k furl. *mišę tę, venec. mišę to*).
- mu:là* (Mula) 'koza' (Mü 226): iz slov. *mula*.
- naunecn, naunich* gl. *aunich*.
- ro:š* (Rosch) 'rovaš' (Mü 230): iz slov. *rovaš*, nar. *roš*.
- *supan* (Suppan) 'vaški sodnik' (Mü 241): iz slov. *župan*.
- *šartin* (Startin) 'štrtinjak' (Mü 239): iz slov. nar. *štrtin, četrtin*.
- wajàt, wajet* (Weiet) 'vajet, povodec' (Mü 243): iz slov. *vajet*.
- °walanka* (Balanka) 'kegljišče' (Mü 142): iz slov. **valjanka* k *valjati*.
- wriškn* (wrischken) '(glasno) kričati' (Mü 245): iz slov. *vriskati*.

5.2 Izposojenke iz alpskoslovenskega ali zgodnjėslovenskega *čaiške, -kn, c-, čiškn* (Tscheischke, Zeischge) 'storž (iglavcev)' (Mü 176): iz slov. *šiška*, alpskoslovan. *'čep'.

da:wernicn (Dabernitze) 'divji ribez' (Mü 166 sl.): reliktna beseda, iz alpskoslovan. ali ranoslov. **daber-, *debernica*.

töpanic (Topanitz) 'pecivo' (Mü 173): iz ranoslov. **topenica* (k *topel*, prim. slovaško *topenica*).

5.3 Slovensko-nemške mešane oblike

piškàle (Pischgelein), *pišpele* (Pischpelein) 'mlada kura' (Mü 151): gl. *piškn* pod 5.1.

– *colpak* (Zolpak) 'surovež, surovina' (Mü 248): k nem. nar. *zolp* 'surovina' s slov. besedotvorjem (-ak).

črias-àlhn (tschriesalchen) 'skočiti čez kaj' (Mü 180; latovščina): slov. nar. *črez, čriaz* + nem. nar. *alchen* 'skočiti'.

tump(f)àt (tump(f)echt) 'top, tumpast' (zlasti *a tumpàts me:ser* 'top nož') (Mü 183; -p- osrednja Koroška, -pf- zgornja Koroška): k slov. *tumpast* (iz srvn. *tump* 'neumen, bedast').

wu:sàle (Wuselein) 'uš' (Mü 245): deminutiv k slov. *uš*, nar. *vuš*.

5.4. Skupni romanizem koroškonemškega in slovenskega jezika

pastàier (Pasteier) 'planšarska bajta' (Mü 145): kakor slov. *pastir* iz rom. *pastöre*.

6. Zemljepisna razširjenost izposojenk

Pri jezikovnih stikih imajo izposojenke glavno vlogo. Doslej sem zbral nekako 180 izposojenk slovenskega ali slovanskega izvora iz literature (gl. prvi del in KKMK 37 sl.: tam je obdelanih 155 izposojenk, od teh jih je 133 iz slovenščine in 22 iz alpskoslovanskega, ranoslovanskega ali iz drugih slovanskih jezikov). Zemljepisno imamo naslednje skupine:

6.1 Splošno v južni in vzhodni Avstriji: *a:nicn#*, *paier#¹*, *pečaft/peči:rn#*, *pomá:le#*, *de:sn#*, *kaišn#*, *ga:teho:sn#*, *kolm/kulm*, *k(h)o:màt#*, *k(h)o:ter#*, *khraksn#*, *jaukh*, *jausn*, *o:blicn*, *wa:bm#*.

6.2 Splošnokoroške besede: *âršicn¹*, *piškàle*, *piškn*, *ple:šn*, *polsn*, *presá:dll* *prasándl*, *čaike*, *čē:dra*, *čriasâlhñ*, *dro:be*, *koritniak*, *košt**, *khrâ:l-augn*, *gre:fl*, *kre:sfaier¹*, *guska*, *jarkâle/jarkâcle*, *mauhâlan*, *mu:lâ*, *štaikâle*, *štrankâle*.

6.3 Osrednja Koroška: *pa:mât*, *popecn*, *colpak*, *čmerkl*, *čmoike*, *čoiKn*, *čo:râ*, *čriap*, *treapm*, *tumpât*, *khra:m*, *mâčnik*, *so:licn*, *šaumân*, *štuah*, *wu:te*.

6.4 Osrednja in spodnja Koroška: *pače*, *plerénke*, *počá:sn*, *potúk(h)l*, *čač*, *čačâlan*, *čaikâle*, *čmaukn*, *čmerkern*, *čriaše*, *ču:fât*, *čweak(er)n*, *tečn*, *elsn*, *kaišleker*, *kârčn/kurčn*, *kli:fe*, *kraula*, *kumpm*, *khu:nâ*, *le:hn/leahn¹*, *maišl/maišâle*, *mɔ(n)šé:ter*, *ma:sn/mu:sn¹*, *me:šig*, *mo:râ*, *râkl*, *sa:sakâ***, *šapm/čapm*, *štaukn*, *swahtâ*, *walanka*.

6.5 Spodnja Koroška: *pačane***, *palá:nâ*, *pungrad***, *čepe*, *di:šâ***, *dolí:na*, *drače črnice***, *dump*, *kic***, *korital/korito***, *waislkoška*, *ku:râ*, *je:gart*, *lehnâ*, *mednica***, *moidú:š***, *motí:kâ***, *ria***, *ročâncâ***, *štuadânc***, *wedrica***, *wo:bâle*, *wriškn*.

6.6 Spodnja Koroška in Štajerska: *piskârč*, *pogâncn*, *prâ:g*, *čkrâ:dâ*, *čkripâč*, *tro:be*, *tu:ln¹*, *kâčn/gâčn¹*, *kâsôlc*, *kaukn*, *klet/glet*, *koap/goap*, *grâ:je*, *grâ:mâtn*, *gru:l*, *gubanin*, *mo:šâc*, *mu:hâc*, *ro:š*, *šre:tn*, *wi:her*.

6.7 Osrednja in spodnja Koroška ter Štajerska: *pačâle*, *pogâčn*, *potícn*, *čme:rn*, *meke*, *murkn*, *raun*.

6.8 Koroška in Štajerska: *pečn*, *pickâr*, *pu:plât*, *cauhn³*, *clâk*, *cwi:ln¹*, *čreapm/čreapern¹*, *cuk¹*, *ga:nwo:hn*, *koper*, *koslec*, *ko:š¹*, *grâ:hâlicn*, *gru:dn/kru:dn*, *kušker*, *hudíç***, *jarcl/ja:râcle*, *ma(n)šé:ter¹*, *saifric*, *supan³*, *šlawâncer*, *šartin*, *wu:sâle*.

6.9 Zgornja Koroška: *pišpele³*, *puaklât**, *ce:nicn*, *tumpfât*, *kiškâlicn³*.

6.10 Zgornja Koroška in Vzhodna Tirolska: *aunicn/naunicn**, *pâčn/pâčâtn*, *khe:se**, *ko:pric**, *kosler**.

6.11 Vzhodna Tirolska: *afaricn/auricn/dabernačn³*, *ainšlicn*, *peče/pečn**, *ple:wel* *ple:bm**, *pre:wetn**, *da:wâlda:werlt-**, *da:wernicn³*, *topanic*, *to:wer*, *drâ:ge**, *gepeča*, *ku:sâle/ku:sla* *ku:sla²*, *râ:fâne²*.

6.12 Vzhodna Tirolska in Koroška: *perliaskn**, *čečâle*, *čun/čunel*, *gaislic/gaislâc*, *klânc/glânc*, *klič*.

splošnobavarsko

* reliktna beseda

** izposojenke »ad hoc« (citatne besede, gl. 7)

¹ in Kočevje

² in Lesachtal

³ in Salzbürska

6.13 Vzhodna Tirolska, Koroška in Štajerska: *pa:ter*, *po:grat²#*, *pranter/ gepá:ter*, *po:pàlicn/purpàlicn*, *cu:rn*, *čaiskelčiskn¹⁻³*, *čerfln*, *čojàlčojè¹*, *čutra¹*, *tàlkn*, *khàrge*, *munkn*, *šteklaš/stoklic*, *wajàt/wajet*.

6.14 Romanizmi: *auswart* (6.7), *pastáier* (6.9), *čenčel/čenčn* (6.12), *fra:tn* (6.12), *lai* (?), (6.12), *mangá:re* (6.2), *tàmer/tàmp* (6.12), *unterdâ:h* (6.12).

7 Pripombe k sociolingvistiki izposojenk

Glede na sociolingvistiko predlagam naslednjo vrstitev:

(1) izposojenke ad hoc: sem spadajo besede, ki so postale citatne v pogojih dvojezičnosti na Koroškem, na primer nekatera poimenovanja za jedila (*pačane*, *sa:sakà* in tako dalje) ali s kmečkega področja (*kic*, *ročàncà*, *pungrad*), zlasti pa glede na pogostnost obe čustveni besedi *moidú:š* in *hudíč*;

(2) splošne besede v koroškonemškem občevalnem jeziku: k tem spadajo besede, ki so lastne jezikovnemu zakladu vsaj osrednje Koroške, na primer *cwi:ln*, *čáč*, *štrankàle* in tako dalje.

Bibliografija (nove okrajšave)

- KKMK H. D. Pohl, Kleine Kärntner Mundartkunde. Celovec, Heyn 1989.
 Mü B. Müller, Zur Typisierung des Einflusses slawischer Sprachen auf den Wortschatz der deutschen Sprache – dargestellt am Beispiel des Bairisch-Österreichischen. Berlin, 1971 (disertacija).

ZUSAMMENFASSUNG

Der vorliegende zweite Teil der Zusammenstellung der slowenischen Lehnwörter im Kärntner Deutsch enthält im Abschnitt 5 Nachträge und Berichtigungen. Der Abschnitt 6 bietet einen sprachgeographischen Überblick, und 7 versucht, einige soziolinguistische Daten aufzuzeigen. Der erste Teil dieses Beitrages (Slavistična revija 27 (1989) 253ff.) umfaßte eine Zusammenstellung von Slawismen und Slowenismen in den Kärntner Mundarten bzw. im Kärntner Deutsch. Der Abschnitt 5 in dem vorliegenden Beitrag enthält Ergänzungen und Korrekturen. Vor allem wurde die materialreiche Dissertation von B. Müller (s. Bibliographie) ziemlich vollständig ausgeschöpft. Der Abschnitt 6 versucht eine Art Sprachgeographie der slawischen/slowenischen Lehnwörter in den südbair. Mundarten sowie in der österr. Umgangssprache zu skizzieren. Insgesamt habe ich 180 Lexeme (hier in Standardorthographie) zusammentragen können. Sie können in insgesamt 14 Gruppen eingeteilt eingeteilt werden: – **1.** Allgemein in südlichen und östlichen Österreich (z. B. *Paier* 'Quecke', *Jause*, *Keusche*); **2.** allgemein in Kärnten (z. B. *Polsen* 'Heuschlitten', *Strankerl* 'Fisole, grüne Bohne'); **3.** Zentralkärnten (z. B. *Trepe* 'dumme Frauenperson'); **4.** Zentral- und Unterkärnten (z. B. *Patschel/Potsche* 'Eber', *Tetsche* 'Puppe, Kind', *Maischerl* 'Netzlaibchen'); **5.** Unterkärnten (z. B. *Patschane* 'ein Nudelgericht', *moidusch* 'meiner Seel'), **6.** Unterkärnten und Steiermark (z. B. *Poganitze* 'eine Mehlspeise'); **7.** Zentral- und Unterkärnten sowie Steiermark (z. B. *Potitze* 'eine Mehlspeise', *Murke* 'Gurke'); **8.** Kärnten (gesamt) und Steiermark (z. B. *zwillen* 'jammern, schreien', *Koper* 'Dille'); **9.** Oberkärnten (z. B. *Poklet* 'vorderer Teil des Heufuders'); **10.** Oberkärnten und Osttirol (z. B. *Köse* 'Getreideharfe'); **11.** Osttirol (z. B. *Topanitz* 'ein Gebäck'); **12.** Osttirol und Kärnten (z. B. *Geislitz* 'Speise aus Hafermehl'); **13.** Osttirol, Kärnten und Steiermark (z. B. *Pater/Präterl/Gepater* 'Heuaufbewahrungsraum im Stadel', *Munken* 'einfache bäuerliche Speise'); **14.** gemeinsame deutsch-slowenische Romanismen (z. B. *Frätte* 'Holzschlag, Lichtung'). – Punkt 7 enthält einige Angaben zur Soziolinguistik der Lehnwörter, wobei zwei Gruppen zu unterscheiden sind. (1) ad hoc-Entlehnungen unter den Bedingungen der Zweisprachigkeit (z. B. *Sasaka* 'Verhacktes', *moidusch*), (2) allgemein umgangssprachliche Wörter in Kärnten (z. B. *zwillen*, *Strankerl*).

EKSPRESIONISTIČNO PREOBLIKOVANJE DEJANSKOSTI V ROMANU BOGOVEC JERNEJ

Članek se ukvarja s potujevanjem dejanskosti v Pregljevem romanu *Bogovec Jernej* in s pripovedovalčevim deležem pri uvajanju naslovnika v preoblikovani ekspresionistični model sveta. Obravnavana so pomenska polja leksemov *nebo*, *gora*, *polje*, *gozd* in *voda*, ki ta model prostorsko določajo, metonimično oblikovani čas kot četrta razsežnost prostora, človekovo doživljanje časa-prostora in njegovo odzivanje na dojeno dejanskost.

The article deals with the alienation of actuality in the novel *Bogovec Jernej* by Ivan Pregelj (1883–1960) and with the narrator's share in introducing the reader to the remolded expressionistic model of the world. The semantic fields of the lexemes *nebo* 'sky', *gora* 'mountain', *polje* 'field', *gozd* 'forest', and *voda* 'water', which spatially determine this model; the metonymically constructed time as the fourth dimension of space; and man's experience of space-time and his reaction to the actuality perceived are analyzed.

I Ekspresionistični besedni umetnik se zaveda, da pri oblikovanju svojega dela ne more računati s pesniško konvencijo, saj veljavna poetika njegovo sporočilo na poti do naslovnika predvsem ovira. Zato ga mora oblikovati tako, da njegova idejno-tematska ter izrazna sestavina vsebujeta in posredujeta obenem tudi temeljne prvine poetike, po kateri je delo oblikoval. Pri tem je postavljen pred dvojno nalogo: razdreti mora naslovnikovo tradicionalno predstavo o svetu in jo s pomočjo jezika nadomestiti z novo, ekspresionistično. Pri uresničevanju te namere se pojavljata dve opazni oviri. Prva je tradicionalna predstava o predmetnem svetu in človekovem razmerju do njega. To je predstava gospodarja, ki si je podredil predmetni svet, katerega neprestano preoblikuje in dopolnjuje. Ujema se tako s svetopisemsko predstavo o človeku, ki je z božjo pomočjo zavladal vsemu živemu in neživemu na zemlji, kot tudi z optimistično vizijo obdobja naglega gospodarskega in tehničnega razvoja druge polovice 19. stoletja. Obenem pa je tudi iluzija sveta, ki je »še v redu«, katere se krčevito oklepa od prve svetovne vojne utrujeni in razočarani evropski človek dvajsetih let našega stoletja. S prvo oviro tesno povezana je druga ovira, ki jo občutijo ekspresionistični ustvarjalci in iz katere izhaja stiska jezika. To je dejstvo, da je jezik kot sestav narejen in prirejen za izražanje pravkar opisane predstave o svetu. Jezikovni klišeji na paradigmatski in sintagmatski ravnini so samo v naravni jezik prevedeni predstavni klišeji tradicionalnega modela sveta. Znotraj jezika kot sestava je sicer sorazmerno veliko prostora za izražanje človekove osebne predstave o svetu, pogoj je le, da tako temeljne lastnosti glavnih predstavnikov sveta ter razmerja med njimi kot tudi jezikovna pravila, s katerimi so na besedni, skladenjski, retorični in pragmatični ravnini besedila te lastnosti in razmerja izražena, ostanejo neizpremenjena.

Ekspresionistično videnje sveta pa je bistveno prizadelo prav ta razmerja. Ekspresionistični ustvarjalec se je tako znašel pred vprašanjem, kako ubesediti ali vsaj za silo opisati to, kar je s tradicionalnim pripovednim modelom neubesedljivo.

Zato v ekspresionizmu primarno hotenje ni želja po reformi jezika ali, kakor jo imenuje A. Arnold, »fanatična volja, da bi rešili, pomladili in spremenili jezik, ki so ga milijoni meščanskih gobcev spremenili v kliše« (Arnold 1966: 56), pač pa izpovedovalna stiska in hotenje umetnika na kakršen koli način in s kakršnimi koli sredstvi posredovati ekspresionistično predstavo o dejanskosti. Ta nuja narekuje radikalne posege, ki zadevajo bodisi vse pomenotvorne ravnine besedilne zgradbe bodisi posamezne od njih. Številna med seboj zelo različna iskanja »novih možnosti jezika« (podrobneje prim. Arnold 1966), ki ob sorazmerni tematski enotnosti ekspresionističnih del pogojujejo izredno raznolikost in neenotnost ekspresionističnega izraza celo v okviru istega jezika, so predvsem odraz individualnih teženj in reševanja iz ubesedovalne stiske, v kateri so se znašli ekspresionistični ustvarjalci.

Zahtevno nalogo, kako ubesediti »neubesedljivo«, je Ivan Pregelj opravil na način, ki razen o velikem literarnoteoretskem in jeziko(slo)vnem znanju ter o razgledanosti po sočasni ekspresionistični ustvarjalnosti – tako književni kot likovni – priča tudi o ustvarjalni sposobnosti umetnika, ki mu je iz kompleksa po revijah raztresenih leposlovnih del in nekaj teoretskih razprav uspelo prepoznati tvorbeno prvine nastajajoče poetike ekspresionizma ter jih skupaj s pozitivno dediščino slovenskega književnega izročila oblikovati v lastno poetiko.

2 Ekspresionistično videnje sveta in človeka v njem je v romanu prikazano na mitološki ravnini sveta zamenjane perspektive kot nasprotju tradicionalni »logični« predstavi o svetu. V romanu prikazani svet je značilno ekspresionistično popačen (deformiran). V pripoved je projiciran skozi filter metonimičnega sinekdohičnega prikazovanja po načelu »del za celoto«. Če tak model sveta primerjamo s tradicionalnim, ugotovimo, da je iz njega izločen velik del predmetnosti, predvsem tiste, ki predstavlja pozitivni pol sveta. Kjer ni izločena, je groteskno spremenjena, tako da učinkuje še bolj negativno. Nastala praznina je izpolnjena z nenormalnim kopičenjem zastopnikov negativnega pola in natančnim opisovanjem njihovih lastnosti.

Fragmentarizacija predstavljenega sveta je izraz človekovega »motenega odnosa do zunanje resničnosti« (Knapp 1979: 94). Ta v ekspresionizmu ni več dojemljiva kot »smiselna celota«, ampak jo je mogoče dojeti le še po delcih, prek človekovih odzivanj na neposredno danost in pojave v njej. Fragmentarnemu prikazu dejanskosti pa ne ustreza več linearni način pripovedovanja, za katerega sta značilni postopnost in pomenska odvisnost neposredno sledečih si prvin. Zamenja ga posredna (s)miselna povezanost skladijsko in pomensko enakovrednih delov pripovedi. Ti v pomenski zgradbi besedila oblikujejo paradigmo, ki skupaj z drugimi paradigmami v izrazni, pa tudi idejno-tematski sestavini pripovedi tvori povezovalno verigo izotopij.

Razmerje med zgodbeno in pripovedno ravnino

Vprašanje je, kje nastaja napetost, zaradi katere se zelo vsakdanja in že uporabljena snov o bogovčevem življenju, natančneje povedano o koncu njegovega življenja, vpeta po mnenju kritike v skrajno neprimerno snov propada slovenskega

protestantizma, ki tvori zgodovinsko ogrodje romana, pretvori v umetnostni organizem.

Zunanje napetosti, ki nastaja kot nasprotje med zgodbo (fabulo) in sižejem, v romanu ni. Pri analizi zgradbe Pregljevih romanov ugotavlja Marjan Dolgan (1983: 87) naslednje: »Ker se pojavlja v Bogovcu Jerneju samo linearno dogodkovno zaporedje, sta siže in fabula istovetna.«

Ostaja še notranja napetost besedila, ki se oblikuje kot nasprotje med ravnino zgodbe in ravnino pripovedi. Le-to lahko na površini, v besedilu, spremljamo kot poročanje znotrajbesedilnega pripovedovalca – v našem primeru tretjeosebne in vsevednega. Tega razmerja se ni dotaknila še nobena od dosedanjih raziskav, čeprav tvori v romanu eno najpomembnejših pomenotvornih sestavin.

Pomembno za pomensko zgradbo romana je že hierarhično razmerje med obema ravninama, izražajoče se v količinskem in kakovostnem prevladovanju ene od ravnin kot tudi v njuni medsebojni odvisnosti. W. Bolecki (1982: 106) ugotavlja v študiji Poetični model proze v medvojnem dvajsetletju, da »čim večja je avtonomija zgodbe« – kar je značilno za realistični roman –, »tem močnejše je prevladovanje dramatičnosti, senzacije ipd.« ter narobe: »čim večja je vloga pripovedovanja, tem slabša je vloga dogodkovne ureditve«. Nadalje za moderni roman – pri tem misli na poljski roman med vojnama – ugotavlja, da v njem »šele pripovedovanje dogajanja zgodbene ravnine pridaja resnično dogodkovni, dramatično in čustveno stopnjevanje značaj« (d., 106). Te ugotovitve veljajo tudi za obravnavani roman. Abstraktnemu, splošnemu naslovníku, ki pa se ob sprejemanju leposlovnega sporočila vsakokrat znova kaže kot čisto določeni, posamični naslovník, je besedilo posredovano kot pripovedovalčevo poročanje o določenem dogajanju. Gre torej v celoti za poročani govor, ki pa ga je mogoče razdeliti na poročevalčev, tj. pripovedovalčev delež v ožjem pomenu, torej na njegovo pripovedovanje in komentiranje zgodbe, in na delež književnih oseb (scenske prizore). Vendar je tudi v tem drugem pripovedovalec nenehno prisoten, kar se posredno kaže v izbiri vrste poročanega govora (premi govor, nepravi premi govor, polpremi govor), neposredno pa kot pripovedovalčevo poročanje o okoliščinah, v katerih je govorno dejanje potekalo, kar je izraženo v spremnih stavkih premege govora.

Usklajevanje pripovedovalčeve in naslovníkove glediščne točke

V tem pogledu je značilen že sam začetek romana. Zapleteno oblikovano prvo pripovedno enoto – sestavlja jo sedem povedi z dvajsetimi povedki – smiselno oblikuje dvoje pomenskih razmerij: 1. Časovno nasprotje romaneskna sedanost, predstavljena z dogajalnim časom, in romaneskna preteklost, vsebovana v preddogajalnem času. To razmerje deli pripovedno enoto na dva dela. 2. Vzročno-posledično razmerje, ki dogodke preddogajalnega in dogajalnega časa povezuje v celoto.

Miselne figure (npr. klimaks in antiteza) urejajo dogodke, ubesedene v pripovedni enoti glede na stopnjevitost in nasprotje, in s tem odrivajo v ozadje dogodkovno zaporedje. Tak način ustvarja v pripovedi iluzijo ustavljenega časa ter

poleg blodenjsko-videnjskega pogleda v prihodnost odpira v romanu drugo imaginarno časovno razsežnost, spominsko in sanjsko vračanje v preddogajalni čas romana.

Obvestilo začetka je dvojno: a) Na ravnini zgodbe je obvestilo o bogovčevi vrnitvi v »prepovedano mu mesto«, kratek povzetek njegove dotedanje usode in tako v telesnem kot v duševnem pogledu »boleče srečanje« s kamnom iznad vrat njegovega nekdanjega doma. b) Na ravnini pripovedi pa ni samo pripovedovalčevo poročanje o teh dogodkih, torej obnavljanje dogajanja, ampak je obenem tudi natančna predstavitev pripovedovalčevega napora, da bi naslovniku olajšal prvi stik s svetom, kakršen je v romanu predstavljen.

Poznojesenskega popoldne v letu tisoč šeststo je prispel prileten popotni človek z Brda med pristave mesta Kranja. Bil je tako zelo utonil sam vase, da ni opazil kamna, ki mu je ležal na poti v spotiko. Kakor podsekano drevo je padel na obraz. Ko je vstal z mokrotnih tal, je pogledal z nagonsko radovednostjo po kamnu in šel z blodnim nasmehom za besedami, ki so bile vklesane v kamen, in je videl, da so ime in geslo raz vrata njegove hiše v Kranju, katero so mu cesarski prepovedali, zapečatili in naprodaj zapisali. Kamen nad vrati so izbili in vrgli pred mestno obzidje. Kmetica z Britofa je pobrala kamnito ploščo, da bi si pozimi noge grela v postelji. Ko pa je videla pisano, se je ustrašila in pustila ležati kamen med pristavami. (216.¹)

Tako pripovedovalec kot naslovnik sta zunaj neposrednega dogajanja zgodbe, drugi je tudi zunaj besedila romana, razlika med njima pa je, da pripovedovalec pozna vse zakonitosti v romanu predstavljenega modela sveta, je glede dogajanja vseveden, naslovnik pa popolnoma neveden. V želji, da z naslovnikom vzpostavi prvi stik (to pripovedovalčevo namero bi lahko primerjali z vzpostavljanjem začetnih signalov med govorcema), se mu čim bolj približa, pripovedovalec na samem začetku prevzame naslovnikovo glediščno točko. Za opisovanje uporabi izrazni in vrednotenjski sistem, ki velja za »normalni«, »logično urejeni in zgrajeni« svet. Začasno prevzeta izrazni (ta se delno prekriva z izraznim sistemom, s katerim je ubeseden v romanu upodobljeni model sveta) in vrednotenjski sistem (ki je popolnoma nasproten tistemu v romanu), s katerima opisuje in ocenjuje bogovca v njegovem začetnem delovanju, povzročita, da pripovedovanje v tem delu besedila iz opisovanja preraste v nehotno polemiko naslovnika s tako podano bogovčevo podobo in njegovim delovanjem.

Ta položaj si predočimo z iztržki iz besedila:

prileten popotni človek (je prispel z Brda med pristave mesta Kranja.)

Bil je tako zelo utonil sam vase, da ni opazil kamna, ki mu je ležal na poti v spotik.

Kakor podsekano drevo je padel na obraz. Ko je vstal z mokrotnih tal, je pogledal z nagonsko radovednostjo po kamnu in šel z blodnim nasmehom za besedami, ki so bile vklesane v kamen, /.../

Bridko, kakor da govori težke uroke, je bral

popotni

samega sebe raz kamen:

»Hie Baertl Knaeffl Praedicant,

Meyn Sterkh steth in Gottes Handt!«

¹ Strani so citirane po: Ivan Pregelj, Izbrana dela III, Celje, 1964, uredil in opombe napisal France Koblar. Vsa poudarjena mesta v citatih je podčrtala avtorica.

Predikant Jernej,

za Gašperjem Rakovcem drugi bogovec v Kranju, je globoko zasopel,

kakor človek, ki spi.

Nato si je šel z roko mimo čela, ki je bilo samo vase pogreznjeno kakor pri človeku s pomešano pametjo in je tonilo v bolnem in blodnem mraku oči. (216.)

Oznake bogovca se stopnjujejo od čisto splošne (*prileten popotni človek, popotni*) do natančne poimenske in poklicne predstavitve, dopolnjene s pristavčnim pojasnilom o bogovčevem položaju in kronološki umestitvi na protestantski hierarhični lestvici (*predikant Jernej, za Gašperjem Rakovcem drugi bogovec v Kranju*). Te oznake so popolnoma nevtralne in – če zanemarimo konotacijo (sozaznamovalnost), ki bi jo oznaka predikant utegnila vzbuditi izrazito protireformacijsko razpoloženemu naslovniku – celo zelo spoštljive in naklonjene. Kot take so v popolnem neskladju s tistimi deli povedi, ki označujejo bogovčevo delovanje in odzivanje na zunanje dogajanje. Pripovedovalcu, ki z naslovnikovega gledišča predstavlja bogovčevo (ne)dejavnost in (ne)zanimanje za zunanje stvari in dogodke ter njegovo izrazito usmerjenost navznoter (*bil je tako zelo utonil sam vase, da ni opazil kamna; je pogledal z nagonso radovednostjo po kamnu; si je šel z roko mimo čela*), se zdi Jernej kot delovalnik še najbolj primerljiv ne(več)popolnemu, manjvrednemu predstavniku tradicionalnega sveta, pa najsi seže po primerjujoče v rastlinski (*kakor podsekano drevo*) ali človeški svet (*človek, ki spi; človek s pomešano pametjo*). Ta vtis v naslovnikovi zavesti še stopnjujejo posredne primere in prislovne oznake; šel je z *blodnim nasmehom* za besedami; bridko, *kakor da govori težke uroke*, je bral; čelo, ki *l...l* je tonilo v *bolnem in blodnem mraku oči*.

Opis je dvopomenski in je začetek dvojne podobe glavne književne osebe, kakršna se oblikuje skozi vso pripoved. Na ravnini zgodbe podobe protestantskega predikanta, navideznega slabiča, na katero je prvi opozoril Josip Vidmar (LZ 1929), za njim pa jo je povzela večina proučevalcev Bogovca, na ravnini pripovedi pa podobe ekspresionističnega Človeka, ki jo poskuša iz besedila izluščiti in opredeliti ta razprava. (Prim. še Jug-Kranjec 1988.)

Tako zunanja kot notranja resničnost je v romanu predstavljena parabolično, tako da pripoved deluje kot prilika z dvojnimi ključem. V globoki pomenski zgradbi romana predstavlja odlomek, ki ga obravnavamo – pojmovan kot celota, v kateri je tudi urejena zgodba (siže) del pripovedi – parabolični prikaz bogovčeve življenjske usode in spoznanja, da se približuje življenjskemu koncu. Bogovčev (simbolični) padec čez (simbolični) vratni kamen z napisom, ki ga je pred leti kot izraz zmagoslavnega občutja iz vere izhajajoče moči dal vklesati vanj, namreč že takoj na začetku napove in začrta razvoj in tragični zaplet dogodkov v romanu.

S priredno zloženim odvisnikom zadnje povedi v odlomku – tudi tu opazamo že v prologu ugotovljeno prepletanje kot način povezovanja nadpovednih enot – pa se pripovedovalec oddalji od neposrednega dogajanja in posveti vso pozornost predikantovemu zunanjemu in notranjemu portretu. Ta opis je v romanu prva v nizu zastranitev, s katerimi pripovedovalec tok zgodbenega dogajanja prekinja in drobi.

Jernej, ki je bil v prejšnjih delih pripovedi hkrati predmet opisovanja in vršilec dejanja, skladijsko izražen z osebkom, v nadaljnjem besedilu ohranja le prvo od obeh vlog. – Tako glede na vsebino sporočila kot tudi na način njenega ubesedenja

je portret mogoče razdeliti na dva dela. Prvi del je predstavljen sinhrono kot funkcija soobstajanja posameznih delov Jernejevega obraza, ki so – gledano diahrono – vsak zase ponovno utvarjenje lastnosti in usod njegovih prednikov. Naslovnik dojame portret dvojno: kot podedovano podobo individualnega dediča in kot z značilnimi slovenskimi razmerami pogojeni arhetipski vzorec. Ta del opisa je – kakor predhodni – posredovan kot poročanje tretjeosebnega pripovedovalca, agensi, skladenjsko izraženi z osebki, pa so deli bogovčevega obraza.

Drugi del opisa je povzetek prvega, obenem pa ekspresija bogovčeve notranjosti.

Bilo je lice takega človeka, ki se mu drob ni razvil, bilo je zrcalo duše, ki je hrepenela, da bi se v širino razgledala in ni mogla preko ene misli, ene žalosti, ki jo je kakor prekleto mrtvo morje zalijala, težila in dušila bridka iz dneva v dan, iz pijanega večera in motnega dremca v bolečino strezavega jutra in morečega dnevnega opravka. (217.)

Opis ni več podan od zunaj, marveč od znotraj, iz zgodbe same, izhaja iz določene točke dogajalnega časa, izkušensko pa vključuje tudi preddogajalni čas, obsežen z bogovčevo preteklostjo. To je gledališče, ki ga pripovedovalec lahko uresniči le tako, da bodisi prevzame gledališčno točko katere od književnih oseb ali pa opis poda kot splošno, neosebno pripovedovanje. Ta del opisa je uresničen na drugi način, dodatni stilni učinek je dosežen s prenosom iz ene slovnične kategorije v drugo (prim. Toporišič 1982: 244, 284), iz splošne tretje glagolske osebe v drugo preteklika. Tako upovedovanje vključuje tako poimenovane kot nepoimenovane književne osebe kot neposredne udeležence dogajanja, avtomatično pa izključuje tako pripovedovalca kot naslovnika, obenem pa razen splošnosti izraža tudi visoko stopnjo naklonskosti (Bral si → *Bilo je mogoče brati/Prisotni so lahko brali*)².

Bilo je lice, da si bral ž njega vso prošlost bogovčevo: brazgotine otroških iger, trnja in kamenja, ko je lezel za borovnicami, jagodami, lešniki in gobami, bral si žalost šole in lakote ob knjigi in oljenici; zmrzlimo prstov, ki mu je ostala izza šolskega kalefaktorstva in cestnega kantorstva; bral si prvo telesno žalost nedozorele sle, drugo neutolaženega nagona v preobilju sholarske pijače in bakalavrske šale. Bral si prebujenje v mesu in duhu, prvi verski upor, zadnji boj in obzir pred odpadništvom, razločenstvom. Bral si kratko veselje poročne postelje, prvi krst, prvo bolečino ob mrtvem otroku, prvo vdovištvo ob ženi, ki je ni mogel preboleti, prvo duhovino ob drugi ženi, ki mu je bila prešuštna in je blagrovajal njeno smrt. Bral si njegovo prvo veselje v sreči evangelijske službe in prvo nadlogo preganjanja in strahu pred vozo, prvo razočaranje v Kranju, potem v Karlovcu in Ljubljani, v srenji, ki mu ni hotela biti pridna, prvo starost, in osamelost na Brdu in prvo hudičevo misel, da raste nekje drevo, kjer bo obvisel na samem. Bral si prvi obup, da ni znamenja, prvo pijačo iz obupa, ker ni znamenja, drugo, tretjo. Bral si prvo še nejasno bolešno slo iz pijače: biti kakor ježna žival, ki jo poja hudič; zavreči se, ubiti se v nečedni hotljivosti in tako maščevati se lepi, neposlušni poluverki babelski, Juditi na Brdu, z lastnim ponižanjem v lajnu lotriškega sadla. (217.)

Uvajanje gledališčne točke glavne književne osebe

Obstoj in dejanja književnih oseb kot tudi romaneskni čas in prostor že na začetku pripovedi, pa tudi kasneje, odsevajo skoraj izključno skozi bogovčevo doživljanje. Tako pisatelj prek pripovedovalca na najmanjšo možno mero zmanj-

² M. Dolgan spremembo slovnične osebe v citiranem opisu razlaga drugače, prim. Dolgan 1983: 35.

šuje nasprotja, izhajajoča iz dejanskega položaja (npr. prizor med bogovcem in cerkovnikom Perom v zvoniku, Tilnova smrt), ter odpira prostor za opisovanje nasprotij, do katerih prihaja zaradi bogovčevih notranjih stisk in njegovega (pre)-občutljivega odzivanja na nenaklonjeno mu okolje. Preostanek, poročanje, ki ne izraža bogovčeve, marveč pripovedovalčevo lastno glediščno točko, omogoča naslovniku lažji vstop v mitološki ekspresionistični model sveta, obenem pa svojevrstno združuje in sooča dvojne načinov gledanja na svet – tradicionalnega in ekspresionističnega.

Videnje sveta z glediščne točke glavne književne osebe je v romanu prvič predstavljeno z bogovčevim videnjem pokrajine z zvonika kranjske cerkve. Kot za vse nadaljnje krajinske opise je tudi zanj značilna prostorska zamejenost, določena s tremi splošnimi oznakami: zgoraj, spodaj, v daljavi. Smer opisovanja poteka od zgoraj navzdol in iz najodaljenejših točk perspektive k središču. Opazovalčeva točka je izbrana idealno; opazovalec se nahaja v središču slike, obenem pa je vzvišen nad tistim, kar je spodaj. Gre za nekakšno ptičjo perspektivo, ki jo Uspenski (1979: 95) navaja kot pogost »splošni pogled« oziroma »sumarni opis dane scene«. Cerkevni stolp kot bogovčeva razgledna točka je tudi zunanji izraz bogovčevega kratkotrajnega in varljivega občutka moči, ki ga pripovedovalec vzporeja s prerokovanim doživetjem na gori Tal-Abib:

Lepota razgleda je zabrisala za nekaj časa spomin na lastno občutje iz predikantovih misli. Slovesno čustvo se ga je polastilo in mu je bilo iz Pisma, kakor da je prerok in vidi daleč z gore Tal-Abiba, kamor ga je vzdignil Gospod. (221.)

Opis pokrajine pa ni določen in omejen samo z bogovčevim zunanjim vidnim položajem, ampak v prav taki, če ne še večji meri tudi z njegovim notranjim vidnim položajem, z njegovo sposobnostjo zaznavanja zunanjega sveta. Prostorsko zamejenost pokrajine povečuje tudi natančna časovna določenost, izražena posredno, največkrat z vidno oznako, nemalokdaj tudi s slušno:

Znamenje boš imel in bo vstalo med zarjo in mrakom noči. (220.)

To je slika pokrajine, ki je naslovnik takoj na začetku še ni sposoben dojeti v njenih pravih – ekspresionističnih – razsežnostih in ki se kot celota ali pa po posameznih delih ponavlja skozi vse besedilo. Skupni učinek vseh ekspresionističnih prvin v opisu pokrajine (podrobneje v Jug-Kranjec 1988) izzove v naslovniku vtis, da gre za opis neresnične pokrajine, kljub natančni topografski označenosti, s katero je v opisu zarisana razmejitvena črta med svetlobo in senco, sestavljena iz množice točk, označenih z imeni vrhov in krajev v okolici Kranja.

Predikant pa je iskal v polje, da so se mu oči orosile in omeglile, in ni našel. In je iskal v drugo smer, v zeleno goro pred seboj, ki je bila mesto prekrila s svojo senco, k škofljim v Loki, kjer je vedel za sovražnika kaplana Wurtznerja, na Smladnik mimo nečednega pastirja Jurija Otave do Cerkljan, kjer je bil papežniški Haumann izpodrinil evangeljskega Krištofa Schwaba. Iz sonca v čad in mrak se je pogrezala široka ravan s svojimi polji, močadami in lesovi pod zeleno sinjim, mrzlim nebesom, kamor je iz sivine na vzhodu vstajal polni mesec. Sijajno je gorela zemlja pod planinami, predgorje nad ravnjo: Krvavec, strmolški breg, Kopa, Štepanja gora in Mojzesov vrh, Viševček, Drenik, Potoška gora, Mehka dolina, Hudičev boršt in Veliki les. Zarja je šla mimo zemlje Podgorcev in Zaborščanov, senarjev brdskih in drvarjev velesovskih: Sveta Katarina v lesu, Sveta Sobota v lesu, Beli log in Zalag pod

cretjem, močvirja pod Golnikom in Vevodni boršt. Tostran je bilo sonce že zatonilo, savski breгови so ležali v mrču in čadu pastirskih ognjev in vzduhu vode. Samo polje proti jugu je bilo kakor širok hrbet, pol še v luči pojemajoče dnevne zvezde, pol že v hladu vzhoda, od koder je rosila noč. (221.)

Veliko bolj tradicionalno realističen, otipljiv, obenem pa tudi ekspresionistično simboličen je drugi del opisa, ko »predikantu omahne pogled nad mesto«, ki je v sklopu celotne pokrajine še enkrat zamejeno z mestnim obzidjem. Orientacijske točke znotraj njega so stolpovi kranjskih cerkva. Podoba mesta, »/s/tisnjen/ega/ v ozidje na živi skali«, ki lahko živi le od svojega kmetijskega zaledja in od trgovine, je pisan mozaik naštevanja virov dohodka, oživljena slika »tržnih četrtkov« in »sejmov svetega Marka«, z razponom ponudbe od nujno potrebnih do najbolj nenavadnih dobrin kot odrazom tedanjega potrošništva. Kraji njihovega izvora rišejo na zemljevidu takratnih slovenskih in evropskih dežel mrežo, ki deluje veliko bolj živo in resnično kot predhodni opis neposredne okolice Kranja.

Od kod takšna dvojna podoba? Dvojno doživljanje okolja izvira iz bogovčeve bivanjske stiske. Kranj je nezakonitemu povratniku prispodoba »izgubljenega raja« (topos), kot kraj njegovega doma, od koder je bil pregnan, tudi metafora njegove zdaj izgubljene eksistence. Na videz objektivni opis je subjektiven, prenesen iz preteklosti, zato neresničen, obstoječ in mogoč le v bogovčevem pristranskem spominu. Zato se z vsako bogovčevo novo skušnjo manjša z obzidjem obdani, varni otok »normalnega Kranja, bogovec počasi izgublja svoje položaje, enega za drugim, podoba normalnega se skrči in obsega le še njegov dom, dokler se tudi ta ne pokaže v drugačni, ekspresionistični osvetlitvi, kot »mrtva hiša«.

Idilična podoba Kranja je močno načeta že na samem začetku opisa, z bogovče-
vim preštevanjem protestantskih in katoliških domov:

Predikant je premotril strehe pod seboj, kakor so se vezale v treh pramenih iz severa na jug. Mrmral je zdaj z ljubeznijo zdaj s srdom, kakor je že bila hiša ali evangelijska ali pa dom papežnikov:

»Vzdajem vam dober večer, vi moji verni orožniki. Vam pa vzdajem hudiča, ogenj in lajno, ki ne rodite za besedo čiste resnice.«

Šel je za drago strmih streh in jih je vedel po vrsti:

»Martin Kunstl moj, Tone Oven Treiberjev, Janez Zamujen moj, Jurij Porenta Treiberjev, Heinricher moj, Strauss, Mernhardt, Stockzahndt moji, Urh Sparer, Klemen Raša Treiberjeva; vdova Kristančeva moja, Omersa, Smrkovec, Haertl, Štempihar, Janežič, Bogat Treiberjev, seme papežniško.« (222.)

Ekspresionistična podoba pokrajine, kakršno je bogovec v daljavi zaznaval s cerkvenega stolpa, se zdaj širi tudi na Kranj, tokrat s pripovedovalčeve glediščne točke:

Cerkovnik je zvonil. Težko je padal glas nad ceste, ulice in strehe v mestu, ki je tonilo v mraku. (226.)

Kot nasprotje bogovčeve idealizirane podobe Kranja, njegovega pogleda od daleč, iz prostorske in časovne (spominske) odmahnjenosti, je takoj v naslednjem podpoglavju podoba Kranja podana od blizu; bogovec je nenadoma sredi opisovane-
nega:

Bogovec je omahnil truden iz cerkve v mrak. Wassermannov Erazem se je utrgal za njim. Topa bridkost in težka trudnost je vezala bogovcu misli in telo. Obšel je cerkev mimo katoliške šole, mimo grobov in hiše brdskega barona Nikolaja, ki je bil njegov kolator in zaščitnik, in je stal v ozki ulici med

tesnimi stanovanji, kjer so gospodinje druga drugi videle v lonec in posteljo. Prepirljivost je polnil vsoto ulico, vonji siromašnih ognjišč so plali v ozko gaz kakor potoki nečedne vode ob nalivu. Mrčes se je sprehajal iz vrat v vrata. Odkar se je bila vera pomešala, je zrastle strašno v ljudeh. Psovali so se iz okna v okno, kleli, sovražili. Predikant je vedel in je stotič znova trpel:

»Kaj si mi prepustil, Gašpar Rakovec, prvi orožnik besede čiste v Kranju? Lajave pse in lajno. Nikoli nista imela slabše srenje prasec Mercina in norški Steinmetz.«

Iz žalosti je poslušnil. Nekje iz teme je prosilo na ulico:

»Oča, Sin, Duh, nebeški kralj! Tvoje ime sveti se, čez nas da boš sam kraljeval, Tvoja volja izidi se...«

»Moji so in molijo,« je bolno čustvoval bogovec in se mu je hotelo zdeti, da glas pozna. Šel je mimo in je videl: »Gospod Bog! Saj je res ona molila, naša stara Tereza, ki je s stražo stregla moji rajni pridruži v otročjih krčih.«

Obrnil se je, da bi se vrnil, a je dvomil:

»Tereze ni. Čez devetdeset let bi jej bilo. Kako bi še znala peti!«

Spomin na rajno ženo, ki je bogovcu ugasnil v zvoneh, se je vzbudil znova. Strašna bolelost po davni ga je obsla. Vzdihnil je: »Agnes, du mein uelieb weylant Gemahel!«

Stopil je gnan od hrepenenja hitreje in je prišel na trg pred špitalsko cerkvijo in se obrnil mimo krčme na levo v ulico, kjer mu je stala hiša. Iz krčme je udarjala pesem, ki jo je poznal:

»O Kutt', du viel schnödes Kleydt,

Ein Großer Schalk der dich antreit...«

»Moji so,« je mislil mimo svoje poti in svojega hrepenenja bogovec, »moji, učitelj Dachs, Mernhardt, Stockzandt in Schlagen.« Kakor veselje mu je hotelo vzrasti v srcu. Pa je videl ob vratih človeka, ki je bruhal, in se je vzbudilo zopet zoporno v njem: »Tvoj erbič sem, Gašper Rakovec. Lajave pse imam in lajno!« (228–229.)

V teh odlomkih premene realnega in spominskega časa-prostora temeljijo na delnosti bogovčevih zaznav. Jernej zaznava prostor svoje nekdanje srenje metoni-mično, izključno slušno, preko molitve in pesmi. Šele čisto na koncu se slušni predstavi pridruži še vidna, ki bogovca ponovno prestavi v resničnost.

Podobno kot čas in prostor bogovčevega javnega delovanja se premenjujeta tudi njegov intimni, zasebni prostor in čas. Tokrat je premena štiridelna: resničnost – spomin – privid – resničnost. Do nje pride zaradi bogovčeve čustvene prizadetosti ob srečanju z (romaneskno) resničnostjo, npr. ob ponovnem srečanju s hišo, v kateri je preživel čas svojega prvega zakona. Pred nesprejemljivo resničnostjo »mrtve hiše« se bogovec zateče v spominski čas-prostor svojega nekdanjega doma, ki se v svetlobi meseca pretvori v še abstraktnejši (pri)videnski prostor, v katerem se časovna sestavina izgubi in se zato prekriva s časom-prostorom romaneskne sedanosti.

Nad strehami je vžsel mesec. Bogovec je stal pred svojo hišo. V bledem odsevu neba je živelo troje oken. Bila so mrzla. Hiša je bila mrtva. Prevzet od bolnega ganotja je predikant obstal. Oko mu je obviselo v praznini vrh vrat, od koder so bili izbili njegov imenski kamen. Ko je moral iz mesta, je bil potegnil kljuko iz vrat in jo nosil verno s seboj. Zdaj jo je otipal, izvlekel in potisnil v ključavnico. Odprl je v zatohlo in plesnivo vežo. Žalostna golazen se je razpršila po prostoru. V somraku iz noči in mesečine je šel in odprl v sobo na desni. Tu je v svojih srečnejših dneh bral in pisal. Osušen tintnik je še visel na žeblju ob oknu. Krpa papirja je bledela na podu. Predikant ni vstopil. Zaprl je vrata in šel naprej; dotipal je do lestve v gornji prostor. Vzpel se je kvišku. Bil je v sobi svoje prve poročne sreče. Mesec je polnil sobo in se lil po tleh prav do tam, kjer je nekoč stala zakonska postelja. Še je bila vidna lisa, do koder je segalo ležišče; nad liso je bil žebelj. Na žeblju je še visel suh cvetni vršiček, davni in zadnji njegov krizamnik, kakor ga je previsoko pripela botra možu in ženi. Predikant je pobožno in hlastno snel vejico in si jo pritisnil na ustnice:

»Agnes, du mein viellieb weylant Gemahel!«

Do bolečine jasno je vstala v njem slika davne sreče. Zaživela je preden rajna žena, sladko dete iz

očeta gorečnika, sodnika Janeza Junauerja. Videl je njeno tiho pokornost, njeno skromno dekelstvo, preden jo je zasnil. Potem je videl, kako je gorela v njegovi vihrajoči volji, zorela iz trpkosti udov v sladko mehko materinstva, kako je trpela voljno skrivnostno slo nakaženega otročniškega telesa, kako je rodila v trgajoči se bolečini, kako je uživala, ko je dojila, kako je hrepenela od hlapčiča v plenah k možu in od moževe strani k hlapčiču. Pa je bila botra tako visoko pripela krizamnik.

»Agnes, du mein viellieb Gemahel!«

V strašni jasnosti je vstalo v predikantu in je občutil, kakor da se je zgodilo prav to uro. Ponoči med svetim Janezom in dnem nedolžnih otrok je bilo. Žena je bila legla tik pod krizamnik. Dete ob njej je krililo z ročicami in segalo kvišku in ni doseglo vejice na žeblju. Težko je vzdihnila žena: »Here mein Gemahel!« Obraz ji je rdel od sramu, solze so ji zalile oči. Potem je zakoprnelo iz nje: »Ne maram dekelstva! Snemi krizamnik! Previsoko visi.«

»Previsoko visi,« je ponovil predikant iz svojih sanj. Tiho je prehajala mesečina preko tal. Iz zatohle plesnivosti je dahnilo po davni sreči. Sanjajočemu je vzigralo v mozeg in glavo, da se mu je zavrtelo. Zdrknil je na koleno:

»Agnes, Agnes!«

Dvignil je glavo in strmel. Ali se je bilo iz mesečine stkalo, ali je bil sen? V polutemi je stalo nizko, sladko bitje, se nagibalo v luč, njegovim rokam nasproti in koprnelo, kakor da se sramuje in mora prositi:

»Here mein Gemahel. Umrla bom v dekelstvu. Težko je. Ne morem več nositi. Snemi krizamnik, snemi krizamnik!«

Bogovec je zaječal, planil in razširil roke po prikazni. Zajel je v prazno; glava mu je trpko zadela ob steno, brezmejna slabost mu je zavezala misli, padel je na obraz.

Ko se je vzdramil, mu je pot zalival čelo. Mesečina v sobi je bila prešla; šum golazni se je znova budil. Bogovec se je dvignil, si obrisal potno čelo in trpel:

»Prazno vidim. Hudič mi baja z namišljenim, z duhovino, da bi mi znamenje dala, pa je ni.« (229–230.)

Tudi sanje – podobno kot blodnje – omogočajo združevanje resničnega, spominskega in (pri)videnjskega. V tridelnem sanjskem prizoru, ki ga pripovedovalec uvaja s povedjo »Tesnoba je padla z /bogovčeve/ duše, oči so videle, kakor so že tele«, se enotni sanjski čas-prostor poljubno širi oziroma oži, v sanjski sedanosti pa je obenem obsežna tudi človeška zgodovinska in bogovčeva osebnostna preteklost, v brezmejnem sanjskem prostoru so vsebovane tudi razsežnosti bogovčevega sedanjega in nekdanjega bivanjskega prostora:

Samota sobe se je razklenila in prostor je bil kakor kraljevski hram, visok v zvezde, širok in dolg v sonce in jutro. Ob dolgi mizi so sedeli nešteti, slovesni, resni, sveti, tovarištvo nebeških vseh bogovcev in orožnikov čiste besede. (262.)

Premene realnega in sanjskih prostorov so naslednje: bogovčev trenutni bivanjski prostor (samota sobe) se v prvem delu razširi v neomejeni sanjski prostor (predstava nebes), ta pa se v drugem in tretjem delu ponovno zoži v omejeni sanjski prostor, spominsko predstavo nekdanjega bogovčevega bivanjskega prostora (navadna meščanska soba s težko mizo, težkimi stoli in težkim, neprozornim steklom v oknih).

V bogovčevih sanjskih prizorih neresničnost, pravzaprav neobstojanje ne prekrije docela njegovega vedenja o dejanski resničnosti, kar omogoča soobstojanje sicer logično nezdružljivega, nemogočega. Tako ob oživiljenih sanjskih osebah v tretjem delu hkrati obstaja v bogovčevi (pod)zavesti tudi vedenje o njihovih usodah in smrti. Tudi potem, ko v bogovčevi (pod)zavesti začnejo prevladovati zakonitosti realnega romanesknega časa-prostora in se trenutno ove absurdnosti prizora, je njegovo spoznanje, vse dokler traja sanjski prizor, le delno, omejeno le

na odsotno Agnezo, ne pa tudi na osebe iz privida. Te namreč še zmeraj, vse dokler se bogovec ne predrami, živijo svoje neresnično, v bogovčevih predstavah oživljeno, sanjsko življenje, zato si bogovec neskladje med veselim svetovanjem in lastno vednostjo o Agnezini smrti razloži s pijanostjo svatov.

Bogovec je dvignil obraz in zastrmel. Ob mizi so sedeli novi ljudje: gorečniki iz njegove srenje: baron Adam z okrutno šalo svinine, sodnik Junauer, ki je prestal turn in vozo, debeljak Krištof Schwab, ki je cerkljansko župnijo izgubil, pisar Andrej Sonce, mestjani Banko, Piber, Zemljak.

»Orožniki moji verni.« je zahrepenel bogovec in občutil težko, da ne razume, kako more to biti, da so še vedno za isto mizo, kjer so davno sedli in se dvigali s težkimi vrči in mu vzdajali srečo v novem, zakonskem stanu: baron – starešina, sodnik – tast, vsi drugi – svatbeni gostje ...

Strašno je vzraslo spoznanje v bogovcu.

Planil je ob družbi iz privida in zaklical surovo:

»Pijanci! Vstanite že. Agnes ist todi.« (264.)

Bogovčevo gledanje pa ne sega samo nazaj, v spominsko preteklost, Jernej gleda tudi naprej, v (možno) prihodnost. Tako se oblikuje videnjski onstranski prostor, tematsko sicer oblikovan kot nadaljevanje v romanu oblikovanega ekspresionističnega prostora, katerega skrajne zaznavne točke (rob gozdov, gladina jezera) tvorijo mejo ločnico med to- in onstranskim:

V bogovčevo žalost je rasla strahotna sla: nekje sredi gluhih lesov je drevo z vejami. Tam bi človek obvisel in dotrpel in mir imel. Ne vran izpod neba ne žival iz jazve ga ne bi našla. Tako je vabila slika iz sle. (290.)

Videnje je vzporedno z drugim, prav tako onstranskim prostorom, s predstavo pekla, kakršna obstaja v bogovčevi (pod)zavesti:

Pa še ena je tesnila srce: visi človek in se mu je drob razlil. Potoglavo se je opotekla naga dušica iz telesa. Nevidni črni iz mlamola z močeroleskimi očmi je roke razširil, da bi jo ujel, in je plaha zakoprnela nazaj v lajnasto osrčje. (290.)

Jernejeva videnja prihodnjega so nejasna, pogosto lažna, v njih vidi predvsem to, kar hoče videti; nejasen in grozljiv je tudi v njih ubesedeni videnjski prostor:

Bogovec je obšel grad in grajske hleve in je bil v logu sredi jelk in smrek nad ribnikom, ki jih je bil zrcalil. Iz glinastega dna so vzhajali mehurji na mrzlo površje. Iz spominov nejasne mlade otroške groze ob vodah, iz bolne zdanje žalosti, ljubezni, sle in srda je vzraslo v bogovcu v motno hotenje:

»Vzdajem ti dobro jutro, Judita. Če pa si Izabela, preden zmagaš, tu ven da bi mi pogledala s svojim hladnim obličjem, s svojo mrtvo poltjo in mi kri ustudila, da te videti ne bi mogel, mrhovina, hrana ribam in rakom!«

Živo je občutil, kakor da vidi v resnici: iz dna je vstajalo pokrito z vodnimi mehurji in vzhajalo mrtvo materinsko telo, duhovina z neznanim obličjem. (245.)

Bogovčevo videnje Jutine smrti, vzraslo iz želje po smrti baronice Judite, je v vrsti lažnih videnj izjemno, saj se v nadaljnjem razpletu romana udejani. V pomenski zgradbi romana pa je vloga tega videnja enaka kot vloga lažnih videnj. Enako kot ta poudarja »človeškost« bogovca, njegovo nemoč, da bi kakor koli vplival na zaplet in razplet dogajanj, posegal bodisi v lastno usodo bodisi v usode drugih.

3 Oblikovanje romanesknega časa-prostora

Metonimično sito, skozi katerega v pripoved prodira človekov notranji in zunanji svet, povzroča, da v njej manjka cela vrsta stvari, ki so po človekovi tradicionalni predstavi o svetu nujne za njegovo skladno podobo, ali pa so zastopane v tako majhni količini in tako spremenjene, da to učinkuje enako moteče kot njihova odsotnost. Namesto pričakovanega, klasičnega skladja nepričakovano, ekspresionistično neskladje, znotraj katerega pa se vendarle skriva poseben red, ki povezuje in osmišlja na videz nepovezано, nesmiselno in nerazložljivo. V makrostrukturni oblikovanosti romana je to zelo dobro opazno v časovnih opisih (glej preglednico na naslednji strani).

Približno dvesto let preddogajalnega časa v prologu je prikazanih izključno z dogodki in pojavi, ki ogrožajo in uničujejo človeka oz. človeštvo. V takem, pomensko negativnem sobesedilu dobiva enak negativni pomen tudi sporočilo drugega dela prologa, alegorični prikaz zmage katolištva nad protestantizmom.

Dogajalni čas, nekaj več kot trimesečno obdobje med pozno jesenjo 1600 in zgodnjo pomladjo 1601, je metonimični izsek iz štirih časovnih ciklov: letnega in dnevnega časa, obenem pa tudi zgodovinskega in bogovčevega osebnega, življenjskega časa. Iz preglednice je mogoče razbrati vzporednost med obema oblikama naravnega (letni, dnevni) in bivanjskega časa (posameznikov življenjski čas, življenjski čas protestantskega gibanja) ter antitezo med ponavljajočim se naravnim in enkratnim bivanjskim časom človeka oziroma gibanja (pozna jesen, zima; večer, noč ≠ agonija in propad protestantizma v Kranju in okolici; bogovčev življenjski konec in smrt). Kot se prekrivata oba naravna časovna cikla, tako sovpadata tudi obe obliki bivanjskega časa. Čas krajšega naravnega cikla se ponavlja znotraj daljšega, čas in usoda posameznika se odvijata znotraj gibanja, ki je kot versko gibanje na Slovenskem sicer propadlo, je pa s Trubarjevo idejo o »cerkvi slovenskega jezika« in njegovim delom zanjo povzdignilo narodni jezik v knjižni jezik ter tako postalo tvorec in usmerjevalec slovenskega slovstvenega in kulturnega razvoja.

Zanimiv in zaradi svoje simbolike pomemben je tudi podogajalni čas. Kot čas anonimnega pripovedovalca ni podrobneje določen ne kot zgodovinski ne kot človekov osebni življenjski čas. Zato je prestavljiv in ponovljiv, mogoče ga je aktualizirati kot pisateljev čas oziroma čas tedanjega naslovnika, enako tudi kot zgodnejši ali poznejši čas. Edina kakovostna določenost je dana z oznako naravnega, letnega in dnevnega časa. Zima, mrak in viharne noči so simbolna (pris)podoba kriznega časa, ki mu zavrženih tradicionalnih vrednot – v tem primeru ljudskega verovanja – ni uspelo nadomestiti z novimi, boljšimi.

Zgodovinski čas kot del romanesknega časa

Tako začetek kot konec romana sta časovno dokaj natančno določena. Napoveduje ju dvoje prihodov v Kranj: bogovčev skrivni prihod v »prepovedano mu mesto« in zmagoslavni prihod škofa Hrena v znova pridobljeno katoliško postojanko.

Preddogajalni čas

Mesto opisa	1. del prologa	2. del prologa
PROLOG	<p>a) metaforični opis: "črna leta"</p> <p>b) razlaga metafore: <i>kuga, lakota, vojska, turski vpadi, zadušeni kmečki upori, bolezn, nemoč in porazi verskih reformatorjev</i> itd.</p> <p>sintetični paralelize negativnih pomenov</p>	<p>alegorični prikaz zmage katolicizma nad reformacijo</p>

Dogajalni čas prikazan kot

mesto opisa	a) zgodovinski čas	b) bogovčev čas	c) letni čas	d) dnevni čas
OSREDNJI DEL ROMANA	agonija prot. gibanja propad prot. gibanja paralelizem	zaključni del življenja smrt paralelizem	pozna jesen in zima /pomlad/ paralelizem	večer in noč /jutro/ paralelizem

Podogajalni čas prikazan kot

mesto opisa	a) zgodovinski čas	b) letni čas	c) dnevni čas
EPILOG	nedoločen (sega lahko tudi v čas pisatelja, kot tudi vsakokratnega naslovnika)	zima	mrak in noč

(tako na ravni ponavljanja kot tudi na ravni skupnega negativnega pomena)

Poznojesenskega popoldneva v letu tisoč šest sto je prispel prileten popotni človek z Brda med pristave mesta Kranja. (216.)

V snegovih in zimah meseca februarja v letu šestnajst sto prvem je vstal od Ljubljane cesarski sodec Tomaž IX. ljubljanski škof. Od Goričan je vzel v polje med škofljimi v Loki in nečednim pastirjem Jurijem Otavo v Smedniku in jezdil mimo zarje in mraku proti mestu z rdečim orlom v grbu. (316.)

Še en datum je v romanu zelo natančno, čeprav napačno, naveden; to je dan, mesec in letnica Gertrudine smrti:

»30. Novembris 1601 (!) gestorben, nach Schmerz und Schmach zu Gott eingegangen. Baertl Knäffl, Prädikant.«

Ta datum pomeni prelomnico v bogovčevem življenju. S hčerino smrtjo se Jerneju namreč odpre možnost, da zapusti brdsko graščino, priložnost, o kateri je prej resno razmišljal, ko pa mu je dana, je zaradi slabosti volje ni sposoben izkoristiti.

Znotraj tega okvirja uporablja pripovedovalec za časovno označevanje terminologijo cerkvenega koledarja:

Nedeljsko adventno jutro. (268.) Bil je dan pred božičnim praznikom. (299.) Na Štepanje jutro pred zoro sta vstala dva človeka na božjo pot k svetemu Štefanu na Suhi, /.../ (307). Župnik Treiber je nemirno zastrel proti nebu, ki je podgorelo pod meglami, ki so se kuhale iz polj in voda. Kakor skozi kopreno je rosila težka zarja skozi mokri ovoj. Prečudna noč iz čudnega vremena na Silvestrovo. (309.)

Večkrat je časovna oznaka le posredna ali pa se navezuje na kak prejšnji, časovno natančneje določeni dogodek:

Primož Treiber, župnik pri cerkvi svetega Kocijana v Kranju, je zaključeval letne cerkvene račune in urejal beležke o svojem pastirstvu. (286.) Nekaj dni pozneje je videl bogovec, da se grajska selita v hišo, ki sta jo imela v Kanju za cerkvijo. (290.) Prav tisto uro se je zbudil Erazem Wassermannov in je videl, da je dan. (237.)

Oblikovanje ekspresionistične predstave časa-prostora

Kazalci časa v okviru dnevnih razdobj so predvsem naravni pojavi, povezani s prehajanjem enega dnevnega časa v drugega (sončni vzhod in zahod, vzhajanje meseca), ali pojavi z vsebovano časovno pomensko sestavino, tako npr. kikirikanje petelinov, zvonjenje zvonov, lajanje psov.

Vstopil je v grad in odprl v zadnjem svitu gasnočega dne v knjigo. (228.) Bogovec je omahnil truden iz cerkve v mrak. (228.) Potem so stopili zopet na pot, v sneg, ki je metel še bolj in je iz njega rasel že prvi mrak. (279.) V bledem svitu se je odprlo pred njim polje. (236.) Nad strehami je vzel mesec. (229.) /.../, kamor je iz sivine na vzhodu vstajal polni mesec. (220.) Od grajskih hlevov se je budil petelinji klic. Lajavi psi so spali. (265.) Slišal je petelina na Beli. (335.) Petelinji klici so ga dvignili izpod križa. (300.) Dospel je iz mesta. Zadnji krajec je vzel. Iz medle dalje pod žalostno lučjo je brnel daljni zvon. (305.)

Nemetaforično označevanje dnevnih časov (a) je v romanu izjemno, prav tako tudi dvojno (b), metaforično in nemetaforično hkrati.

a) S Suhe je zvonilo poldan. (273.) Proti poldnevu je svetloba ugasnila. (311.) b) /.../, se je ponovilo Dachsu v misli, ko je stopal čez žalostno zimsko polje v meglenem jutru za glasom zvonov, ki so peli od Kranja.

Za časovne opise v romanu dobesedno velja ugotovitev, ki jo je v svoji razpravi o metaforiki Georga Heyma zapisal Karl Ludwig Schneider: »Nicht der Tag selbst,

sondern der Anbruch des Tages und sein Untergang, also die Momente des Umschlags von Tag und Nacht und umgekehrt, werden bei Heym zum Gegenstand metaforischer Aussage. Die an sich eindringlichen Bewegungsvorgänge des Sonnenaufgangs und –untergangs werden durch Alegorisierung dramatisiert. Der Wechsel von Tag und Nacht wird zum Kampf.« (Schneider 1954: 47.)

Čez jasno nebo se je sejala visoka zimska megla. Mrzlo je dahnilo od višav. Potem je bridko zamahnilo v šumenje zvonov. Neskončna bridkost je obšla bogovca. Iz vremena mu je bilo, kakor da mu je zadnjič zašlo sonce, da bo zdaj stopil v teme in megle in ne bo nikoli več videl ne jasnin ne jutranje zarje. Vse bo ugasnilo, vse minilo. (310.) Zarja nebes je bila ugasnila, žalostni somrak je zagnil bogovcu berilo. Motno je vstala predenj bolest učenika Martina: »Ježna žival. /.../« (253.)

Prehod iz noči v jutro kot tenutek smrti se v romanu dosledno ponavlja: Gertrudina smrt

Na okno je vstajal dan. Trenutno je ugasnil drget bolne ženske. Smrtna tišina je zavezala vse roke in vse misli. Sredi v tišino je zarezalo neskončno bolešno, nenavadno prebujeno v strašni želji po dnevu in življenju. Bolnica je spregovorila:

»Pomagajte! Tečem, tečem, tečem!«

Potem je utihnila. Ena med ženskami je začela tiho jokati.

Ko je hotelo sonce vziti, je deklica unrla. Sredi med zarjo dne in mrakom noči... (237.)

Jutina smrt

Mladenič se je v strašnem usmiljenju dvignil in stegnil roke po deklici. Presunljivo je zavpila, okrenila se sunkoma in *planila skozi vrata v snežne zamete in prvi jutranji svit*. Erazem je šel za njo in klical:

»Juta, sladka, čista, edina!«

Vzšel je na rob planinice in videl podse. Doli na brvi se je dekle pobralo iz snegov. Obvisela je na ozkem mostu nad vodo. Počepnila je, obesila noge nad globel. Samo z eno roko se je držala. »Juta! Usmiljenje!« je zaklical mladeč in drsel nizdol. Videla je, zamahnila z roko in ugasnila v mlamlu... (283.)

Bogovčeva smrt

Prvi sončni žarek je sinil čez goro. Takrat se je zavedel bogovec pod roko, ki mu je šla mimo čela. Nepoznana sreča mu je vstala in je zahrepenel:

»Mati!«

Potem je vse videl in vedel in začutil, da še živi. Hotel je kruha in vina. Žena, ki je bila obnožnja, je odlomila kruha in natočila vina v kelih. Dvignil je kruh in molil: »/.../«

Zaužil je trohico. Potem je vzel kelih in blagoslovil: »... das ist der kilch eyn new testament ynn meynem blut...«

Glas mu je zamrl. Žena mu je nesla pijačo na ustnice. Samo srknil je, zastokal in padel vznak. Žena mu je zatisnila oči. (335–336.)

Po enakem vzorcu so oblikovani tudi motivni sklopi, ki v romanu upodobljeni model sveta določajo v njegovih prostorskih razsežnostih. Podoba pokrajine v romanu je skrčena na niz časovnih izsekov iz resnične pokrajine, ki jim je vsem skupna izrazito negativna pomenska zaznamovanost (prim. Jug-Kranjec 1988).

Ekspresionistična predstava prostora se oblikuje na dveh oseh: na navpični, ki jo določata nebo in zemlja kot glavni in gore kot tretja, pomožna sestavina, ter na vodoravni osi, ki je prav tako tristopenjska: določajo jo mesto s senco gore, polje s križem in gazjo ter gozd z ribnikom, drevesom vislicami in potjo, prekrito s koreninami. – Kot dopolnilo tega »odprtega sveta« nastopa v pomanjšani podobi »zaprti svet«, predstavljen z gradom (sobe, hodniki, kapela).

Oblikovanje pomenskega polja leksema *nebo*

Aktualni pomen besede *nebo* se v romanu oblikuje kot skupni imenovalac vseh delnih pomenov, nastalih v stavku oziroma povedi: po eni strani kot učinek zapleteno zgrajene, večdelne samostalniške zveze, po drugi kot rezultat prisojevalnega razmerja med osebkovim in povedkovim delom stavka. Beseda *nebo* je v besedilu določena z naslednjimi prilastki oziroma pristavki: *zeleno sinje*, *mrzlo* (220); *pepelno* (314); *jasno* (309); *vedro* (334); *zvezdnato* (303); *brez zvezdâ* (262). Če upoštevamo slovarski pomen pridevnikov in predložne samostalniške zveze *brez zvezdâ*, je razmerje med pozitivnimi in negativnimi oznakami 3:3. Kakor hitro pa upoštevamo sobesedilo povedi oziroma nadpovedne enote besedila, se stanje spremeni. Negativnih pomenov je šest, pozitivnega ni nobenega.

Pri pridevniku *jasen* zadošča že sobesedilo povedi. Iz njega je razvidno, da ne gre za pozitivno stanje, ampak za potek, v katerem se jasno nebo spreminja v megleno: *Čez jasno nebo se je sejala visoka zimska megla* (309). V drugem primeru pa se pomen oblikuje v okviru napovedne enote besedila.

Tedaj je zalajalo v gozdovih, zateglo, lačno in žejno. Nebo nad Krvavcem je bilo vedro. Posvetilo se je. Vzhajal je mesec...

Agata se je osveščala.

Gnusno je dahnilo ob njej in jo popolnoma zdramilo. Vzpela se je na roke in strmela. Šest pošastnih oči je gorelo blizu; zaudarjalo je gnusno po gnojnih zobeh in trohnohi. (334.)

Pomeni so (pre)oblikovani po pravilih sveta zamenjane perspektive. Nebo je v tradicionalni človekovi predstavi izvor svetlobe, ta pa je že od pradavnine simbol človekovega upanja in jamstva za njegovo varnost, obenem pa tudi simbola za boga³. V svetu zamenjane perspektive pa svetloba človeku postane nevarna. Ob tem tema ne izgubi svoje negativne simbolike, le v primerjavi s svetlobo je človek občuti kot manj nevarno. Tema pomeni časovni odlog, trenutek predaha v naglem približevanju katastrofi.

Mesečeva svetloba in vedro nebo v navedenem odlomku dobivata izrazito negativni sopomen; omogočita in pospešita namreč tragični razvoj dogodkov. S tem, da volkovom pokažeta pot do mrtvega Erazma, še bolj pa zato, ker nezavestno Agato ponovno priključeta k zavesti. Obujena Agata z vsemi čuti dojame grozo lastnega tragičnega konca pod volčjimi zobmi.

Oblikovanje pomenskega polja svetlobe in teme je mogoče strnjeno spremljati v nadpovedni besedilni enoti, opisu bogovčevega vzpona na zvonik kranjske cerkve.

Predikant Knafelj se je zastrmel v mrak hladne cerkve, (...)

Vedra misel se je vnela v njem in je občutil: »Kakor da je vedel, da pridem in kot da se mu je kakor meni razodelo, da bom prišel in naj čaka in odpre, je odprl in ga ne poznam.«

Po mrakotnih lestvah

se je živahno pel navzgor (...) »Saj ni imelo obličja, a po glasu sem jo spoznal svojo duhovino in mi je rekla, naj grem v Kranj pod zvonove in bom znamenje imel

in bo vstalo med zarjo in mrakom noči.«

³ Mala in velika začetnica imata v besedi *bog* pomenskorazlikovalno vlogo (splošna oznaka: lastno ime).

Zasopel se je bil oddahnil predikant

v temi sredi lestva

in ponovil svoj ukaz iz sanj na glas: »Pojdi v višavo pod zvonovi in boš znamenje imel in bo vstalo med zarjo in mrakom noči!«

»Kakšno znamenje bom imel? Kaj bo vstalo?« je vprašal *nezaupno* sam v sebi.

Tedaj je padla svetloba od zgoraj in je slišal škripanje tečajev pri pokrovu na lini v zvonove.

Zopet je verjel, da mu nekdo čudežno odpira. *Tajnostna groza mu je zagomazela po životu.*

Krčevito se je oprijel držaja in segal z ного in roko v lestvo navzgor

in vžsel v svetlobo pod zvonovi,

ki so viseli težki nad njim in je največjemu nihal jezik in brnel klobuk, ki ga je bil nekdo zganil. Predikant se je ogledal. *Bil je sam. Groza mu je znova zagomazela po hrbtu, da se je nezaupno ozrl v stolp, od koder je bil prilezel.* Šele sedaj se je zbudilo v njegov spomin tisto grozno, ki se je bilo dogodilo

tam doli v temi na tretji lestvi. (219–220.)

Tradicionalni pomen dvojice svetloba 'pozitivno': tema 'negativno' je v romanu nadomestil ekspresionistični pomen, ki se na površini kaže kot nasprotje zamenjanih pomenov (svetloba 'negativno': tema 'pozitivno'), v globinski pomenski zgradbi pa kot izenačenje obeh pomenov, ki sta negativna. Vzporedno s tem spreminjanjem se preoblikuje in spreminja tudi bogovčevo doživljanje sveta: izginjajo občutek varnosti, optimizem in vera, rastejo občutki nezaupanja, osamljenosti in groze.

Človekova prestava nebes kot »svetega« je povezana s pojmi, kot so visoko, oddaljeno, nedoumljivo, ter s pojmom Boga stvarnika. V tradicionalnem modelu sveta razporeditev na navpični osi (nebo, gore, zemlja) ustreza predstavi visoko, sredi, nizko. Prisojevalne zveze z besedo nebo v besedilu romana pa kažejo deformirano perspektivo tako pojmovanega modela sveta; nastaja tako, da se navpična razsežnost zoži na najmanjšo možno mero, s čimer se zabrišejo in zlijejo nasprotja zgoraj ≠ spodaj, visoko ≠ nizko.

Prisojevalna zveza s prevladujočim pomenskim učinkom konkretizacije (utelešanja, opredmetenja) in oživljanja je oblikovana tako, da nastajajo v opisih pokrajine podobni učinki, kot jih je mogoče opaziti pri sliki v deformiranem zrcalu, v katerem se navpična razsežnost odslikanega predmeta zmanjša, porušijo se prvotna razmerja in slika je zato drastično spremenjena: a) *Nebo je lezlo nizko v polje* (329). b) *Nizko med gore se je bilo spustilo nebo* (277). c) *Zarja je bila ugasnila, pepelnato nebo je viselo v ravan* (314). *Težko je ležalo nebo nad zemljo, brez zvezda* (265).

Prisojevalne zveze v stavkih, ki opisujejo nebo, vsebujejo pretežno glagole, s katerimi je označeno glag. dejanje (gibanje, premikanje) ali pa stanje po izvršenem dejanju (*lesti, spustiti se : viseti, ležati*). Gre za premikanje navzdol, torej za približevanje zemlji/tlom. Izraženo je bodisi z glagolom samim (*spustiti se*) bodisi s prislovnim določilom, ki obenem določa tudi natančno usmeritev glag. dejanja ter stopnjo količine gibanja (*nebo je lezlo nizko v polje, nizko med gore se je bilo spustilo nebo, pepelnato nebo je viselo v ravan*).

Zgleda a) in b) prikazujeta postopek oženja navpične razsežnosti; pod a) je prikazan potek glag. dejanja, pod b) pa v preteklosti izvršeno glag. dejanje, ki je povzročilo stanje, opisano pod c) (*nebo visillebdi nizko nad gorami*). Oba zgleda pod c) sta opisa deformirane pokrajine z do skrajnosti zoženo navpično in prav zato

še bolj poudarjeno in razvlečeno vodoravno razsežnostjo; njen pomen je vsebovan v besedah *ravan* in *zemlja*.

Obenem z oženjem navpične razsežnosti – ko se oddaljeno spreminja v bližnje – poteka v opisih postopek utelešanja oz. opredmetenja dela nepredmetne dejanskosti, v tem primeru označene z besedo *nebo*, ki je dvopomenska: 1) navidezno usločena ploskev nad obzorjem in 2) v krščanstvu kraj, kjer prebivajo Bog, zveličani – nebesa. V obeh slovarskih pomenih prevladujejo prvine nekonkretnega, saj prvi opis prav tako temelji izključno na dozdevni (in dokazano varljivi) vidni predstavi. V tem primeru bi bil ustrežnejši opis »navidezna usločena ploskev nad obzorjem«, saj sta tako predstava usločenosti kot predstava ploskve navidezni.

Opredmetenje⁴ je v pripovedi izraženo bodisi neposredno z zvezo glagola in glagolskega prilastka (*teško je ležalo* nebo nad zemljo) bodisi posredno, z grozljivo, pretečo podobo, katere pomensko središče je glagol *viseti* (pepelnato nebo je *viselo* v ravan).

Utelešanje nepredmetne dejanskosti igra v skupni pomenski zgradbi romana pomembno vlogo. Poleg metonimije, oživljanja in počlovečenja predmetno-pojmovnega sveta ter popredmetenja človeka je eden od postopkov, s katerimi pisatelj gradi v romanu predstavljeni mitološki model sveta. Ne konkretizirajo se samo vidni, marveč tudi slušni, tipni in drugi vtisi, prav tako tudi človekovi občutki. Zgledov za to je v besedilu več kot dovolj: »Cerkovnik je zvonil. *Teško je padal glas* nad ceste, ulice in strehe v mestu, ki je tonilo v mraku« (226). »Teško mokrotno, kakor za zgodnjih jesenskih ur *je ležalo (jutro)* nad zemljo« (290).

Od enotne ekspresionistične zasnove časovnih in prostorskih razsežnosti navidez odstopa metaforična prisojevalna zveza »nebo je cvetelo v zvezdah« (302), ki nastopa v povedi kot del dvodelne slušno-vidne podobe: »Vsa zemlja je bila pesem zvonov, nebo je cvetelo v zvezdah.«

Niti v prvem niti v drugem delu podobe ne najdemo nobene sestavine, ki bi bogovčevu doživljanje božične noči kakovostno ovrednotila. Pomen se oblikuje stopenjsko v sobesedilu. Naslovnik podobo najprej dojame v skladu s tradicionalno pozitivno predstavo zvonjenja in zvezdnega neba, kar v ožjem sobesedilu ustreza bogovčevemu trenutnemu razpoloženju in z njim pogojenemu dojemanju dejanskosti. Šele na drugi stopnji jo je sposoben dojeti v ekspresionističnem sobesedilu celotne pripovedi, v katerem je negativni pomen zvonjenja in (zvezdne ter mesečeve) svetlobe že tolikokrat poudarjen in ponovljen, da ga ni mogoče več imeti za priložnostno, marveč za stalno sopomensko sestavino vseh besednih zvez, v katerih nastopa.

Potek upomenjanja po stopnjah:

1. stopnja

Vsa zemlja je bila pesem zvonov, nebo je cvetelo v zvezdah.

Ožje sobesedilo:

»Saj ne lažejo, ki pravijo, da je mir. Gospod, ne bom obupal, ne bom visel.«

⁴ Opredmetenje je določeno s težo, tj. s silo, s katero zemlja privlači dano telo. (Fizika, str. 223. Ljubljana. Leksikoni Cankarjeve založbe, Ljubljana, 1972).

Bogovec je hodil po svoji celici poln sladke nepočakanosti in žalosti. Kakor otrok, ki hrepeni in joče po materi, a je mati blizu. *Pa mu le ni dovolj blizu...* (302.)

2. stopnja

Vsa zemlja je bila (strašna) pesem zvonov, nebo je (pošastno) cvetelo v zvezdah.

Širše sobesedilo:

Čudna sla je obšla bogovca. Vstal bi in šel za plamenicami, za glasom zvona. Vstal je in *šel samcat skozi temo za daljnim svitom plamenic in težkim klicem zvonov*. V tišini noči in sosedstvu zvezdnatega neba se je zopet umiril v mehko in medlo žalost. Prešel je mimo razpela otročnic, ne da je videl (303.)

(Prizor, ko bogovca vržejo iz cerkve.)

»Vzdajem hudiča tebi in tvojim.« je zaklical predikant in se opotekel v temo. Stopnja mu je motno jeknila med hišami. Neprijetni doživljaj je ubil vso njegovo srečo. *Sovražil je togo*. Ni vedel, kam gre. Pa se je ovedel, da stoji pred lastno hišo. *Okno je bilo svetlo*. Pogledal je v luč in videl mlado obličje neznane matere, ki je imela dojenca na rokah. V razbolelo bogovčevu dušo se je zarezalo strašno. *Sovražil je blazno: »(...)»* (304.)

Dospel je iz mesta. *Zadnji krajec je vžsel, iz medle dalje pod žalostno lučjo je brnel daljni zvon*. Od Cerkljan, od Šenčurja »v polju«? *Bogovec je blodno zaklel predse*. *Potem je rotil:*

»Zvezda pelin, padi z neba, vstani pokončevavec! Mró naj, tonejo naj v ognju. Veliki močerol, odpri golt in žrelo. *Compelle intrare*. Vstopijo naj! *Compelle!* Mene so vrgli, iz cerkve in hiše...« (305.)

Dospel je na Prevalje in je padal ob koreninah, ki so grabile čez pot. Pred očmi se mu je meglilo. Bil je truden. Stopil je v polje. Megla je legla nanj. *Od vzhoda pod mesečino je vstajalo koprenasto*. *Mrzlo, strupeno je udarilo v obraz*. *Šel je v zime in tegobe*. *Zaprj je oči, da ne bi ne videl ne slišal ne prišel*. (305.)

Oblikovanje pomenskega polja leksema gora

Naslednja beseda, s katero je v besedilu romana označena navpična os, je beseda *gora*, v množini zastopana tudi s sinonimom *planine*. Določena je s prilastki, ki so neposredna ali posredna barvna oznaka: *zelena gora* (220), *snežene gore* (300). V prisojevalnih zvezah se kaže dvojni odklon od sredinskega položaja, ki ga gore zavzemajo v tradicionalnem modelu sveta: po eni strani približevanje nebu (a), po drugi posredno – kot senca (gore) – vdiranje na zemljo; oba pojava sta enako kot tudi barvna določenost negativno pomensko zaznamovana: a) *V strašnem pokoju so rasle snežene gore pred njim v jasno nebo* (300). b) In je iskal v drugo smer, v *zeleno goro pred seboj, ki je bila mesto prekrila s svojo senco, (...)* (220).

Tudi tu je v prvem zgledu z glagolom izraženo še trajajoče dejanje, v drugem pa stanje kot posledica s predpreteklikom izraženega dovršenega dejanja.

Oblikovanje pomenskega polja leksemov polje, gozdlog

Zelo podobna, le da v besedilu še bolj neposredno in določno ubesedena, je negativna pomenska zaznamovanost besed *polje* in *gozd* oziroma *log*, večinoma izražena s pridevniškimi prilastki: *zamrlo* (232), *mrtvo* (312), *žalostno zimsko* (322), *samotno zimsko* (337), *umazano* (290) *polje*; *temen* (232) *gozd*; *siv, moten rob gozdov* (232).

Prisojevalne zveze s temi glagoli v nasprotju z zvezami z besedama *nebo* in *gora*, pri katerih je pomensko središče glagol, ki izraža zapuščenje lastnega in prilaščanje tujega prostorskega območja, označujejo pasivno vztrajanje na lastnem območju oziroma (vidno zaznavno) izginjanje: Strmel je čez *polje*. *Umazano je ležalo do gozdov za Prevaljem* (290). *Samo polje proti jugu je bilo kakor širok hrbet, l...l* (221). *Iz sonca v čad in mrak se je pogrezala široka ravan s svojimi polji*, močadami in lesovi pod zeleno sinjim mrzlim nebesom, kamor je iz sivin na vzhodu vstajal polni mesec (220). *Siv somrak je zabrisal gozdove* (311).

Oblikovanje pomenskega polja leksema *voda* in njegovih podpomenk

Pomensko polje besede *voda* in njenih podpomenk kot *ribnik*, *jezero*, *tolmun*, je dvodelno. Prvi del se oblikuje kot bogovčevo neposredno doživljanje narave, drugi nastaja kot prvina njegovih blodenjskih prividov oziroma videnj. Samo enkrat v celotnem besedilu, na poti k ranjenemu logarju v Kokro in nazaj, je opisana tekoča voda. Opis sestavljajo tri – med seboj zelo različne – podobe, troje načinov človekovega doživljanja iste predmetnosti.

Prvi oddaljeni vtis potnikov, okrepljenih po daljšem počitku in še vedno polnih optimizma, je slušen: »Potem so stopili zopet na pot, v sneg, ki je metel še bolj gosto in je iz njega rasel že prvi mrak. Iz nejasne globeli jim je *šumela voda*, *venomer*, *živa*, *neugnana kakor kri v mladem telesu*, *ki ne počije ne v sanjah ne v pesmi*, *še v sli ne*« (279). Opis se približuje – tudi z uporabljeno primero – mitološki predstavi o »vodi življenja«, ki »skrita v težko dostopnih predelih« (././) »oživlja, zdravi bolezni, zagotavlja nesmrtnost« (Keler 1980: 15).

Po uri hoda, pogovora, predvsem pa morečega razmišljanja prvotno predstavo o Kokri zamenja drugačna podoba, tokrat vidna in slušna predstava vode, ki se iz bistrice spreminja v kalno: »TeMaN TolMuN je HRapel BRez dna 'pod BRvjo. *Mlada noč in naletavajoči sneg sta kalila vodo*« (280). Temna, kalna voda, ki ne šumi več, ampak samo še hrope. To ni več pomensko polje »vode življenja«, marveč podoba vode, ki se močno približuje bogovčevim blodenjskim prividom stoječe vode, ki v pripovedi prevladujejo.

Tretjič, neposredno po Jutini smrti, je opis Kokre spet omejen na tolmun, kot ga – tokrat samo vidno – zaznata pretresena bogovec in Erazem: »Strmela sta v *tolmun*, v *strupeno zeleno vodo*« (283).

Vse drugo so opisi negibne, stoječe vode, jezera oziroma ribnika: »Topo je vstal /bogovec, op. H. J. K./ iz gradu in zašel nagonso *h grajskemu ribniku*. *Zelena in kalna je ležala voda*« (299). »Bogovec je obšel grad in grajske hleve in je bil v logu sredi jelk in smrek *nad ribnikom*, *ki jih je zrcalil*. *Iz glinastega dna so vzhajali mehurji na mrzlo površje*« (245).

Podoba sluzastega, temnega, zagonetno gostega in ostudnega jezera (314) postane v pripovedi osnova primere, s katero izrazi pripovedovalec eno od stopenj spreminjanja dejanskosti v bogovčevem blodenjskem prividu:

Zvonovi so besno plali za glasom in ga ni bilo. Bogovcu pa je zamrl smeh v grlu. Strašno in nenadno se je vse spremenilo v njem. Omotičen je pogledal od nihajočih zvonov čez polje v zarji. Zarja je bila ugasnila, pepelnato nebo je viselo v ravan. Ravan se je bočila ostudno. *Bila je kakor sluzasto jezero, temno, zagonetno gosto*. *V njem je gomazela smotlaka*. (314.)

Tudi ni več vedel, kje je in kako stoji pred nepoznamim. *A kakor na dlani jasno je stalo pred njim ostudno jezero in raslo. Pod smolnato gladino je gomazelo živeje in se dvigalo kakor v mehur.* (314).

Besedilni pomen besede *voda* pa se oblikuje tudi z eno- ali dvočlensko metaforo kot posredno barvno oznako: *mračna voda* (254); *motno zrcalo* (299), *mračno zrcalo* (254).

4 Delnost zaznavanja in čustvovanja kot vzrok in posledica ekspresionističnega dojemanja dejanskosti

Pomensko polje človekovih zaznav in predstav o svetu ter človekovega odzivanja na dojeto dejanskost je mogoče dovolj zanesljivo rekonstruirati s pomensko razčlenbo lastnostnih samostalniških in glagolskih besednih zvez (prim. Toporišič 1982: 39, 112), ki se v pripovedi ponavljajo. Besede, ki besedno zvezo sestavljajo, so izbrane tako, da je zazna(va)no projicirano skozi dvojno sito ekspresionističnega doživljanja sveta. Prvo zadeva predmete in pojme prikaz(ov)ane dejanskosti in deluje izbirno: skozenj prodre le tisto, kar lahko sestavlja ekspresionistični metonimični model sveta. Drugo sito pa zadeva lastnosti zaznanih predmetov in pojmov, njihovo kakovost in vrstnost, deluje hkrati izbirno in izpreminjevalno: odbira in poudarja lastnosti, ki ustrezajo ekspresionističnemu modelu sveta, obenem pa tradicionalno pozitivne lastnosti v povezavi s sobesedilom spreminja v negativne.

Na splošno lahko rečemo, da je človekovo doživljanje sveta v romanu dihotomično: izredno intenzivno, kar zadeva kolikost in kakovost doživljanja – to je ubesedeno z besednimi zvezami, ki izražajo visoko stopnjo čustvene zavzetosti – in slabotno glede na sposobnost, da bi doživeto natančneje opredelil in določil, kar je izraženo z besednimi zvezami, ki zaznamujejo nejasnost, nedoloč(e)nost oziroma neopredeljivost opisovanega.

Pomensko polje čutnih zaznav

Med besedami, ki v obravnavanih besednih zvezah opravljajo vlogo določila in katerih skupni slovarski pomen je označevanje čutnih zaznav, prevladujejo tiste, ki zaznamujejo vidne, vidno-tipne in tipne zaznave: *bel, črn, siv, krvav, zelen, bled, pepelnat, temen, mračen, mrakoten, moten, medel, meglen, nejasen, neprozoren, kalen, daljen, neviden, mesečen, jasen; zmrzel, gost, sluzast; mrzel, hladen, trd, mehek, težek*; redkeje so okusne (*trpek, sladek*) in slušne (*nem*).

S pridevniškimi besedami, ki zaznamujejo kakovost oziroma vrsto vidne zaznave, so določene tako samostalniške besede istega zaznavnega polja kot tudi drugih zaznavnih polj. Z njimi je pretežno izraženo človekovo zaznavanje prostora in časa, in to bodisi dobesedno (*siv somrak, temni hodniki, motni rob gozdov, medla svetloba, blede luč*) bodisi metaforično (*mračna voda, motno zrcalo* 'motna voda', *črna leta* 'huda/težka leta'). Poudarjajo nedoločenost oziroma nedoločljivost sprejetih zaznav, neredko tudi človekovega doživljanja, čustvovanja in delovanja nasploh: *motna blodnja/pijanost in trudnost, motno iskanjel/hotenjel/hrepenenje po davno minulem*. Enako velja tudi za glagolske besedne zveze s prislovnimi določili:

Medlo se je svetlikalo v oknih /.../; /.../ je motno sovražil bogovec /.../; Potem je motno zahrepenel po nekakem svinjaku /.../; Čudno motno se je zganilo bogovcu v osrčju /.../).

Pomensko polje, ki izraža človekovo nesposobnost, da bi doživeto natančneje določil, sooblikujejo razen pridevnikov in prislovov, ki označujejo vidno zaznavanje, tudi taki, ki izražajo njegovo nemoč, da bi to, kar doživlja, razumsko ali izkustveno opredelil. To so zveze z besedami (*pre*)čuden, *neznan*, *nepoznan*, *skrivnosten*, *nepojmljiv* oziroma (*pre*)čudno, *skrivnostno* itd.: *čudna slalžalost/grozal slutnja velikega strašnega, čudno vreme/gledanje/usmiljenje; Prečudno kakor glumcu mu je bilo /.../; Streslo ga je skrivnostno*. Prav tako pomembna je tudi izredno visoka in zato nedoločljiva stopnja količine doživljanja, izražena v besedilu s pridevniki *brezmejen*, *neskončen* in *brezkončen*: *brezmejna slabost/tišina, neskončna bridkost, brezkončna groza*.

V nasprotju s pridevniki, ki zaznamujejo vidne zaznave, so pridevniki, ki izražajo okusno, tipno in slušno zaznavanje pomensko natančno določeni in konkretni. Razen pridevnikov *mehek* in *sladek* so vsi po vrsti negativno (ali tudi negativno) pomensko zaznamovani. Jedra besednih zvez, v katerih nastopajo, so zvečine pojmovni samostalniki, ki izražajo bodisi zaznave drugega čutnega polja (sinestezija) bodisi človekovo čustveno odzivanje na dojeto dejanskost. Zveza konkretnega pridevnika in abstraktnega samostalnika je eden od postopkov, s katerimi se v opisu sveta zamenjane perspektive konkretizirajo predstavniki pojmovnega sveta: *težek molk, težki klic zvonov, težka trudnost/dremavica/toplota/rdečica/zarja, težko nebo*. Te besedne zveze obstajajo na tradicionalni ravnini branja kot leksikalizirane ali pesniške metafore, na ekspresionistični ravnini pa jih je treba razumeti dobesedno, saj ponazarjajo za svet zamenjane perspektive značilno opredmetenje oz. utelešenje pojmovnega sveta, v tem primeru človekovih občutkov in zaznav. Človekovo zaznavanje predmetnega sveta je dematerializirano, zaznavanje pojmovnega sveta pa materializirano. Prvo je izraženo z besedno zvezo, v kateri je jedro abstraktni samostalnik, ki izraža samo del vidnega zaznavanja opisovane predmetnosti (*gluh in mrzel sijaj bele zgradbe*) oziroma slušno, tipno ali drugačno zaznavo te predmetnosti (*mrzli molk grajskih pristav, rezki in zasmehljivi mraz njenih usten, strahotna bolečina strašne rane*). Nepredmetna dejanskost pa je materializirana s pridevniškimi določili z vidnega, okusnega ali tipnega čutnega polja (*trpki megleni mraz, mehka in medla žalost, sladko in nemo pričakovanje*). Človek zaznava svet okrog sebe in v sebi izredno intenzivno, preobčutljivo, hkrati pa le megleno, nejasno, približno. Lahko bi rekli, da sta stopnja in količina zaznavanja oziroma vanj vložena napora v obratnem sorazmerju z njegovo kakovostjo. Napor in ničevni izid zaznavanja sta večkrat tudi posledica človekove (bogovčeve) pretirane želje, da bi videl stvari tako in takšne, kot jih želi videti: »Predikant je iskal v polje, da so se mu oči orosile in omeglele, in ni našel« (220).

Poleg oksimorona in sinestezije je katahreza stillem, ki človeka iz tradicionalnega prestavlja v ekspresionistični model sveta. Značilen primer zanjo je dvojna podoba, zveza dveh metafor: v prvem delu je naravni pojav (zarja) oživiljen, v drugem popredmeten. Tradicionalno pojmovana katahreza pa na ekspresionistični ravnini brana dobesedno posreduje naslovniku celovito predstavo o dvojnem

utelešenju abstraktnega, o grozljivi živi, počlovečeni in mrtvi, popredmeteni zarji: »Res je videl: zarja nad poljem ni več sopla. Bila je težek plašč iz zlata« (313).

Pomensko polje čustev in občutkov⁵

Pomen trajnih čustev, kot sta dvojica sovraštvo in ljubezen, se v romanu oblikuje pretežno na idejno-tematski ravnini pripovedi. Oblikovanje pomenskega polja kratkotrajnih, afektnih čustev in občutkov pa je prav tako kot oblikovanje čutnih zaznav osredinjeno na izrazni ravnini. Ta čustva in občutke je mogoče razdeliti na šest skupin, zastopanih z besedami 1) *veselje, radost*, 2) *žalost, bridkost, bolelost, (duševna) bolečina*, 3) *tesnoba, strah, groza*, 4) *gnus, stud, odpor*, 5) *nejevolja, jeza, bes*, 6) *sočutje in usmiljenje*. Človek se na zaznane dejanskosti in pojave v njej odziva skoraj izključno čustveno, in sicer dosledno prek negativnih čustev in občutkov (skupine 2 do 6). Čeprav je prva skupina čustev in občutkov glede na število izpisov popolnoma zanemarljiva, je zaradi kakovosti teh izpisov ne moremo obiti. Iz njih je namreč razvidno, da veselje in sreča v svetu zamenjane perspektive sploh ne obstajata. Natančneje povedano – obstajata le kot spomin na davno, skoraj že pozabljeno kakovost čustvovanja: »Sreča njegove davne evangelijske službe mu je vstala kakor v spomin« (255).

Positivno čustvo, ki v doživljanju književnih oseb v redkih trenutkih zamenja občutja žalosti, strahu, gnusa, jeze ali usmiljenja – tudi usmiljenje ima v sobesedilu negativni pomen – je samo na videz podobno resničnemu čustvu veselja oziroma sreče, nikakor pa ni z njim istovetno. Pripovedovalec to izrazi s primerjalnim kakor: »Kakor veselje mu je hotelo vstati v srcu« (228). Tudi nadpovedno sobesedilo takšne motnje v čustvovanju dosledno popravi, čustva postavi ponovno na pravo mesto, tako kot je v ekspresionističnem svetu edino mogoče in prav: »Kakor veselje mu je hotelo vstati v srcu. Pa je videl ob vratih človeka, ki je bruhal, in se je zbudilo zopet zoprno v njem: 'Tvoj erbič sem, Gašper Rakovec. Lajave pse imam in lajno!'« Šele čisto na koncu romana, na meji med življenjem in smrtjo je bogovcu enkrat samkrat dano doživeti dotlej neznano čustvo sreče: »Nepoznana sreča mu je vstala in je zahrepenel: 'Mati!'« (335). Prevladujoče občutje bogovčevega doživljanja sveta – vanj prehajajo jeza, bes, strah, tesnoba, gnus in usmiljenje – je žalost: »V čisto osebno žalost je prehajala njegova jeza« (297). »Vstala je žalost v njem ob bridkosti spominov« (222). »V žalost in tegobo je utonil« (255).

Osnovno stanje glavne književne osebe, bogovca, in njegove mladostne projekcije, Erazma, je stanje (duševnega) trpljenja in dvoma: »Trpel je /bogovec/, še je dvomil in vprašal /.../« (274). »Bogovec je trpel, trepetal« (287). »'Spoditi me je kanil,' je trpel mladeč« (277).

Ne samo vsako od določil, ki označujejo čustvo, poimenovano s samostalnikom *žalost (bridka, čudna, trda, bolna, blodna, mehka, sladka, medla, ježne živali)*,

⁵ Pod čustvom je mišljen »duševni proces ali stanje, ki je posledica odnosa med človekom in okoljem« (SSKJ I, 323). V tem poglavju so obravnavani tudi t.i. duševni občutki, tj. čustvene reakcije na s čutili dojeta dejanskost (občutek strahu, gnusa, odpora itd.), medtem ko so telesni občutki v ožjem pomenu (občutek mraza, toplote, telesne bolečine itd.) obravnavani v poglavju Pomensko polje čutnih zaznav.

marveč tudi vsa določila skupaj dajejo samo približen opis čustva. Kakovost čustva je v ekspresionističnem modelu sveta še najbolj ustrezno izražena v šokantno zvezo abstraktnega samostalnika s konkretnim pridevnikom, ki označuje čutne zaznave, najpogosteje tipno: »Potem je stopil s trdo žalostjo v bledem licu nazaj ob hišo nasproti cerkve« (219).

Ekspresionističnemu pojmovanju žalosti je blizu tudi pomen ambivalentnosti, ki v besedilu nastaja kot povezava nasprotujočih si oznak trda – mehka, bridka – sladka. Podobno je tudi pri drugih čustvih in občutkih. Tako se npr. pri besedi *groza* lastnostne oznake kopičijo, spreminjajo in stopnjujejo od nedoločnosti na začetku besedila do izredno visoke stopnje količine na koncu: *tajnostna, topa, nejasna, čudna, smrtina, brezkončna*.

Pridevniška in prislovna določila v besedilu poudarjajo in razširjajo negativni oziroma zanikajo pozitivni pomen jedra besedne zveze in s tem odločilno sooblikujejo naslovnikovo predstavo o pretežno nerazumskem, čustvenem doživljanju sveta in odzivanju nanj pri glavnih književnih osebah. V strnjem besedilu je to najbolj opazno pri oblikovanju občutkov odpora, gnusa in studa v bogovčevih blodnjah. V njih dobi narava, ki obdaja človeka, svojo dokončno groteskno podobo, kot jo zaznavajo človekova osamosvojena in izprevržena čutila in kot jo, ne da bi jo zmož celostno dojeti, neprizadeto in natančno zaznava človekov razum. Značilna za to doživljanje je ambivalentnost, lastna ekspresionističnim besedilom nasploh – občutku groze se hkrati pridružuje občutek užitka – ki jo tudi v obravnavanem romanu večkrat zasledimo.

Zvonovi so besno plali za glasom in ga ni bilo. Bogovcu pa je zamrl smeh v grlu. Strašno in nenadno se je vse spremenilo v njem. Omotičen je pogledal od nihajočih zvonov čez polje v zarji. Zarja je bila ugasnila, pepelnato nebo je viselo v ravan. Ravan se je bočila ostudno. Bila je kakor sluzasto jezero, temno, zagonetno gosto. V njem je gomazela smotlaka. Soj pepelnatega neba se je zrcalil v nečednem živem, ki je raslo v višave. Tožek krik se je vzel z višin, ki so gasnile v mrzlem mraku. Šum strahotnih peruti je stresal ozračje. Strašen ptič se je nosil nad ostudnim mlamolom, krakal in vekal: gorje, gorje, gorje... (314).

Odpri je znova oči. V blede luči se je bilo odprlo nebo nad njim. Bleščeče se je bližalo iz višav, nejasno, a vabeče, kakor blede roka. Bogovec je stegnil desnico in je videl in koprnel v brezkončni grozi: bilo je belo človeško stopalo, okrvavljeno, strašno, odtrgano s križa s strahotno bolečino strašne rane. Bogovec ni gledal več, tonil je v grozi in ogabni slasti, da mu bo umreti v strašnem gnusnem (315).

Ambivalentnost pa ni značilna samo za človekovo zaznavanje, čustvovanje in občutenje, ampak tudi za njegovo delovanje nasploh. Zanj je po eni strani značilna (pre)visoka stopnja intenzivnosti, zavzetosti, združena s sunkovitostjo in trenutnostjo, po drugi pa prav tako nenavadno in nenormalno nezanimanje, topost, nedojemanje, togost in negibnost:⁶ a) »Z jezno naglico je stopil po poti naprej« (218). »Rezko je sklonil život kakor za skok« (218). »Burno je stopil k težki skrinji in vrgel sunkoma pokrov kvišku /.../« (253). »Deklica je planila iz svoje trudnosti«

⁶ Na to opozarja F. Zadavec (1981: 300–301): »Posebna značilnost Pregljevega ekspresivnega pripovednega načina je glagolska oblika, s katero dogajanje ali v hipu zaustavi, ali pa ga sunkovito požene naprej. Za ta namen je uporabljal zlasti punktualne glagole in druge dovršnike pa tudi ekspresivne predložne zveze: »Bogovec je omahnil truden iz cerkve v mrak«, /.../ Takšnih dramatično sunkovitih povedi je v Pregljevi prozi vse polno, z njimi je šele mogel slikovito ponazarjati notranjo razgibanost, burnost in napetost svojega baročno-ekspresionističnega človeka.«

(282). b) »Še vedno bolj nagonsko kakor zavedno je stopil k stopnicam, ki so držale v stolp /.../« (219). »Topo je vstal in zašel nagonsko h grajskemu ribniku« (299). »Predikant mu je strmel nemo in topo v obraz« (230).

Na videz absurdno, v ekspresionističnem sobesedilu romana pa docela razumljivo je, da je človekovo, predvsem bogovčevo zaznavanje, čustvovanje in delovanje še najbolj normalno v delu sanjskih prizorov, tam, kjer si bogovec s sanjskim prividom priključuje v spomin davno preteklost svetopisemskega izročila, pa tudi sodoživeto bližnjo preteklost zmagovitega obdobja slovenskega protestantizma ter lastne mladosti. Želja, iztrgati se svetu zamenjane perspektive, je motivacija, ki bogovca pripelje v svet sanjskih in spominskih privodov, tj. v svet, za katerega se zdi, da ga je sposoben normalno dojeti s čutili in se normalno čustveno odzivati nanj. To pa je svet, ki v celoti niti v sanjah ne obstaja več, zato je prebujenje še toliko bolj boleče.

Literatura

- Armin Arnold 1966: Die Literatur des Expressionismus. Stuttgart (itd.) (Sprache und Literatur 35.)
 Włodzimierz Bolecki, 1982: Poetycki model prozy w dwudziestoleciu międzywojennym. Wrocław (itd.). (Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej 60.)
 Marjan Dolgan, 1983: Kompozicija Pregljevega pripovedništva. Koper.
 Hermina Jug-Kranjec, 1988: Poetika in semantika Pregljevega romana Bogovec Jernej. Ljubljana. Disertacija. Tipkopis.
 Gerhard P. Knapp, 1977: Die Literatur des deutschen Expressionismus. München.
 Karl Ludwig Schneider, 1954: Der bildhafte Ausdruck in den Dichtungen Georg Heyms, Georg Trakls und Ernst Stadlers. Heidelberg.
 Jože Toporišič, 1982: Nova slovenska skladnja. Ljubljana.
 Boris Andrejevič Uspenski, 1979: Poetika kompozicije. Semiotika ikone. Beograd. (Biblioteka Sazvežda 66.)
 Franc Zadravec, 1981: Ekspresivna podoba človeka v Pregljevi prozi. V: F. Zadravec, Umetnikov črni piruh. Ljubljana. Str. 299–315.
 Jufez Keler, 1980: Uvod. V: Religiozni obredi, običaji in simboli. Beograd.

SUMMARY

A major stylistic device in Ivan Pregelj's novel *Bogovec Jernej* (1923) is alienation (Sl. *potujevanje*, G. *Verfremdung*, Russ. *ostranenie*). The world in the novel is deformed in an expressionistic manner. Actuality is projected into the narrative on a *pars pro toto* principle. Human experience of the metonymically apprehended time and space is dichotomous: intensive with respect to the quality and quantity of experience, and weak with respect to the capability of precisely circumscribing and defining the experience. People's reactions to the reality they perceive are almost exclusively emotional, and their emotions and sensations are consistently negative.

The fragmentalization of the world in the novel and of man's emotional reaction to it is an expression of his troubled relationship with the outer reality. In expressionism the world is no longer apprehensible as a meaningful whole, it can only be apprehended by pieces. The image of such a world arises on the expression plane of the text, but a radically changed one. A fragmentary presentation of actuality can no longer be accommodated by a linear mode of narration that is characterized by graduality and semantic dependency of immediately

successive elements. It is replaced by an indirect, logical coherence of syntactically and semantically equivalent text segments. Within the semantic structure of the novel these segments build a paradigm which jointly with other paradigms contained in the expressional and thematic components of the narrative produces a connective chain of isotopies. Thus the author, through the third-person and omniscient narrator, influences the reader, demolishing his traditional notion of the world and substituting it by a new, expressionistic one.

SLOVENSKE RIJEČI U RJEČNIKU JUGOSLOVENSKE AKADEMIJE

Nekaj slovenskih besed iz štirijezničnega slovarja *Juridisch-politische Terminologie* (Dunaj, 1853) je prevzel Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU – izjemoma med iztočnice (za katere je JPT bodisi edina bodisi najstarejša potrditev: *samomor* oz. *odreka*, *slaboumnost*), praviloma pa kot ponazorilo, opis, širše sobesedilo za sbh. iztočnice. Najpogosteje so to sposojenke (npr. *bataljon*), ki jih ni med hrvaško-srbskimi uslovarjenkami v JPT; precej jih je slovensko-srbohrvaško »enakozvočnih« (npr. *dogovor*), nekatere pa so podomačene (npr. *pospešenje* → *pospješenje*). To prevzemanje slovenskih besed v ARj je kljub časovnemu ujemanju med njegovim začetkom in vzponom unitarističnih težnj v stari Jugoslaviji pravilneje pojasnjevati kot slovaropisne spodrsrljaje.

A number of Slovene words from the quadrilingual dictionary *Juridisch-politische Terminologie* (Vienna, 1853) found their way into the Yugoslav-Academy Dictionary of Serbo-Croatian (= ARj; Zagreb, 1880–1976), where they are only exceptionally labeled as Slovene: as a rule, they are tacitly entered either as headwords (for which the JPT is given as the only or the oldest source: *samomor* and *odreka*, *slaboumnost*, resp.) or, more usually, as illustrations and descriptions providing a broader context for other headwords. Most of them are non-Slavic in origin (e. g. *bataljon*) and absent in the Croatian and Serbian sections of the JPT. Some of them are "the same" – or, at any rate, homographic – in Slovene and Croatian (e. g. *dogovor*), some are Croatized (e. g. *pospešenje* → *pospješenje*). The beginning of their inclusion in the ARj coincides with the rise of unitarian tendencies in pre-war Yugoslavia; however, the inclusion seems more correctly ascribable to lexicographic inadvertency.

Otvorenost prema slavenskim leksičkim utjecajima trajno je obilježje hrvatskoga jezika. Ona je sredinom 19. stoljeća postala načelom u obogaćivanju hrvatskog leksičkog fonda potrebnim novim riječima, kojih još nije bilo u hrv. književnom jeziku ni u njegovim dijalektima. Tu otvorenost potvrđuje obilje riječi preuzetih iz češkoga, ruskoga i drugih slavenskih jezika. Posuđivanju iz slavenskih jezika pogodovao je i jezični purizam, koji obilježava cjelokupni razvoj hrvatskoga književnog jezika, a u 19. stoljeću najviše dolazi do izražaja. Oštrica purizma u pojedinim hrvatskim krajevima usmjeravala se onamo otkud je prijetila najveća pogibelj po hrvatski narodni i jezični identitet. A kako ta pogibelj hrvatskomu narodu i jeziku, barem do godine 1918., nije prijetila ni od jednog slavenskog naroda, oštrica purizma bila je usmjerena na neslavensko, posebno njemačko. U toj općoj otvorenosti prema slavenskim utjecajima i međusobnom prožimanju i slovenski je jezik zauzeo istaknuto mjesto ne samo kao jezik primalac nego i kao jezik davalac i jezik posrednik. Posrednička uloga slovenskoga jezika mogla je doći do izražaja u vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda posebno u području prevencija iz njemačkoga jezika. Prisni svestrani hrvatsko-slovenski odnosi i veća tradicionalna uloga njemačkoga jezika u slovenskim zemljama, kako dobro zapaža Rammelmeyer, povećali su slovensku posredničku ulogu.¹ Maretić minimalizira tu ulogu slovenskoga jezika u uvodu Hrvatskom ili srpskom jezičnom savjetniku, napominjući da su Hrvati iz slovenskoga jezika uzeli tek nekoliko riječi i navodi

¹ Mathias Rammelmeyer, *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden 1975, str. 7.

neke od njih (*izlika, mešetar, srh, veža, spolovilo...*).² Nekoliko godina kasnije napisao je o tom Anton Breznik opsežnu raspravu, u kojoj obilno proširuje popis slovenskih riječi koje su posuđene hrvatskom (*glasba, glasovnica, blagostanje, dimnica, kovina, mesečnik, mrtvačnica, oskrbnik, razvoj, stavnica, sustav, ubožnica, dražba, prvopis* itd.).³ On ističe kako je slovenski jezik hrvatskomu bio posrednik i za neke bohemizme i rusizme, te da su neke riječi u hrvatskom posuđene iz slovenskoga (*dražba, prvopis, natpolovičan...*) a ne iz češkoga. Tom se problematikom bavio i Vladoje Dukat, koji dovodi u pitanje mnoge Breznikove zaključke, ističući da su mnoge riječi što ih Breznik spominje kao slovenske posuđenice već prije postojale u hrvatskom jeziku u istom obliku, ali da su, ponekad i pod slovenskim utjecajem, doživjele stanovit značenjski pomak, tako da ipak ne bi bile prave pozajmljenice.⁴ Leksičko posuđivanje između tako srodnih jezika krupno je teorijsko i praktično pitanje, a njegovo bi uspješno rješenje zahtijevalo cjelovit uvid u građu ostvarenu u svim slavenskim jezicima u svim razvojnim fazama, ali se time u ovom radu ne kanimo baviti.

Mi ćemo se ovdje baviti slovenskim riječima koje su na neobičan način ušle u Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU.⁵ Označujemo ih slovenskima po tome što su uzete iz slovenskoga dijela jednoga četverojezičnog rječnika, a ne zato što one ne bi bile istodobno i hrvatske ili srpske.⁶ Neke su od tih riječi natuknice toga rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika s jedinom potvrdom iz slovenskoga dijela spomenutoga izvora ili se uz ostale izvore navodi i slovenski izvor, a da se prešućuje da je slovenski. Druge pak nisu natuknice u Akademijinu Rječniku nego su uzete kao objašnjenje hrvatske ili srpske riječi, odnosno kao sinonimi natuknice, premda se nalaze samo u slovenskom dijelu izvora. Taj je izvor jedna knjiga, rječnik pravnih i političkih naziva, u kojem se uz njemačku natuknicu navode odgovarajući nazivi na hrvatskom, srpskom i slovenskom jeziku. Taj četverojezični rječnik, usprkos formalnom južnoslavenskom jedinstvu (koje se najviše očituje u jedinstvu knjige) i međusobnim prožimanjima, što proizlazi iz zajedničkih dogovaranja o radu, jasno izražava posebnost svakoga pojedinog jezika.⁷ Uz njemački

² Tomo Maretić, Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom, Zagreb 1924, vidi uvodni dio, str. XVI. Usp. još: Zlatko Vince, Putovima hrvatskoga književnog jezika, SNL, Zagreb 1978, str. 544.

³ Anton Breznik, Vpliv slovenskih slovarjev na srbskohrvatske, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, 1931, 16-67. Vidi još: Zlatko Vince, djelo navedeno u bilj. 2., str. 544. i dalje.

⁴ Slovenačke riječi u Šulekovu rječniku, Prilozi za književnost, jezik, historiju i folklor, knj. XVIII, sv. 1-2, 1938, str. 305-309. Vidi još: Zlatko Vince, djelo navedeno u bilj. 2., str. 545. i dalje.

⁵ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1880. i dalje, knj. I. - XXIII.

⁶ Radi se o rječniku Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Osterreichs. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe, Wien 1853, str. 694.

⁷ O zajedničkim dogovaranjima pri izradi cjelokupnog projekta Njemačko-slavenskog rječnika pravne i političke terminologije vidi opširan izvještaj voditelja projekta P. J. Šafařika u Predgovoru njemačko-českom izdanju toga djela: Juridisch-politische Terminologie... Deutsch-böhmische Separat-Ausgabe, Wien 1850, str. 265. Vidi još: Anton Breznik, Jezikoslovne razprave, Izbral in uredil Jože Toporišič, Slovenska matica, Ljubljana 1982, 459, str. 257. i dalje. O tome i: Sergej Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Slovenska matica, Ljubljana 1961, str. 567, osobito str. 449.

naziv slijedi hrvatski latinicom, srpski ćirilicom i slovenski latinicom, a svi su jezici međusobno odvojeni točkom i zarezom. To je djelo tek od slova G služilo kao izvor za Akademijin Rječnik, a Maretić i urednici poslije njega obilnije se služe tim izvorom. Posebno je zanimljiva koincidencija da se riječi iz slovenskoga dijela toga izvora počinju obilnije uzimati kao građa za Rječnik JAZU u doba jake unitarističke težnje, kad se nastojalo stvoriti zajednički srpskohrvatskoslovenački jezik.⁸ Pitanje je još zanimljivije kad znademo da je taj rječnik u početku apstinirao i od hrvatskih kajkavskih izvora, a sad eto poseže i za slovenskim tekstom spomenutoga višejezičnog izvora. Pokušat ćemo stoga odgovoriti na pitanje: Nije li možda uzimanje slovenskih riječi iz toga izvora u uskoj vezi s unitarističkom težnjom, prvi korak u brisanju slovenske jezične posebnosti ili pak puka slučajnost, omaška potcrtaivača, ispisivača, obrađivača ili urednika? Prije nego pokušamo odgovoriti na to pitanje, navest ćemo te slovenske riječi, i to redom natuknica pod kojima se javljaju u Akademijinu Rječniku. Uz svaku ćemo riječ dati i kratki popratni komentar. Da pokažemo kako je Akademijin Rječnik uzeo i slovenski tekst, uz svaki navod iz njega navest ćemo i cjelovit kontekst iz rječnika *Juridisch-politische Terminologie*. Radi kratkoće služit ćemo se za Akademijin Rječnik kraticom AR, a za *Juridisch-politische Terminologie* kraticom JPT.

ODREKA 'abdikacija, odreknuće'. AR navodi potvrdu iz JPT (**Odreka**, *Entsagung*) i nekoliko mladih potvrda. U JPT stoji ovako: *Entsagung; odrečenje; odrečenē; odreka, odpoved*. Kako smo već rekli, na posljednjem je mjestu slovenski jezik. Budući da u hrvatskom i srpskom dijelu JPT nema riječi *odreka*, AR nije mogao imati za tu riječ potvrdu iz JPT. On je ipak uzeo slovenski tekst, u kojem je ta riječ potvrđena, i to je najstarija potvrda za tu riječ u rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika, što nije točno. Možda je riječ *odreka*, koja se kasnije javlja u hrvatskom i srpskom, slovenizam.

ORUŽNIŠTVO 'skup oružnika u kojoj zemlji'. AR ima potvrdu iz Šuleka i JPT (*Oružništvo, oružanstvo, žandarmerija*). U JPT stoji: *Gensd'armerie; oružanstvo, oružništvo; četništvo; žandarmerija, straža za deželno varnost*. Zanimljivo je da AR nije uzeo hrvatski sinonim *oružanstvo*, ni srpski adekvat *četništvo*, ni slovenski opis *straža za deželno varnost* nego samo slov. *žandarmerija*. Kako nije istaknuto da je riječ *žandarmerija* uzeta iz slovenskog teksta, a da je u hrvatskom i srpskom tada nema, moglo bi se zaključiti da je ona u tom izvoru hrvatski ili srpski sinonim za riječ *oružništvo*, što nije točno. Riječ *žandarmerija* AR nema kao natuknicu. Premda se za nastanak te riječi u hrvatskom i srpskom ne može sasvim isključiti ni slovensko posredništvo, ipak je vjerojatnije da se radi o izravnom utjecaju njemačkog romanizma.

OTPRAVA 'izgon, progonstvo'. AR ima dosta rječničkih i jednu književnu potvrdu, a zatim i JPT (*Odprava, izgnañe, Ausweisung aus einem Orte*). JPT ima ovako: *Ausweisung (aus einem Orte); odprava; odprava; izgnanje*. I tu je AR uzeo iz slovenskog dijela JPT *izgnanje*, što u hrvatskom i srpskom dijelu nema. Ta je riječ doduše potvrđena u AR, i to prije pojave JPT.

⁸ Tako se je taj jezik službeno zvao.

1. PARNICA 'parba, proces'. Uz dosta drugih potvrda AR ima i JPT (*Parnica, pravda, Prozes*). U JPT stoji: *Process; parnica; parnica; pravda*. Riječ *pravda* u tom izvoru potvrđena je samo u slov. dijelu. Ona je doduše obilno potvrđena u značenju *parnica*, posebno u kajkavskim izvorima, kako vidimo u AR pod tom riječi.
- POREKA 'reklamacija'. AR ima samo potvrdu iz JPT (*Poreka, oporeka, Wider-ruf*). U JPT stoji: *Widerruf; poreka; poreka; oporeka, preklic*. AR je dakle opet uzeo slovenski tekst kao hrvatski ili srpski, što je krivo. Riječ *oporeka* ima doduše i AR s jednom mladom potvrdom.
2. PRIGLEDATI. Za značenje pod c. 'nadgledati, nadzirati' AR uz dosta potvrda donosi i JPT (*Prigledati, kontrolirati, controlliren*). JPT ima ovako: *Controlliren; prigledati; prigledati; kontrolirati*. AR je uzeo i slov. *kontrolirati*, što hrvatski ni srpski nema. Ta je riječ doduše potvrđena u AR iz istoga vremena, ali iz drugoga izvora.
- RASKOLNIŠTVO 'raskolničko stanje, raskol'. AR uz dosta potvrda donosi i JPT (*Raskolništvo, krivovjerstvo, verska sekta, Religionssecte*). U JPT stoji ovako: *Religions-Secte; razkolništvo; raskolništvo; krivoverstvo, verska sekta*. I tu je AR uzeo slovenske izraze, pa čak prvi izraz i ijekavizirao. Riječ *krivovjerstvo* potvrđena je obilno u AR s različitim značenjima.
- RASCJEPAN 'koji ide ili teži za cijepašem, za rascjepašem'. AR ima jedinu potvrdu JPT (*Rascjepna želja, želja odcjepljena ... Sondergelüste*). U JPT stoji: *Sondergelüste; rascjepna želja; rascjepna želja; želja odcepljenja, odtrganja*. AR je uzeo djelomično i slovenski i ijekavizirao ga.
- RAZUZDANOST 'sloboda, nesputanost'. AR uz potvrdu iz Šuleka i Popovića donosi i nekoliko potvrda iz JPT, od kojih nam je zanimljiv ovaj primjer: *Zügellosigkeit der Presse; razuzdanost štampe, razuzdanost tiska*. U JPT stoji: *Zügellosigkeit der Presse; razuzdanost štampe; razuzdanost štampe; razuzdanost tiska*. AR je uzeo slovenski tekst *razuzdanost tiska*, što hrvatski ni srpski pod tom njemačkom riječi nemaju, ali pod *Press-Freiheit* ima i hrvatski *razuzdanost štampe tiskal*. Riječ *tisak* ima i AR pod 3. *tisak* u značenju 'štampanje, tiskanje' s nekoliko starijih potvrda.
- SAMODRŽAC 'monarh, samovladalac'. AR uz obilje rječničkih i književnih potvrda donosi i JPT (*Samodržac, samovladar; Autokrat*). JPT ima: *Autokrat; samodržac; samodržac; samovladar*. AR je uzeo i slovensku riječ. On doduše ima natuknicu *samovladar* s potvrdom iz Popovića i naznakom da tu riječ ima i slovenski. Ali je hrvatski ni srpski JPT nemaju, pa je AR nije smio uzeti.
- SAMOMOR 'samoubojica'. AR ima jedinu potvrdu iz JPT za njemački *Selbstmörder*. Ali u JPT stoji: *Selbst-Mörder; samokrvnik; samokrvnik; samomor*. Dakle, tu riječ ima JPT samo u slovenskom dijelu i to je krivo uzeto kao jedina potvrda natuknice *samomor* u AR.
- SAMOKRVNIK 'samoubojica'. AR ima jedinu potvrdu JPT (*Samokrvnik, samomor, Selbstmörder*). U JPT ima: *Selbst-Mörder; samokrvnik; samokrvnik; samomor*. AR uzima i slovenski naziv, koji se čak javlja i kao natuknica u AR s jedinom potvrdom iz toga slovenskog izvora, kako smo već gore naveli.

- SIJEŃE** 'prisiljavanje'. Uz nekoliko rječničkih i književnih potvrda AR navodi i JPT (*Zwang, sila, sijeŃe, moranje*). JPT ima ovako: *Zwang; siljenje; sileně; sila, siljenje, moranje, nuja*. Ovdje red riječi upućuje na to da je AR uzeo samo slovenski tekst, i to ne čitav.
- SITNARSTVO** 'trgovanje na sitno'. AR ima jedinu potvrdu JPT (*TrgovaŃe sitni(h) stvari, čiftarija, grošćicareŃe, kramarija, kramarstvo; Krämerei*). U JPT stoji: *Krämerei; sitnarstvo; trgovane sitni stvarij, čiftarija, grošćicareŃe; k r a m a r i j a, k r a m a r s t v o*. Čudno je da AR nije naveo stvarnu potvrdu natuknice, nego samo njezin opis i sinonime, među koje je uzeo i slovenske. AR nema natuknice *kramarija* a ima *kramarstvo* s potvrdom iz Stullija.
- SKELARINA** 'plaća za prevoženje na skeli'. AR uz dvije rječničke potvrde navodi i JPT (*Überfahrtsgebühr; skelarina, prevoznina, prebrodnina, brodnina*). U JPT stoji: *Überfahrtsgebühr; skelarina, prevoznina; skelarina, prevoznina; prebrodnina, brodnina*. AR je uzeo i slovenske nazive. AR nema ni *prebrodnina* ni *brodnina*.
- SLABOUMNOST** 'slaboumlje'. AR navodi potvrdu iz Popovića i JPT, ali ne navodi tekst iz JPT nego samo naznačuje stranicu 98 čak i bez njemačke riječi pod kojom se natuknica potvrđuje. A u JPT na str. 98. pod riječi *Blödsinn* stoji: *slaboumstvo, slaboumlje; slaboumstvo, slaboumije; slaboumnost, bebost*. Dakle riječ *slaboumnost* nalazi se samo u slovenskom dijelu, pa se JPT nije smjelo uzeti, a to je ipak uzeto, i to kao najstarija potvrda te natuknice. Pridjev *slabouman* ima doduše i hrvatski dio JPT pod riječi *Schwachsinnig* i već je prije potvrđen, pa je od njega lako mogla nastati i apstraktna imenica *slaboumnost*, ali je zaista nema ni u hrvatskom ni u srpskom dijelu JPT.
- SLOŽEŃE**. AR za značenje pod c. 'isto što slaganje, sloga' uz dosta potvrda navodi i JPT (*Übereinkunft; složene, dogovor*). U JPT stoji: *Übereinkunft; složjenje; složnije; dogovor*. AR je dakle uzeo i slovenski naziv. Riječ *dogovor* obilno je potvrđena u AR. Ima je i hrvatski dio JPT za njemački *Verabredung* i *Vergleichung*, ali nema pod riječi *Übereinkunft*.
- SNIŽENOST** 'poniznost, smjernost'. Uz dosta potvrda AR navodi i JPT (*Submission, sniženost, podložnost*). U JPT ima: *Submission; sniženost; sniženost; poddanost, podložnost*. Vidimo da je AR uzeo i jedan slovenski naziv. Riječ *podložnost* ima inače AR i obilno je potvrđena, ali nije u hrvatskom ni srpskom dijelu JPT.
- SOMIŃAŃE** 'pravljenje završnog računa, bilanciranje'. AR ima potvrdu samo iz JPT (*Bilanzierung; somiŃaŃe, načiŃeŃe zaključnog računa, zaključno računaŃe, bilanciranje*). U JPT stoji: *Bilanzierung; sominjanje, načinjenje zaključnog računa; zaključno računane; bilanciranje, računska otehtava*. AR uzima djelomično i slovenski tekst. AR nema *bilanciranje*.
- STARATEĻ** 'staralac, nastojnik, skrbnik'. Uz nekoliko novijih potvrda AR ima i JPT (*Obsorger; starateĻ, skrbnik*). U JPT stoji: *Obsorger; staratelj; staratel'; skrbnik*. AR je uzeo iz slovenskog dijela JPT riječ *skrbnik*. Tu riječ ima i AR s obiljem potvrda, čak i iz hrvatskog dijela JPT za njem. *Curator*.
- STARETINAR** 'trgovac starom robom'. AR ima potvrdu iz Petranovića i JPT (*Trödler; staretinar, starinar*). U JPT ima: *Trödler; staretinar; staretinar'; sta-*

rinar. AR je uzeo i slovenski. AR ima i riječ *starinar* u značenju arheolog s potvrdom iz Šuleka i u značenju staretinar, tj. trgovac starom robom s potvrdom iz Popovića. Možda je ta riječ došla iz slovenskog.

STARETINARSTVO 'trgovina starim stvarima'. AR ima potvrdu samo iz JPT (*Trödelhandel; staretinarstvo, starinarstvo*). U JPT stoji: *Trödel-Handel; staretinarstvo; staretinarstvo; starinarstvo*. AR uzeo i slovensku riječ, koja je po AR doduše kasnije potvrđena i u hrvatskom i srpskom (Šulek i Popović), ali u značenju arheologija.

1. ŠKAR 'brodogradilište'. Od tal. *squero*. AR navodi nekoliko mlađih potvrda i JPT (*Schifswerfte, Werfte; škar, škver, kantir, lađenica, lađodelnica*). U JPT stoji: *Werfte: škar, škver, kantir; škar', škver'; ladjenica, ladjodelnica*. Zanimljivo je da je AR uzeo slovenske riječi i djelomično ih prilagodio (piše ih sa *đ*). AR ima *lađenica* samo kao toponim, a *lađodjelnica* nema.

TEZICA 'vrsta mjenice'. Uz nekoliko novijih potvrda AR ima i JPT (*Trassierter Wechsel; tezica* (ćirilicom: *potezica*), *potegnuta mjenica, potezka*). U JPT stoji: *Trassiren, trassirter Wechsel; tezica, potegnuta mjenica; potezica, potegnuta mjenica; potezka*. AR uzeo i slov. *potezka*, što inače u AR nije potvrđeno kao natuknica.

TEZNIK 'trasant'. Uz nekoliko novijih potvrda AR navodi i JPT (*Trassant; teznik, poteznik, trasant*). U JPT stoji: *Trassant; teznik; poteznik; trasant*. AR uzeo i slovenski internacionalizam, koji kao natuknicu u AR nećemo naći.

TEZOVNIK 'trasat'. Uz dvije mlađe potvrde AR uzima i JPT (*Trassat; tezovnik, potezovnik; trasat*). U JPT ima: *Trassat, s. Bezogener; tezovnik; potezovnik*; *napoteznjenec, trasat*. AR uzeo i slovenski, ali samo djelomično, tj. uzeo je samo internacionalizam *trasat*, koji je kasnije prevladao i u hrvatskom i u srpskom, ali ga AR nema.

TISUĆNIJA 'formacija od tisuću ljudi'. AR donosi samo potvrdu iz JPT (*Bataillon; tisućnija, bataljun, bataljon*). U JPT stoji ovako: *Bataillon: tisućnija* (greškom č umjesto ć!), *batalijun; batalion; bataljon*. AR uzeo i slovensku riječ, koju u njemu inače nećemo naći kao natuknicu. AR ima *bataljun* s jednom starijom potvrdom (Kuhačević).

UPORABA 'upotreba; najam'. Uz dosta mlađih potvrda AR navodi i JPT (*Bestand (Vertrag); uporaba, najam; slov. raboprodaja, rabokup*). U JPT ima: *Bestand (Vertrag); uporaba; najam; raboprodaja, rabokup*. AR je uzeo i slovenske nazive iz JPT, ali je ovdje to označio kao slovenski, što inače ne čini. Tih riječi AR nema kao natuknica.

USKORENE 'požurenje'. AR ima potvrdu samo iz JPT (*Beförderung, Beschleunigung; uskorene, uspješne, pospješne*). U JPT stoji: *Beförderung (Beschleunigung); uskorenje, uspješnje; uskorene, uspješne; pospješnje, pohitrenje*. AR je uzeo i jedan slovenski naziv i ijekavizirao ga. Riječ *pospješne* ima inače u AR dosta potvrda.

VAĽANOST 'apst. od pridjeva valjan, vrijednost'. Uz nekoliko starijih potvrda AR ima i iz JPT *Rechts-Gültigkeit, pravna vaĽanost*. U JPT stoji: *Rechts-Gültigkeit; vaĽanost po pravu; vaĽanost po pravu; pravna vaĽanost*. Svezu *pravna vaĽanost* nema nijedan dio JPT: AR je uzeo slovensku svezu

pravna veljavnost i pretvorio je u *pravna valjanost*. Oba elementa te sveze nalazimo kao natuknice u AR, a ima ih i JPT kao posebne elemente ili sastavnice nekih drugih sveza, ali je čudno da nema i *pravna valjanost* nego *valjanost po pravu*.

VJEROZAKON 'vjera, religija'. AR ima nekoliko novijih potvrda i JPT (*Religion; vjerozakon, vera*). U JPT stoji: *Religion; vjerozakon; věrozakon; vera, verstvo*. AR uzeo djelomično i slovenski, nije izričito naznačio da je slovenski, ali nije ni ijekavizirao. Riječ *vjera* AR ima s obiljem potvrda.

VJEROZAKONSKI 'vjerski'. Uz nekoliko novijih potvrda AR donosi više primjera iz JPT (*Religions-; vjerozakonski, verski*). U JPT ima: *Religions-; vjerozakonski; věrozakonski; verski*. I tu je ostalo *verski* nepromijenjeno, ali bez naznake da je slovenski. AR ima riječ *vjerski* s dosta novijih potvrda.

ZAVEDNIK 'zavodnik'. AR ima potvrdu iz Petranovića i JPT (*Verleiter; zavednik, zavoditelj, zavodnik*). U JPT stoji: *Verleiter; zavednik; zavoditelj; zapeljivec, zavodnik*. AR uzeo i slovensku riječ *zavodnik*. Ta je riječ s tim značenjem potvrđena u AR doduše s mladim potvrdama, a u značenju 'utemeljitelj' s potvrdom iz Stullija.

ZAVIČAJNICA 'svjedočanstvo o zavičajnom pravu'. AR donosi potvrdu iz Šuleka i JPT (*Heimatsschein, zavičajni list, slov. domovnica*). U JPT stoji: *Heimats-Schein; zavičajnica; zavičajnj list; domovnica, domovinski list*. AR je uzeo i slov. *domovnica*, ali je ovaj put jasno naznačio da je slovenska. Ta je riječ u tom značenju slovenizam. Iz slovenskog je ušla najprije u Šulekov rječnik. AR nema tu riječ s tim značenjem (jer za slovo *d* nije se još uzimao Šulek), nego samo sa značenjem 'domaćica'.

ZAVJETNIŠTVO 'skrbništvo, nadgledništvo'. AR ima potvrdu iz Šuleka i JPT (*Patronat; zavjetništvo, patronstvo*). U JPT ima: *Patronat; zavjetništvo; zavjetništvo; patronstvo*. AR uzeo i slovenski a da to ne istakne. AR nema *patronstvo* ni *patrunstvo* kao natuknice.

1. ZAVOD. Za značenje pod d. 'zavod, mjesto gdje se odgaja, pripravlja, sprema, uči i slično; ustanova, institut' AR navodi nekoliko mlađih potvrda i JPT (*Anstalt; zavod, zavedenje, naprava*). U JPT stoji: *Anstalt; zavod; zavedeně, zavod; naprava, ustanovitev*. AR je dakle uzeo i slov. *naprava* bez izričite naznake. U AR je potvrđena riječ *naprava*, ali u drugom značenju.

1. ZAVRATA. Za značenje pod c. 'regres, naknada, naknadno plaćanje' uz dvije mlade potvrde AR donosi i JPT (*Regress; zavrata, navrata, nazadna pravica*). U JPT stoji: *Regress; zavrata; navrata, regress; nazadovanje, nazadba, nazadna pravica*. Svezu *nazadna pravica* uzeo je AR iz slovenskog dijela a da to nije naznačio.

ZAZIV 'poziv, izazov'. Uz potvrdu iz Petranovića AR uzima i JPT (*Provocation; zaziv, zazivanje, isklicanje*). U JPT ima: *Provocation; zaziv, zazivanje; zaziv, zazivaně; izklicanje*. AR je uzeo i slovenski naziv i proveo jednačenje po zvučnosti. U AR nema riječi *isklicanje*, a ima glagol *isklicati* u značenju 'isklijati'.

ZDRAVSTVEN 'što se odnosi na zdravstvo'. AR ima jedinu potvrdu JPT, ali s više primjera, od kojih izdvajamo ovaj: *Gesundheits-Polizei; redarstvo zdravlja,*

zdravstvena policija. U JPT stoji: *Gesundheits-Polizei*; *zdravstveno redarstvo*; *redarstvo zdravlja*; *zdravstvena policija*. AR je uzeo slov. svezu *zdravstvena policija* i time hoće potvrditi pridjev *zdravstven*. Hrvatsku svezu *zdravstveno redarstvo* nije za to iskoristio, a naveo je srpsku sintagmu *redarstvo zdravlja*, kojom ne potvrđuje pridjev *zdravstven*, što želi potvrditi. Riječ *policija* ima AR bez potvrda, ali kaže da je sasvim obična.

ZLOČINSKI 'koji se odnosi na zločin ili zločinca'. Uz nekoliko potvrda AR donosi i JPT (*Verbrecherisch*; *zločinski*, **hudodelski**). U JPT stoji: *Verbrecherisch*, *verbrecherische That*; *zločinsko djelo*; *zločinsko djelo*; *hudodelsko djanje*. AR je uzeo slov. riječ *hudodelski* a da to izričito ne kaže, ali je nije ijekavizirao. AR nema *hudodjelski*, a ima *hudodjelstvo*, *hudodjelnost* i sl.

1. **ŽARA** 'zemljana posuda sa dvije ručke'. Tal. *giarra*. Uz obilje potvrda u navedenom značenju AR navodi posebno značenje 'kutija, posuda, u koju se ubacuju glasački listići' s potvrdom iz JPT (*Urne*; *žara*, **urna**). U JPT stoji: *Urne*; *žara*; *žara*; *urna*. AR je prešutno uzeo slov. riječ *urna*. Tu riječ AR nema kao natuknicu.

Kako smo vidjeli, neke su slovenske riječi iz JPT ušle u AR kao natuknice (*odreka*, *samomor*, *slaboumnost*), i to kao jedina potvrda (*samomor*) ili kao najstarija potvrda (*odreka*, *slaboumnost*). Ostale nisu natuknice nego su uzete kao objašnjenje, opis, širi kontekst za hrvatsku ili srpsku natuknicu. Najčešće su to strane riječi (*žandarmerija*, *kontrolirati*, *kramarija*, *bilanciranje*, *trasat*, *trasant*, *bataljon*, *patronstvo*, *policija*, *urna* itd.), koje se u tom izvoru ne nalaze u hrvatskom i srpskom dijelu, a nisu potvrđene kao natuknice ni u AR. Zatim ima dosta slovenskih riječi koje su istodobno i hrvatske i srpske (*izgnanje*, *pravda*, *zavodnik*, *domovnica*, *dogovor*, *podložnost* i dr.). Ponegdje AR uzima slovenski tekst za potvrdu hrvatske i srpske natuknice (pravna *vaľanost*, *zdravstvena policija*, *sijenje*). AR i sa slovenskim riječima najčešće postupa kao da su hrvatske ili srpske, tj. podvrgava ih zakonitostima hrvatskoga ili srpskoga jezika (ijekavizira ih, provodi jednačenje po zvučnosti i sl.). Tako slov. *veljavnost* pretvara u *vaľanost*, *krivoverstvo* u *krivovjerstvo*, *pospešenje* u *pospješenje*, *izklicanje* u *isklicanje*, *ladjenica* u *ladenica* i sl. Sve te činjenice i vremenska podudarnost početka takva postupanja sa slovenskim tekstom u JPT i unitarističke težnje u staroj Jugoslaviji mogle bi lako uputiti na zaključak da je takvo postupanje u vezi s unitarističkim težnjom. Mislim da bi to ipak bio kriv zaključak, te da bi bilo ispravnije sve navedene pojave objasniti kao greške u obradi Akademijina Rječnika. Do tih je grešaka lako moglo doći zbog specifičnosti samoga izvora JPT, koji je u biti četverojezičan, a često se postupalo kao da je dvojezičan, kao što su druga leksikografska djela koja su uzeta za građu. Tako je lako moglo doći do pogrešaka da se uzme sve što iza njemačkoga slijedi kao sinonimija hrvatskoga ili srpskoga jezika. U knjizi je srpski pisan ćirilicom, ispred njega je hrvatski, a iza njega slovenski, pri čemu je još svaki od njih međusobno odijeljen točkom i zarezom. Kad se je tekst ispisivao na kartice, zacijelo se pisao samo latinicom, što je svakako umanjilo razlikovnost, a točka i zarez prestaju biti granicom pojedinih jezika nego dobivaju funkciju razdvajanja sličnoznačnica koje nisu pravi sinonimi. Na takav zaključak upućuje i podatak da

AR uz pojedine natuknice hrvatskoga ili srpskog jezika navodi i druge slavenske jezike u kojima se ta riječ javlja, pri čemu nikad ne ispušta ni slovenski ako dotična riječ i u njemu postoji. To se može potvrditi u svim fazama izrade AR, pa i u spomenutom kritičnom vremenu kad se je posebnost slovenskoga jezika dovodila u pitanje. Na temelju AR ta se posebnost uvijek priznavala. A to opet potkrepljuje naš zaključak da su pojedinačna posezanja u slovenski tekst ipak samo puka pogreška, koja je lako mogla nastati. To je samo kap u moru leksičkog blaga što nam ga to velebno djelo nudi, te bitno ne umanjuje njegovu vrijednost, ali ipak donekle relativizira njegovu pouzdanost.

ZUSAMMENFASSUNG

In der Arbeit werden die slowenischen Wörter, die aus einer viersprachigen Quelle (Juridisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe. Wien 1853) entweder als Stichwörter oder als Erklärungen in das Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika der JAZU genommen worden sind, betrachtet. Obwohl der Anfang der Rezeption der slowenischen Wörter aus der erwähnten Quelle als das Material für das Wörterbuch der JAZU mit der Erscheinung einer unitaristischen Tendenz, als die Individualität der slowenischen Sprache in Frage gekommen ist, koinzidiert, lehnt der Autor einen kausalen Zusammenhang der Rezeption mit der Tendenz ab und versucht diese Rezeption als einen durch den spezifischen (viersprachigen) Charakter der Quelle entstandenen Fehler bei dem Bearbeiten des Wörterbuchs zu erklären.

FONOLOŠKO PRILAGAJANJE SOGLASNIKOV V ANGLEŠKIH SLOVARSKIH ENOTAH, PREVZETIH V SLOVENŠČINO

Transfonemizacija soglasnikov v besedah, prevzetih iz angleščine v slovenščino, priča o precejšnjem, toda pešajočem vplivu izvirne pisne podobe. Nekateri soglasniki se očitno izgovarjajo izključno po pisavi, ne glede na to, ali se v angleščini izgovarjajo ali ne. Na drugi strani so si slovensko govoreči angleške izgovarjave pač vse bolj v svesti, saj mlajše prevzete besede v tem in onem prilagajo celo na način, drugačen od pričakovanega in sprejemljivega za zorno slovenščino.

The transphonemization of consonants in English loanwords in Slovene testifies to the considerable, yet diminishing influence of their orthographic forms. Some of the consonants seem to be pronounced exclusively on the basis of orthography, regardless of whether they are pronounced in English or not. On the other hand, the more recently adopted English lexemes give evidence of an increasing awareness of English pronunciation and its impact, the results of which seem to some extent to diverge from what would be expected in and acceptable for standard Slovene.

0 Na osnovi teorije Einarja Haugena (Bilingualism, 1956) gre po R. Filipoviću (1986: 68-69) pri fonološkem prilagajanju v jeziku prejemniku za dvoje: nadomeščanje fonoloških prvin jezika dajalca s prvinami jezika prejemnika in vnašanje fonoloških prvin jezika dajalca (substitution / importation). Nadomeščanje fonoloških prvin (»transfonemizacija«) je mnogo bolj pogost pojav kot vnašanje. Poteka lahko neposredno ali posredno (tj. prek jezika posrednika), po ustni ali pisni poti (na osnovi izgovarjave ali pisave modela). V skladu s tem loči R. Filipović tri tipe transfonemizacije, do katerih pridemo s primerjavo fonemov jezika dajalca in jezika prejemnika (1986: 72-73): 1. Popolna transfonemizacija: pri tej foneme jezika dajalca zamenjamo s fonemi jezika prejemnika, katerih opis v celoti ustreza opisu fonemov jezika dajalca. To pomeni, da se samoglasniki ne razlikujejo po stopnji odprtosti in mestu izgovarjave, soglasniki pa ne po mestu in načinu izgovarjave. 2. Delna ali kompromisna transfonemizacija: pri tej opis fonemov jezika dajalca samo delno ustreza opisu fonemov jezika prejemnika. Samoglasniki se razlikujejo po stopnji odprtosti, ne pa po mestu izgovarjave, soglasniki pa se razlikujejo po mestu, ne pa po načinu izgovarjave. 3. Prosta transfonemizacija: pri tej fonemi jezika dajalca niso niti delno ustrezni fonemom jezika prejemnika. V nasprotju s prvima dvema tipoma gre običajno za izgovarjavo, ki ne temelji na izgovarjavi modela v jeziku dajalcu, temveč na njegovi pisni obliki.

Predpogoj za našo fonološko razčlemba v slovenščino prevzetih angleških slovarskih enot je torej primerjava angleških fonemov s slovenskimi. Pri primerjavi soglasnikov sem se omejil na osnovni opis, tj. na mesto in način izgovora ter pridih. V zvezi z navedeno tipologijo imam vrsto pomislov, ki jih bom navedel v nadaljevanju. Na tem mestu samo opozarjam, da R. Filipović, ko primerja foneme angleškega jezika s hrvaškimi, v bistvu primerja glavne alofone teh fonemov. Ko npr. vzporeja angleška fonema /t/ in /l/ s hrvaškima ustreznikoma, izbere za primerjavo glavna angleška alofona, namreč pridihnjeni /t/ in »svetli« /l/. To pri

omenjeni tipologiji sicer ni posebej navedeno, je pa povsem logično, saj v dveh jezikih lahko med seboj primerjamo le glasovne uresničitve posameznih fonemov, torej njihove alofone. V nadaljevanju bom tudi sam primerjal angleške in slovenske foneme v tem smislu, torej s stališča uresnitve osnovnih alofonov. Izrecno govorim o alofonih le v zvezi s tistimi fonemi, pri katerih se po mojem ne moremo omejiti na glavni alofon (na primer angleški /l/, in v primeru angleških fonemov, ki v slovenščini obstajajo le kot alofoni (npr. ang. /w/).

1 Soglasniška sistema slovenskega in angleškega knjižnega jezika

1. Soglasniški fonemi slovenskega knjižnega jezika: Slovenska slovnica J. Toporišiča (1984) obravnava v poglavju Glasoslovje 21 slovenskih soglasnikov. Glede na odprtostno stopnjo govorne cevi se delijo na zvočnike /m - n, v - j, l - r/ in nezvočnike /p - b, t - d, k - g, f, s - z, š - ž, x, c, č - dž/. Izgovorno se zvočniki delijo na nosna /m n/ in ustne, ustni pa na drsnika /v j/ in jezičnika /l r/. Nezvočnike delimo glede na tvorjenje zapore oziroma pripore na zapornike /p b t d k g/, pripornike /f s z š ž x/ in zlitnike /c č dž/. - Vsi zvočniki so zveneči, nezvočniki pa zveneči (/b, d, g, z, ž, dž/) ali nezvенеči (/p t k f s š č x/). - Glede na mesto izgovarjave se soglasniki delijo na ustničnostnične /m p b/, zobnostnična /v f/, zobnojezične /n l r s z t d c/, zadlesničnojezične /š ž č dž/, nebojezični /j/ in mehkonobnojezične /k g x/.

2. Soglasniški fonemi angleškega knjižnega jezika: V glavnem sem uporabljal dva angleška vira: Gimson 1980 in O'Connor 1973. Knjižna angleščina ima 24 soglasniških fonemov. Z izjemo fonema /c/ nastopajo v angleščini vsi zgoraj navedeni fonemi, seveda pa se nekateri izgovorno razlikujejo od ustreznih slovenskih. Poleg tega ima angleščina, kot je znano, štiri foneme, od katerih sta dva v slovenščini povsem odsotna (/θ ð/), dva pa nastopata le kot varianti fonemov /n/ in /v/ (/ŋ w/). V angleščini se zvočniki delijo na nosnike /m n ŋ/, lateral /l/ in drsnike /w r j/. Ostali soglasniki se, tako kot v slovenščini, delijo na nezveneče in zveneče (oziroma fortisne in lenisne) zapornike /p b t d k g/, pripornike /f v θ ð s z š ž h/ in zlitnika /č dž/. - Glede na mesto izgovarjave se angleški soglasniki delijo na: ustničnostnične /m w p b/, zobnostnična /f v/, zobnojezična /θ ð/, dlesničnojezične /n l t d s z/, nebdlesničnojezične /š ž č dž/, zadlesničnojezični /r/, nebojezični /j/, mehkonobnojezične /k g ŋ/ in grlni /h/.

2 Primerjava angleškega in slovenskega soglasniškega sistema

Soglasniška sistema knjižne angleščine in slovenščine se v marsičem razlikujeta, vendar pa ni enostavno določiti, kateri angleški soglasniki so izgovorno popolnoma (ali skoraj popolnoma) enaki ustreznim slovenskim soglasnikom, kateri so »delno« in kateri niso »niti delno« enakovredni. Poimenovanje »zobnojezični« za zgoraj navedene slovenske soglasnike je površno. Bolj natančno je mesto izgovarjave navedeno v nekaterih drugih virih (npr. Toporišič 1961: 30-35), kjer so /t d c n/ označeni kot zobnodlesnični, /s z/ kot prednjedlesnična, /l r/ pa kot dlesnična soglasnika. To je z našega vidika pomembno zato, ker sicer npr. /s z/ sovpadata z angleškima /θ ð/, ki sta dejansko »zobna pripornika«. Pri zvočnikih obstajajo izrazijske razlike tudi glede na način izgovorjave, tako da v angleščini med

»drsnike« uvrščamo tudi /r/, // pa glede na mesto prehoda zračnega toka imenujemo »lateral«, medtem ko v slovenščini za oba uporabljamo izraz »jezičnika«. Iz teh razlik seveda ni razvidno, v čem so izgovorne razlike. Pri // gre le za izrazijsko razliko, medtem ko se /r/ v knjižni angleščini običajno izgovarja brez dotika dlesen s konico jezika (zato tudi izrazi »glide, frictionless continuant« in »approximant«), v slovenščini pa z dotikom, tj. s trenutno popolno zaporo.

Kar zadeva »način izgovarjave«, sta slovenski in angleški /r/ torej ekvivalentna le, kolikor to razumemo kot osnovno delitev na zvočnike in nezvočnike, med nezvočniki pa še na zapornike, pripornike in zlitnike. V tem smislu torej ni razlike med slovenskim in angleškim /r/, ker sta oba zvočnika. Mislim pa, da je vendarle treba upoštevati zgoraj omenjeno razliko. Poleg tega se angleški in slovenski /r/ razlikujeta tudi v mestu izgovorjave: slovenski /r/ je dlesnični, angleški pa zadlesnični. – Kar zadeva foneme /č dž š ž/, bi natančnejša analiza verjetno prikazala določene razlike med izgovarjavo v slovenščini in angleščini, vendar jih tako kot R. Filipović uvrščam v 1. kategorijo. Upravičenost poimenovalne razlike (zadlesnični/nebnodlesnični) se zdi vprašljiva. – Angleški /h/ se od slovenskega /x/ razlikuje po mestu izgovarjave; angleški je grlni, slovenski pa mehkonebni. To odraža tudi pravilna transkripcija slovenskega »h«, namreč /x/ in ne /h/, kot ga iz praktičnih razlogov večinoma navajajo slovenske slovnice.

Preostanejo še angleški /θ ð w ŋ/, od katerih prva dva, tj. zobna pripornika, v slovenščini sploh ne obstajata, druga dva pa, kot je znano, le kot alofona fonemov /v/ (npr. v besedi *siv* [ˈsiːv]) in /n/ (pred »k, g, in h iste besede« – Toporišič 1984: 68; mimogrede, v nasprotju s Toporišičem (1984: 660) imam občutek, da se /n/ pogosto tako izgovarja tudi na koncu besede pred začetnimi /k, g, h/, ne le znotraj besede, npr. *On ga pozna*). – Pomembnejše v zvezi s tem je znano dejstvo, da /ŋ/ nastopa v slovenščini v okolju, v katerem lahko nastopa tudi v angleščini, tj. pred mehkonebnimi soglasniki, medtem ko /w/ v angleščini nastopa samo pred samoglasniki in dvoglasniki, v slovenščini pa imamo pred samoglasniki alofon [v]. Izjema je predlog *v*: tu vendarle lahko nastopa dvoustnična varianta fonema /v/, npr. v *očeh* (Toporišič 1978: 92); morda je ta pojav »sokriv« za dejstvo, da vsem predpisom navkljub še vedno pogosto slišimo izgovarjati [u], kjer naj bi bilo v slovenščini pravilno [v] (npr. *Watergate*, *walkman*). Toda v pred samoglasnikom kot predlog ima samosvojo razlago. Ne smemo pozabiti, da je dvoustnični izgovor pred samoglasnikom v slovenščini možen in, rekel bi, celo zelo pogost le v omenjeni predložni zvezi, zato je transfonemizacija angleškega /w/ v slovenski [v] edino »naravna«.

Za »prosto« transfonemizacijo angleškega /w/ v hrvaški /v/ navaja Filipović (1986: 76) en sam razlog, namreč vpliv pisave v jeziku posredniku, tj. v nemščini. Domnevam, da je mišljen vpliv izgovorjave črke ⟨w⟩ v nemščini, tj. [v]. Pisava v nemščini sama po sebi ne more imeti nobenega vpliva, saj je (kar zadeva ⟨w⟩) enaka kot v angleščini. Tudi po tako osmišljeni razlagi pridemo do nenavadnega sklepa, da ima hrvaščina v angleških sposojenkah /v/ namesto /w/ samo zato, ker je takšna izgovarjava v nemščini. Čeprav je imela nemščina nasploh pomembno posredniško vlogo pri sprejemanju angleških izrazov tako v slovenščino kot v hrvaščino, se mi zdi vendarle pomembnejše to, da je hrvaški oz. slovenski /v/

izgovorno od vseh soglasnikov najbližji angleškemu /w/, zato lahko domnevamo, da bi prišlo do transfonemizacije /w/ v /v/ tudi brez vpliva nemščine. Domnevam pa, da obstaja večja težnja po »uvažanju« angleškega /w/ pri tistih izrazih, ki so prišli v naš jezik neposredno, kot pri tistih, ki so prišli po posredniku – nemščini.

Medtem ko pri transfonemizaciji angleškega /w/ torej ne gre za vpliv pisave, gre pri transfonemizaciji angleškega nosnika /ŋ/ morda dejansko za to, vendar tudi v tem primeru obstajajo nejasnosti. Filipović (1986: 74) navaja angleški zglede *pudding* /'pu:diŋ/, hrvaško *puđing* /-ŋg/. (Končni ⟨g⟩ se seveda izgovarja tudi v slovenščini, vendar v osnovni obliki kot /k/: slov. *puđing* /'pu:dink/). To se sicer lepo vklaplja v uvodno trditev, da gre pri »prosti transfonemizaciji« za izgovor pod vplivom pisave modela, toda pokriva le tiste primere, res, da številne, pri katerih angleški fonem /ŋ/ predstavlja zapis ⟨ng⟩, ne pa tudi tistih, pri katerih se ⟨ng⟩ in ⟨nk⟩ izgovarjata /ŋg/, /ŋk/, torej tako kot v hrvaščini oz. v slovenščini. Kar se tiče uresničitve angleškega fonema /ŋ/, oz. slovenskega alofona [ŋ], ni v tem primeru, kolikor vem, nobene razlike. Npr. v besedah *bungalow* in *punk* tako v angleščini kot v slovenščini izgovarjamo [ŋg] oziroma [ŋk]. Konec koncev pa bi se tudi za primer *pudding* dalo zagovarjati trditev, da angleški /ŋ/ ustreza slovenskemu [ŋ], le da se izgovarja v slovenščini po pisavi tudi ⟨g⟩, ki se v angleščini ne izgovarja.

Angleška zobna pripornika /θ/ in /ð/ sta nam, kot rečeno, edina popolna »tujca«, saj v slovenščini ne obstajata niti kot alofona. Ker ni videti nobene težnje po vnašanju teh glasov, obstajata le dve možnosti: izgovarjava po pisavi in izgovarjava tistih slovenskih glasov, ki so omenjenima zobnima pripornikoma najbližji. V primeru izgovarjave po pisavi je v obeh primerih možno le /tx/. Ta sklop v slovenščini sicer obstaja, toda le kot srednji sklop na morfemski meji, npr. v besedi *odhod*. Doslej še nisem zasledil zglede s takšno izgovarjavo, res pa je, da je nasploh angleških sposojenk, katerih modeli vsebujejo /θ/ ali /ð/ zelo malo. V resnici *th* slovenščina prevzema kot *t* (*Thackeray* ['te:keri], prim. Načrt pravil za novi slovenski pravopis, 1981, 63). Tudi Filipović (1986: 76) ima le peščico zgledov s /θ/ in enega samega z /ð/. Kar zadeva »prsto transfonemizacijo« teh dveh fonemov, gre po njegovem mnenju za kombinacijo pisave in izgovarjave, zaradi česar se (v hrvaščini) pojavljajo variante [t s] in [d z]. V primeru fonema /θ/ bi morda res lahko trdili, da gre pri izgovarjavi [t] za vpliv pisave, toda kaj ima pisava *th* skupnega z [d] ali [z]? Možno se mi zdi, da gre pri izgovarjavi fonema /θ/ kot [t], podobno kot v primeru fonema /w/, za vpliv nemščine, kjer se ⟨th⟩ prav tako izgovarja [t]. Po drugi strani pa se postavlja vprašanje, ali ne obstajajo variante [t s] in [d z] zato, ker sta /t/ in /s/ oba najbližja delna ekvivalenta fonemu /θ/ (prvi po mestu, drugi po načinu izgovarjave), /d/ in /z/ pa oba najbližja delna ekvivalenta fonemu /ð/.

Kot rečeno, upošteva Filipovičev opis soglasnikov tri dejavnike: mesto izgovarjave, način izgovarjave in pridihi. Prav zaradi pridiha uvršča Filipović angleške foneme /p t k/ (/t/ tudi zaradi mesta izgovarjave) in ustrezne hrvaške foneme v drugi tip, tj. pod delno ali kompromisno transfonemizacijo. Toda z vključitvijo pridiha v osnovni opis se nujno preselimo z opisovanja fonemov na opisovanje alofonov, saj angleščina nima aspiriranih in neaspiriranih fonemov, temveč ima le aspirirane in neaspirirane alofone zgoraj navedenih fonemov. Če torej zaradi aspiriranih

alofonov uvrstimo /p t k/ pod delno transfonemizacijo, potem bi tja morali (zaradi alofonov, ki v slovenščini ne obstajajo) uvrstiti npr. tudi /l/, ki ga Filipović uvršča pod popolno transfonemizacijo. V bistvu gre pri tem za vprašanje, ali naj pri primerjavi fonemov upoštevamo le glavne ali tudi pomembnejše stranske alofone. Filipović očitno upošteva le glavne alofone, sam pa mislim, da je pri nekaterih angleških soglasnikih treba upoštevati tudi pomembnejše stranske alofone.

Po drugi strani bi v skladu s tem morali upoštevati obstoj slovenskih stranskih alofonov, ki so izgovorno ekvivalentni glavnim alofonom angleških fonemov, namreč mehkonebnega nosnika [ŋ] in dvoustničnega [u] v zvezah s predlogom v pred samoglasnikom.

Ni se mogoče strinjati s trditvijo Filipovića, da se angleški fonemi tretjega tipa transfonemizacije zamenjujejo povsem prosto, brez vsake omejitve glede opisa fonemov jezika prejemnika; kot tudi ne z nadaljevanjem te trditve, ki pravi, da ta tip transfonemizacije ne poteka po fonetičnih načelih, temveč temelji na pisavi ali na zunajjezikovnem dejavniku (Filipović 1986: 71–72). Če angleške foneme /w ŋ θ ð/ uvrščamo v posebno kategorijo, je to po mojem upravičeno na osnovi razlik med angleščino in (v našem primeru) slovenščino na fonološki, ne na fonetični ravni. Izgovorno je na primer angleški fonem /ŋ/ (oziroma njegov glavni alofon), kot rečeno, ekvivalenten slovenskemu alofonu [ŋ]. Poleg tega trditev o izgovarjavi po pravopisu, kolikor je sprejemljiva v zvezi z omenjenimi štirimi fonemi, gotovo ni omejena na tip »proste transfonemizacije«, saj obstajajo številni primeri take izgovarjave tudi pri drugih fonemih (npr. slov. *knokavt*).

Na fonološki ravni so omenjeni fonemi glede na slovenski inventar soglasniških fonemov izjemni v tem, da kot fonemi v slovenščini ne obstajajo. Na fonetični ravni pa je med /w/ in /ŋ/ na eni strani ter /θ/ in /ð/ na drugi velika razlika.

Mislim, da je izgovorno [u] v angleških besedah za Slovence problematičen le zato, ker je v slovenščini pred samoglasnikom običajen alofon [v]; [ŋ] pa zato, ker mu v slovenščini obvezno sledi mehkonebni soglasnik, medtem ko je v angleščini, kot je znano, le-ta pogosto ohranjen samo v pisavi, tako da se v angleščini /ŋ/ lahko pojavi na katerem koli mestu v besedi, razen na začetku.

Zobna pripornika /θ/ in /ð/ pa sta nam tuja tako na fonološki kot na fonetični ravni. Nadomestiti ju moramo bodisi z obstoječimi (nezobnimi) priporniki, bodisi z obstoječimi (nepriporniškimi) zobniki. Razlog, da ju v slovenščini praviloma nadomeščamo z zapornikoma /t/ in /d/, je poleg možnega vpliva pisave ⟨th⟩ za /θ/ verjetno ta, da sta alternativna pripornika, sičnika /s/ in /z/, slušno še manj sprejemljiva kot omenjena zapornika. Filipović navaja angleško sposojenko *serti* (ang. *thirty*); v slovenščini nisem našel primerov transfonemizacije /θ/ v /s/, niti /ð/ v /z/, pač pa en sam zelo vprašljiv zgled s predpisanim /s/ za ang. /ð/, in sicer *Galsworthy* (Slovenski pravopis, 1962).

3 Razvrstitev angleških soglasniških fonemov in slovenskih ustreznikov glede na tipologijo transfonemizacije

V skladu z gornjimi pomisleki sem v veliki meri, upoštevajoč seveda tudi razlike med hrvaškim in slovenskim jezikom, preuredil omenjeno razvrstitev angleških soglasniških fonemov z ozirom na njihovo transfonemizacijo v slovenščini. Ohranil

sem v bistvu le osnovno delitev na tri tipe transfonemizacije, znotraj katerih sem razvil nadaljnjo diferenciacijo angleških fonemov. Uporabil sem tudi drugačno poimenovanje osnovnih treh tipov, ker menim, da so izrazi popolna, delna in prosta transfonemizacija neustrezni. »Popolna transfonemizacija« bi ustrezalo, če bi šlo za to, da se fonemi »popolnoma transfonemizirajo«, mišljena pa je, kot rečeno, zamenjava fonemov jezika dajalca s fonemi, ki v celoti ustrezajo fonemom jezika dajalca, torej za »popolnoma« ekvivalentne foneme. Tako tudi »delna transfonemizacija« vodi v zmotno razumevanje, da gre za »delno transfonemizirane« foneme. Kar zadeva »prosto« transfonemizacijo, pa sem že prej navedel razloge, ki kažejo na to, da gre za zelo tesno vezano transfonemizacijo in da so trditve o izgovarjavi po pisavi zelo vprašljive.

Odločil sem se za naslednjo razvrstitev: 1. Transfonemizacija z ustreznimi soglasniškimi fonemi: (a) popolnoma ustrezni soglasniški fonemi: /m n j b g f s z š ž č dž/, (b) soglasniški fonemi, ki se razlikujejo z ozirom na posamezne alofone v angleščini in slovenščini: /v l p k/. 2. Transfonemizacija z delno ustreznimi soglasniškimi fonemi: (a) soglasniški fonemi, ki se razlikujejo po mestu izgovora: /t d d h/, (b) soglasniški fonem, ki se razlikuje po mestu in delno po načinu izgovora: /r/. 3. Transfonemizacija s stranskimi alofoni in neustreznimi fonemi: (a) soglasniška fonema, ki v slovenščini obstajata le kot alofona sorodnih fonemov: /ŋ w/, (b) soglasniška fonema, ki v slovenščini ne obstajata niti kot alofona: /θ ð/.

Seveda tudi znotraj navedenih podkategorij med posameznimi fonemi obstajajo razlike z ozirom na fonološke in fonetične značilnosti angleških soglasnikov v primerjavi s slovenskimi. V nadaljevanju bom te razlike poskusil prikazati in jih ponazoriti z dejanskimi zgledi transfonemiziranih angleških soglasniških fonemov, ki nastopajo v angleških sponojenkah. Pri zgledih navajam izgovarjavo angleškega in slovenskega fonema le takrat, kadar nastopajo razlike, ki so razvidne le iz fonemske ali fonetične transkripcije.

Na tem mestu navajam tudi zglede izgovarjave posameznih soglasnikov po pisavi. Zlogotvornost soglasnikov obravnavam posebej.

Zgledi angleških slovarskih enot (modelov) in ustreznih slovenskih prevzetih slovarskih enot (replik) za posamezne soglasniške foneme v navedenih kategorijah (kjer je mogoče, navajam zglede s soglasniki v začetnem, srednjem in končnem položaju; angleškemu modelu sledi slovenska replika):

1. (a) Fonemi /m n j b g f s z š ž č dž/:

/m/ *motel* – *motel*, *dumping* – *dumping*, *jam* – *džem*.

/n/ *newton* – *newton*, *penny* – *peni*, *bacon* – *bekon*.

/j/ *yankee* – *jenki*, *musical* – *musical* /'mju:zikəl/, *muzikal*.

Lahko bi rekli, da je med navedenimi angleškimi soglasniškimi fonemi in slovenskimi ustrezniki v prevzetih besedah najmanj razlik. Pri fonemu /j/ gre lahko v primeru *muzikal* za izgovarjavo po pisavi, morda pod vplivom starejšega prevzetelega samostalnika *muzika*. Menda je danes pogostejša izgovarjava z /j/; ta je v nekaterih istovrstnih primerih edina, ki jo navaja Slovar slovenskega knjižnega

jezika (SSKJ) (npr. *computer / kompjuter*); v Besedišču slovenskega jezika (Besedišče, 1987) najdemo tudi *komputer, komputacija* itd., ki očitno dopuščajo izgovarjavo po pisavi. Izgovarjavo po pisavi imamo alternativno tudi v nekaterih besedah z angleškim <-w-), na primer *stewardesa* (poleg *stjuardesa*).

/b/ *bar – bar, hobby – hobi.*

/g/ *game – gem, single – single.*

Pri zvencih nezvočnikih ne navajam zgledov, pri katerih v slovenščini lahko nastopajo le nezveneči nezvočniki, ker to problematiko obravnavam posebej. Zaradi zaporedja <ng>, ki se v angleščini zelo pogosto izgovarja [ŋ], v slovenščini pa vselej /ŋg/ (ozroma /ŋk/ pred premorom ipd. in pred nezvenečimi nezvočniki v govorni enoti), je v prevzetih besedah veliko zgledov pravopisne izgovarjave <g>-ja; večinoma so to samostalniki s pripono <-ing>, npr. *marketing, miting, trening* itd. Kot rečeno, uvršča Filipović te zglede pod »prosto transfonemizacijo« angleškega fonema /ŋ/.

/f/ *farm – farma, offside – ofsajd, surf – surf.*

Za /f/ ni najti zglada z izgovarjavo po pisavi pri besedah, v katerih pisava ne odraža izgovarjave /f/; tako npr. tudi *philadelphijski* (Besedišče, 1987) izgovarjamo v slovenščini s /f/.

/s/ *set – set, hostess – hostesa, juice – džus.*

Zgledi z izgovarjavo po pisavi so redki; tako navaja SSKJ za *cinemascope* in *cinerama* alternativno /c/ in /s/ za začetni <c>; v zgledu *celuloid* pa je možno samo /c/. Toda vse tri besede so le posredno angleškega izvora; vpliv angleščine se kaže v možni izgovarjavi s /s/ in delno tudi v pisavi (*cinemascope*). Nobenega vpliva pa ni videti pri *celuloid*. To besedo sem uvrstil med angleške sposojenke, ker je navedena v francoskem viru (Hofler 1982); B. Klaić (1988) navaja le latinsko-grški izvor.

/z/ *zoom – zoom, bazooka – bazuka.*

Izgovarjavo po pisavi najdemo predvsem v primeru množinske končnice <-s>; kadar se ta v angleščini izgovarja /z/, imamo v slovenščini /s/. Vplivu pisave se v tem primeru očitno pridruži vpliv osnovne oblike, v kateri končni nezvočnik v slovenščini ni nikoli zvenc. Tako v slovenščini izgovarjamo /s/ npr. v *beatles, beatlesi; jeans, jeansa; mastersi* itd. Sodeč po SSKJ, naj bi bilo tako tudi v primeru *blues -a*, torej /b'lu:s/, /b'lu:sa/, vendar domnevam, da gre tu za napako ali vsaj za zelo neobičajno izgovarjavo te besede v stranskih sklonih; *bluesa*, kot tudi *bluesovski* itd., izgovarjamo z /z/,¹ morda tudi pod vplivom *jazza*. Takšna izgovarjavo se odraža tudi v zapisu *bluz* (Besedišče, 1987) in pogovorni glagolski izpeljanki *bluziti*. Res pa je, da sem pri dosedanjem anketiranju celo med posameznimi študenti

¹ Prim. že J. Toporišič, SR 1971, str. 229. Izgovor s /s/ v SSKJ je menda nastal »po podatkih strokovnjakov za to glasbo« (J. Rigler, SR 1972, str. 251).

angleščine zasledil izgovarjavo s /s/. – Najdemo pa tudi drugačne zglede z izgovarjavo /s/ namesto angleškega /z/ (*laser, jersey*). Po drugi strani izgovarjamo /z/ v *business* oz. *biznis*, *strip teasa* oziroma *striptiza*. Kdaj prevlada pisava in kdaj izgovarjava, bi morda bilo mogoče ugotoviti na podlagi večjega števila tovrstnih prevzetih slovarskih enot. – Osamljen primer predstavlja izgovarjava /ʒ/ v *buldožer* (ang. *bulldozer*). Tu gre očitno za ljudsko etimologijo, ki se kaže tudi v hrvaščini – Klaić (1988) na primer navaja med sinonimi pogovorno obliko *bregožder*.

/ʃ/ *shilling* – *šiling*, *bushel* – *bušel*, *flash* – *fleš*.

Za /ʒ/ nisem doslej našel nobenega zgloda; tudi Filipović ne navaja nobene angleške sposojenke, ki bi v modelu imela ta fonem. To ni nenavadno, saj je /ʒ/ v angleščini dokaj redek, poleg tega je velik del angleških besed, ki vsebujejo ta fonem, francoskih sposojenk (npr. *gigolo, genre, prestige*). Tudi če so nekatere izmed takšnih besed prišle v slovenščino iz angleščine, jih moramo obravnavati kot francoske sposojenke, angleščina pa dobi le vlogo jezika posrednika.

/č/ *charter* – *čarter*, *dispatcher* – *dispečer*, *clinch* – *klinč*.

Izjemoma imamo v slovenščini poleg /č/ tudi izgovarjavo s /ʃ/ v *cherry* (*brandy*), verjetno pod vplivom francoske izgovarjave, morda tudi zaradi zamenjave s *sherry*.

/dʒ/ *gin* – *gin*, *džin*, *banjo* – *bendžo*.

Tu imamo več zgledov prehoda v /ʒ/: v primeru *jury* (slov. /'džu:ri/ ali /ʒi'ri:/) nedvomno pod vplivom francoščine, v primeru *engineering/linženiring* verjetno zaradi že obstoječe francoske sposojenke *inženir*; *viržinka* (za *Virginia cigar, pižama* (poleg *pidžama*, za angl. *pyjamas*) in *menežer* (poleg *menedžer* za *manager*) pa verjetno vse sodijo med tiste primere, za katere Toporišič meni, da odražajo nekdanji »čut za tujost tega glasu«, namreč fonema /dʒ/ (1978: 167). En sam zglede sem našel za prehod fonema /dʒ/ v /č/, in sicer *sendvič* (angl. *sandwich* (/ˈsænwidʒ/)). Verjetno je razlog temu dejstvo, da je angleški *ch* v veliki večini primerov res /č/ (v ameriški angleščini tudi v tem zgledu); poleg tega stoji na koncu besede, kjer je v osnovni obliki v slovenščini možen le nezveneči nezvočnik, torej gre za podoben primer kot pri /s/ v *jeans*, obravnavanem zgoraj. S tem v zvezi je zanimiv primer prevzete enote *image*, ki je sicer ne najdemo v SSKJ, je pa v zadnjem času tako pogosta, da je prek poslovenjene pisave *imidž* prišlo že do zapisovanja dejanske izgovarjave osnovne oblike, namreč *imič*, ki je navedena tudi v Besedišču slovenskega jezika (1987). Takšno zapisovanje (podoben primer je *džes* za *jazz*) je enako nesmiselno, kot če bi *gozd* začeli pisati *gost*, in vodi v ohranjanje nezvenečnosti v stranskih sklonih, tako da lahko kaj kmalu dobimo *imiča, džesa* ipd., kar verjetno ni sprejemljivo. Prav to se je sicer očitno zgodilo v primeru spodaj obravnavanega *pleta* (poleg *pleda* za ang. *plaid*). Prav tako sem našel en sam zglede z izgovarjavo po pisavi: /'ju:mbə 'je:t/ (poleg /'dža:mbə 'dže:t/ za ang. *jumbo jet*).

1. (b) Fonemi /v l p k/:

/v/ *vamp* – *vamp*, *pullover* – *pullover*.

Ker imamo v slovenščini praviloma zobnoustnično varianto fonema /v/ samo v položaju pred samoglasnikom, je načelno tako tudi pri prevzetih besedah. Zato npr. *detektiv* izgovarjamo z dvoustničnim [u]. Tako izgovarjavo bi pričakovali tudi v primerih fonema /v/ v položaju V+/v/+C (npr. ang. *lovely*). To domnevo potrjuje pogosta napačna izgovarjava tovrstnih angleških besed s strani tistih, ki se učijo angleščino (npr. [ˈla:ʊli]). Tudi izpeljanko *detektivski* seveda izgovarjamo z [u]. Toda prilagajanje alofonski distribuciji fonema /v/ postane vprašljivo, če si oglemo naslednje zglede angleških sposojenk: *live* (pridevnik s pomenom 'posnet v živo, na koncertu') in *drive* (v Besedišču, 1987, navedeno tudi v obliki *drajv*), *sovereign* (v SSKJ naveden tudi kot *sovrin*, z izgovarjavo /ˈso:vri:n/) ter *behaviorist* (v SSKJ *behaviorist* /bihevjoˈri:st/). V prvih dveh zgledih gre za končni sklop dveh zvočnikov (/–jv/), ki v slovenščini kot končni sklop ne obstaja. Pred /v/ imamo v tem položaju le /r/ ali /l/, kot npr. v *črv* in *salv*. Toporišič navaja za oba primera dvoustnični izgovor [u] (1978: 37), kar je v skladu s stališčem, da je [v] možen le pred samoglasnikom. Toda za zgleda *live* (prid.) in *drive* doslej še nisem slišal drugačne izgovarjave kot z [v], torej gre tu za dvojno »inovacijo«: uvoz novega končnega soglasniškega sklopa in obenem uvrstitev zobnoustnične variante fonema /v/ v ta sklop. (Toporišič v novejšem času sklopa ⟨rv lv⟩ podaja kot [rw lw]. Prim. Slovenski pravopis 1990, 142.) Pri *sovereign* in *behaviorist* pa /v/ nastopa v srednjih sklopih /–vr–/ in /–vj–/, ki ju imamo tudi v slovenščini (npr. v *zavreti* in *kravji*); toda medtem ko v slovenskih besedah v tem položaju izgovarjamo [u], lahko z ozirom na rezultate dosedanjih anket rečem, da je izgovarjava z [v] vsaj tako pogosta kot »pričakovana« dvoustnična izgovarjava. (To je seveda citatni izgovor po angleščini, v SSKJ pa nebrižnost.) Preostala dva alofona fonema /v/, ki obstajata v slovenščini ([w] in [ʌ]), skoraj ne prideta v poštev, ker nastopata večinoma v sklopih, v katerih angleški fonem /v/ ni mogoč (npr. *vzeti*, *vstati*, *drvc* itd.). Ker v angleščini tudi niso možni začetni sklopi C+/v/, nimamo parov tipa /dv–/ /tv–/, /sv–/ /zv–/ itd., zato dejstvo, da v slovenščini uvrščamo /v/ med zvočnike, pravzaprav nima posebno velikega pomena, kar zadeva obravnavano problematiko.

Toda zobnoustnični [v] vendarle najdemo vsaj v enem sklopu, v katerem naj bi bil za slovenščino običajen alofon [w], in sicer v srednjem sklopu /–rvj–/. V slovenščini imamo ta sklop npr. v *krvjo* (Srebot-Rejec, 1975: 45, navaja v skladu s stališčem J. Toporišiča izgovarjavo [–rwj–]). Prevzeto besedo *intervju* so doslejšnji anketiranci vsi izgovarjali z [v], toda skoraj vsi so tako izgovarjali tudi omenjeni neprevzeti zgled (*s krvjo*). Nadaljnje ankete bodo morda pokazale, če lahko tudi v tem primeru govorimo o prevzemanju angleške izgovarjave. (O sklopu /–rvj–/ prim. pri Toporišiču.)

/l/ – [l] *leader* – *lider*, *polo* – *polo*; [ɫ] *playboy* – *plejboj*, *clinch* – *klinč*;
[ɫ] *scalp* – *skalp*, *crawl* – *kravl*.

V knjižni slovenščini se v vseh primerih izgovarja zveneči dlesnični [l]; ta v celoti ustreza le prvemu navedenemu angleškemu alofonu, ne pa tudi nezveneči in »temni« varianti. – Z izgovarjavo po pisavi je pri /l/ obratno kot pri /j/; slednjega ne izgovarjamo, ker ga v pisavi ni, /l/ pa v nekaterih primerih izgovarjamo, ker je zapisan, npr. v *folk (music)*, kjer je sicer treba upoštevati vpliv nemščine, in v *half*. Po drugi strani pa v novejših prevzetih besedah očitno prevladuje nepisavna izgovarjava (npr. v *walkie-talkie, walkman*).

/p/ – [p] *speed-way – spidvej, clipper – kliper*; [p^h] *poker – poker, pony – poni*.
/k/ – [k] *scalp – skalp, box – boks, back – bek*; [k^h] *corner – korner, cowboy – kavboj*.

V obeh primerih, kot znano, aspirirana alofona v slovenščini izgovarjamo neaspirirano; to seveda velja tudi za /t/, ki je uvrščen v 2. kategorijo. Pri /k/ zasledimo izgovarjavo po pisavi, npr. *knokavt* (SSKJ navaja tudi [ˈnɔːka:ʉt], za *knock-down* pa, zanimivo, samo [ˈnɔkˈda:ʉn]). Toda pri novejših prevzetih besedah tega tipa sem našel le zgled, pri katerih se je nedvomno uveljavila izgovarjava brez /k/, npr. *know-how*.

2. (a) Fonemi /t d h/:

/t/ – [t] *antifreeze – antifriz, boycott – bojkot, strip – strip*;
[t^h] *tank – tank, tunnel – tunel*.
/d/ *derby – derbi, badminton – badminton*.
/h/ *handicap – hendikep, tomahawk – tomahavk*.

Fonem /t/ uvrščam v to kategorijo, ker se od slovenskega ustreznika ne loči le po aspiriranem alofonu, temveč tudi po mestu tvorjenja. V tem je razlika tudi med angleškima in slovenskima fonemoma /d/ in /h/. – Prehod angleškega /d/ v slovenski /t/ v samostalniku *plet* (tudi *pled*) iz ang. *plaid* navajam posebej zato, ker se je /t/ s končnega položaja razširil na celotno paradigmo. Po pisavi izgovarjamo /d/ v *sendvič*, kar je sicer možno v ameriški angleščini, v britanskih slovarjih pa najdemo le /ˈsænwidʒ/. – Našel sem en sam zgled prevzete besede, pri kateri se zapisani ⟨h⟩ v angleščini ne izgovarja, in sicer *leghorn*; v slovenščini ga izgovarjamo: [ˈlekˈho:rn] (SSKJ).

2. (b) Fonem /r/: *rum – rum, clearing – kliring*.

Angleški /r/ se, kot rečeno, razlikuje od slovenskega po mestu in delno tudi po načinu izgovarjave. Če ob tem upoštevamo še različne alofone angleškega /r/ in dejstvo, da se sklopa /r/ in /dr/ v angleščini zelo približata statusu zlitnikov, vidimo, da je /r/ upravičeno uvrščen v posebno podkategorijo in da se od vseh angleških fonemov, ki jih ima tudi slovenščina, najbolj loči od slovenskega ustreznika. Primerov izgovarjave po pisavi je zaradi velike pogostnosti nemega ⟨r⟩ v angleščini ogromno. V slovenščini izgovarjamo prav vse ⟨r⟩-je, ki so v pisavi angleških sposojenk; našel nisem niti enega zgleda, kjer bi angleški nemi ⟨r⟩ ostal nem tudi

v slovenščini. Kolikor vem, je tako tudi z besedami, prevzetimi iz angleščine v druge evropske jezike.

3. (a) Fonema /ŋ, w/:

/ŋ/ *blank verse – blankverz, bunker – bunker, bungalow – bungalov, ingot – ingot.*

V vseh navedenih zgledih zaporedje angleških fonemov /ŋ/ + /k/, oziroma /ŋ/ + /g/ izgovorno povsem ustreza slovenskemu [ŋ] + /k/ oziroma [ŋ] + /g/; edina razlika je seveda v tem, da v slovenščini ni fonema /ŋ/; obstaja le kot alofon fonema /n/. Izgovarjava ⟨g⟩-ja v besedah, v katerih se v angleščini ne izgovarja, ni nobena specifičnost, ki bi upravičevala uvrščanje fonema /ŋ/ v posebno kategorijo. Ker sem pri drugih soglasnikih navajal zglede z izgovarjavo po pisavi pri ustreznih »nemih« soglasnikih, navajam tudi zglede s popisavno izgovarjavo fonema /g/ oziroma /k/ v prevzetih besedah pri obravnavi transfonemizacije teh dveh fonemov.

/w/ *twist – tvist, quiz – kviz, boogie-woogie – bugivugi.*

Mislím, da pri navedenih in številnih drugih relativno starejših sposojenkah ni nobenega dvoma o ustaljenem prehodu angleškega /w/ v slovenski /v/. Pri novejših besedah, oziroma tistih, ki ohranjajo angleško pisavo (npr. *walkman, walkie-talkie, Washington, Wordstar*), pa se sliši tudi dvoustnična izgovarjava. Ker izgovorno /w/ slovensko govorečim po mojem ne predstavlja nobenega problema, pa verjetno tudi zaradi vse bolj splošnega poznavanja angleščine, morda danes ne moremo več trditi, da gre pri takšni izgovarjavi za jezikovni snobizem. Pomisliti je tudi na gorenjski in koroški *u* tudi pred samoglasnikom. Deloma pod vplivom pisave imamo v slovenščini večinoma [v] ali [u] tudi v primerih, ko v angleščini ⟨w⟩ ne predstavlja fonema /w/, npr. v *bovla (bowl), klovn (clown), kravl (crawl), stewardesa (stewardess)*. Pri pisavi ⟨-ew-⟩ imamo tudi primere z nepisavnim izgovorom: *stjuardesa, njuten* (navadno sicer še vedno pisano *newton*) itd.

3. (b) Fonema /θ/, /ð/: *thriller – triler, cloth – klot;*

Mothers – Mothersi [-d-], Brothers – Brothersi [-d-].

Za oba fonema je zelo malo zgledov. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika nisem našel prav nobenega za angleški /ð/, v Slovenskem pravopisu 1962 pa samo *Galsworthy* z zelo vprašljivim predpisovanjem ustreznika /s/ (/ˈga:lsvɔrsi/). Če se spomnim nekdanjih slavnih *bendov*, od *Walker Brothers* do *Weather Report* in *Mothers of Invention*, mislim, da je slovenska izgovarjava vedno bila z /d/, tako kot angleški /θ/ v slovenščini verjetno vselej postane /t/. Ustreznika /s/ in /z/ sta očitno možna v hrvaščini: Filipović navaja *serti* za *thirty*, nima pa primera za /z/, ki ga sicer navaja kot možno transfonemizacijo angleškega /ð/ (1986: 76). V slovenščini bi takšno izgovarjavo verjetno doletela kritika, da gre za spodletel poskus angleške izgovarjave.

4 Zvenečnost nezvočnikov v slovenskih slovarskih enotah, prevzetih iz angleščine

Medtem ko pri obravnavi slovenskih nezvočnikov avtorji navadno govorijo enostavno o obstoju zvenceh in nezvenceh, navajajo angleški viri poleg različnih stopenj zvencečnosti z ozirom na mesto nezvočnika v besedi še več drugih dejavnikov, na podlagi katerih slušno lahko razločimo npr. »zvenci« /b/ od »nezvencega« /p/ (gl. npr. O'Connor 1973: 132–133). Če ostanemo pri tem paru nezvočnikov, potem je v angleščini treba upoštevati še: (1) jakost izgovora (»lenis«, oziroma šibko tvorjeni /b/, proti »fortis«, ali krepko tvorjeni /p/); (2) pridišnost, zlasti pred naglašnim samoglasnikom ali dvoglasnikom: pridišni [p^h] proti nepridišni [b]; (3) dolžino predhodnega samoglasnika ali dvoglasnika, kadar /p/ ali /b/ stoji za naglašnim samoglasnikom ali dvoglasnikom.

Zadnja dva dejavnika ne igrata v slovenščini, kolikor vem, nobene bistvene vloge pri razpoznavanju, oziroma tvorbi slovenskih nezvočnikov, torej se lahko omejimo na prvega. Ker so nezvočniki v položajih, v katerih so v slovenščini lahko le nezvenci, tudi v angleščini le delno zvenci ali povsem nezvenci, se postavlja vprašanje, ali je razlika med slovenskimi in angleškimi nezvočniki v teh položajih res v stopnji zvencečnosti ali v stopnji jakosti izgovora.

O'Connor (1973: 133) npr. navaja, da je /d/ v *side* lahko popolnoma nezvenec in da je pri razločevanju te besede od besede *site* pomembnejši dejavnik lenisni izgovor fonema /d/ v primerjavi s fortisnim fonema /t/. Tudi Ladefoged (1982: 167) na primer pri akustični analizi fraze *apples, lemons, and cherries* transkribira prvi dve besedi s končnima /s/, ker sta bila v analizirani izgovorjavi povsem nezvenceča. Če pa primerjamo na primer angleški model *antifreeze* s slovensko repliko *antifriz*, je med angleškim /z/ in slovenskim /s/ slušno po mojem zelo občutna razlika, tudi če ne upoštevamo dolžine predhodnega samoglasnika. Če drži, da te razlike ne moremo pripisovati stopnji zvencečnosti, ker je v tem položaju tudi angleški /z/ lahko nezvenec, potem jo moramo pripisati stopnji jakosti artikulacije (lenis/fortis) ali pa katerim drugim značilnostim izgovora.

Ker bi dejanske razlike med angleškimi in slovenskimi nezvočniki verjetno lahko ugotovil le z akustično primerjalno analizo, bom v nadaljevanju govoril le o fonoloških razlikah med angleškimi in slovenskimi nezvočniki, kadar le-ti stojijo (1) v položajih, kjer so v slovenščini možni le nezvenci nezvočniki, (2) v položajih, kjer so v slovenščini možni le zvenci nezvočniki.

V slovenščini so, kot znano, nezvenci nezvočniki možni v vseh položajih v besedni ali govorni enoti, razen pred zvenceimi nezvočniki, pred katerimi lahko nastopajo le ustrezni zvenci nezvočniki (npr. *prerokba* /pre'ro:gba/, *k bratu* /g'bra:tu/; *brat Bojan* /'brad 'bo:jan/). – Zvenci nezvočniki pa so možni v vseh položajih, razen pred nezvenceimi nezvočniki v besedni in govorni enoti (npr. *odpreti* /ot'pre:ti/, *pred hišo* /-th-/), *mlad fant* /-tf-/ pa v položaju na koncu besede v govorni enoti, razen pred zvenceimi nezvočniki (npr. *grad* /g'ra:t/, *grad ima* /-t-/; *grad na hribu* /-t-/; *toda grad gori* /-dg-/). Vendar prim. *od očeta/mene* z izgovorom [ɔd]. – Ta razvrstitev se le delno pokriva z razvrstitvijo angleških zvenceh in nezvenceh (oziroma lenis in fortis) nezvočnikov.

(1) V angleščini so končni šibki nezvočniki le delno zveneči ali povsem nezveneči, torej v tem položaju, vsaj kar se tiče zvenečnosti, vsi končni nezvočniki več ali manj sovpadajo s slovenskimi ustrezniki. Ker pa zvenečnost za angleške lenisne nezvočnike v tem položaju ni odločilnega pomena, ohranijo svoj fonemski status, torej so kljub delni ali popolni nezvenečnosti še vedno /b/, /d/, /g/ itd., medtem ko v slovenščini v tem položaju nastopajo fonemi /p/, /t/, /k/ itd. Treba je sicer povedati, da obstajajo v zvezi s tem različna stališča slovenskih slovničarjev in jezikoslovcev. Tako na primer t.i. slovnica štirih (Bajec-Kolarič-Rupel 1956: 27) predpisuje tak izgovor zvenečih nezvočnikov, da »po naravi sami v izglasju postanejo na pol zveneči«. V tem primeru bi morali, tako kot v angleščini, še vedno govoriti o fonemih /b/, /d/, /g/ itd. Po Toporišiču (1978: 27–29, ponatis razprave iz l. 1958) pa se *prod* in *prot* izgovarjata enako, torej gre v obeh primerih za fonem /t/. Rekel bi, da spodaj navedeni primeri prevzetih izrazov po slušnem vtisu, ki ga včasih odraža tudi pisava (npr. *imič*), potrjujejo stališče J. Toporišiča (in še prej Škrabca, Ramovša).

Zgledi v slovenščino prevzetih angleških slovarskih enot z nasprotjem zveneči (lenisni) nezvočnik v izglasju modela / nezveneči nezvočnik v izglasju replike:

Nasprotje	Angleško	Slovensko
b : p	<i>snob</i>	<i>snob</i> [s'no:p]
d : t	<i>bard</i>	<i>bard</i> ['ba:rt]
	<i>plaid</i>	<i>plet, pled</i> [p'le:t]
g : k	<i>gag</i>	<i>gag, geg</i> [gɛ:k]
dž : č	<i>bridge</i>	<i>bridge, bridž</i> [b'ri:č]
	<i>image</i>	<i>image, imič</i> ['i:mič]
z : s	<i>antifreeze</i>	<i>antifriz</i> [anti'fri:s]
	<i>blues</i>	<i>blues, bluz</i> [b'lu:s]

Od navedenih zgledov moramo ločiti tiste, pri katerih nastopi nasprotje zveneči/ nezveneči nezvočnik pod vplivom angleške pisave, npr. že navedeni primer *beatlesi*. (V SSKJ napačno zapisani [gêg] velja npr. le za položaj pred samoglasnikom, zvočnikom in zvenečim nezvočnikom iste besede).

(2) Bolj zapleteno je vprašanje zvenečnosti nezvočnikov znotraj besede oziroma na meji dveh besed, ki tvorita sestavljeno slovarsko enoto. Čeprav prilikovanje nezvočnikov nastopa v obeh jezikih, se v marsičem razlikuje. V slovenščini obstaja preprosto pravilo, da pred nezvenečim lahko stoji le nezveneči nezvočnik, pred zvenečim pa zveneči. V angleščini je tako prilikovanje možno, ne pa tudi obvezno le v primeru pripornikov in zlitnikov, kadar končnemu šibkemu (lenisnemu) priporniku ali zlitniku sledi začetni krepki (fortisni) soglasnik. V takem primeru lahko namesto šibko izgovorjenega pripornika izgovarjamo ustrezni krepki pripornik, npr. v *with thanks, of course, Goodge Street* itd. (Gimson 1980: 289). Na isti strani Gimson pravi, da je za knjižno angleščino v primeru zapornikov /b d g/ ta pojav neobičajen in da redko tudi nastopi asimilacija končnih krepkih soglasnikov, ki jim sledijo začetni šibki soglasniki.

V skladu z navedenim najdemo, tako kot pri nezvočnikih v izglasju, številne

zglede nasprotij med zvenečimi oziroma lenisnimi nezvočniki v modelih in nezvenečimi nezvočniki v replikah ter obratno:

Nasprotje	Angleško	Slovensko
<i>b : p</i>	<i>globe-trotter</i>	<i>globetrotter</i> [-ptr-]
<i>p : b</i>	<i>pin-up girl</i>	<i>pin-up girl</i> [-bg-]
<i>t : d</i>	<i>lift-boy</i>	<i>liftboy, liftboj</i> [-vdb-]
	<i>Montgomery</i>	<i>montgomeri</i> [-dg-]
	<i>roast beef</i>	<i>rostbif</i> [-zdb-]
<i>g : k</i>	<i>ragtime</i>	<i>ragtime</i> [-kt-]
<i>k : g</i>	<i>snack-bar</i>	<i>snack bar</i> [-gb-]
<i>č : dž</i>	<i>Beach Boys</i>	<i>Beach Boysi</i> [-džb-]
<i>f : v</i>	<i>lift-boy</i>	<i>liftboy, liftboj</i> [-vdb-]
<i>s : z</i>	<i>baseball</i>	<i>baseball</i> [-zb-]
<i>š : ž</i>	<i>flashback</i>	<i>flash-back</i> [-žb-]

SSKJ v transkripciji praviloma ne upošteva asimilacije pri tistih od navedenih primerov, ki jih navaja; izjema je *baseball*, ki pa ni v ničemer izjemen. Da je *v* v primerih kot *liftboj* alofon fonema *f* (ne poseben fonem), je opozoril Toporišič (*grof gre*). Zanimiv primer je beseda *gangster*, za katero English Pronouncing Dictionary (1977) navaja tudi izgovorjavo s [-kst-], kar je med prevzetimi izrazi edini meni znani primer asimilacije zapornika na soglasnik; v tem primeru torej izjemoma ne pride do nasprotja /g/ : /k/.

Od navedenih primerov prilikovanja v replikah se zdi vprašljiva izgovorjava *liftboj* z /-vdb-/; pri dosedanjem anketiranju opažam težnjo po ohranjanju angleškega sklopa /-ftb-/; ki je v slovenščini sicer sistemsko nemogoč, toda očitno vendarle izgovorljiv, če ga pri skrbnejši izgovorjavi »razcepimo« na /-ft/ in /b-/. Podobno je z izgovorjavo sklopa /-stb-/ v *rostbif*, vendar je v primerjavi s /-ftb-/ tu pogostejše prilikovanje, torej /-z(d)b-/. Po slovenskih jezikoslovcih gre v primerih neprilikovanja za prisiljen izgovor po črki.

5 Zlogotvornost zvočnikov v modelih prevzetih slovarskih enot

Vprašanje zlogotvornosti soglasnikov, ki se navezuje na problematiko soglasniških sklopov, omenjam zaradi pojava, da se v angleščini končni sklopi NZ (nezvočnik + zvočnik) oziroma NZN (nezvočnik + zvočnik + nezvočnik) izgovarjajo bodisi obvezno z zlogotvornim zvočnikom (npr. *double, doubled*) bodisi ali s polglasnikom (kar seveda povzroči razpad sklopa) ali z zlogotvornim zvočnikom (npr. *bacon* /'beikən/, /'beikn/).

Po J. Toporišiču (1978: 11) so za slovenski knjižni jezik taki sklopi nemogoči, torej obvezno razpadejo. SSKJ tega pravila ne upošteva dosledno, tako da navaja več primerov z zlogotvornim zvočnikom: *musical* [-kl-], *beatles* [-tls-] itd. Naj za konec navedem nekaj zgledov prevzetih slovarskih enot, ki kažejo na nasprotje med obvezno ali neobvezno zlogotvornostjo zvočnikov v modelih ter obvezno nezlogotvornostjo zvočnikov v replikah, tj. slovenskih prevzetih izrazih:

Ang. (obvezno zlogotv. ²)	Slov. (obv. nezlogotvorno)
<i>Beatles</i>	<i>beatles</i> [-təls]
<i>bushel</i>	<i>bušel</i> [-šə]
<i>double scull</i>	<i>double scull</i> [-bəl-]
<i>gentleman</i>	<i>gentleman</i> [-təlm-]
<i>single</i>	<i>single</i> [-gəl]
Ang. (neobvezno zlogotv.)	Slov. (obv. nezlogotvorno)
<i>musical</i>	<i>musical</i> [-kəl]
<i>newton</i>	<i>newton</i> [-tən]
<i>rock-'n'-roll</i>	<i>rock-'n'-roll</i> [-kənr-]

Literatura

I. Slovarji slovenskega jezika in slovarji tujk:

Alfabetarij za četrto knjigo slovarja sodobnega knjižnega jezika (R-T), Inštitut za slovenski jezik SAZU, Leksikološka sekcija, Ljubljana, 1977. (Interna publikacija.)

Alfabetarij za peto knjigo slovarja sodobnega knjižnega jezika (U-Ž), Inštitut za slovenski jezik SAZU, Leksikološka sekcija, Ljubljana, 1981. (Int. publ.)

Besedišče slovenskega jezika, I-II, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana, 1987.

M. Hofler, Dictionnaire des anglicismes, Librairie Larousse, Paris, 1982.

B. Klaić, Rječnik stranih riječi (A-Ž), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988.

Načrt pravil za novi slovenski pravopis, Inštitut za slovenski jezik SAZU, Ljubljana, 1981.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, I-IV, SAZU DZS, Ljubljana, 1980-1985.

Slovenski pravopis, DZS, Ljubljana, 1962.

Slovenski pravopis, DZS, Ljubljana, 1990.

F. Verbinc, Slovar tujk, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1970.

II. Slovarji angleškega jezika:

A. S. Hornby, Oxford Advanced Learner's Dictionary, 4th Edition, Oxford University Press, Oxford, 1989.

D. Jones, A. C. Gimson, S. Ramsaran, English Pronouncing Dictionary, 14th Edition, J. M. Dent & Sons Ltd., London and Melbourne, 1977.

The Random House Dictionary of the English Language, The Unabridged Edition, Random House, New York, 1983.

Webster's New World Dictionary of the American Language, Second College Edition, Prentice Hall Press, New York, 1984.

III. Fonetika in fonologija slovenskega jezika:

A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, Slovenska slovnica, DZS, Ljubljana, 1956.

F. Bezlaj, Oris slovenskega knjižnega izgovora, Ljubljana, 1939.

F. Bezlaj, Osnove fonetike, samozaložba, Ljubljana, 1971.

J. Toporišič, Slovenski jezik – Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama, Institut za fonetiku Filozofskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1961.

J. Toporišič, Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika, Založba Obzorja, Maribor, 1978.

J. Toporišič, Slovenska slovnica, Pregledana in razširjena izdaja, Založba Obzorja, Maribor, 1984.

² Nekateri angleški viri sicer tudi pri teh zgledih dopuščajo izgovarjavo z /ə/.

IV. Fonetika in fonologija angleškega jezika

J. C. Catford, *A Practical Introduction to Phonetics*, Clarendon Press, Oxford, 1988.

J. D. O'Connor, *Phonetics*, Penguin Books Ltd., Harmondsworth, Middlesex, 1973.

A. C. Gimson, *An Introduction to the Pronunciation of English*, 3rd Edition, Edward Arnold, London, 1980.

P. Ladefoged, *A Course in Phonetics*, 2nd Edition, Harcourt Brace Jovanovich, Inc., New York, 1982.

V. Fonološko prilagajanje angleških slovarskih enot v hrvaščini in angleško-slovenske kontrastivne analize

R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu – Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb, 1986.

T. Srebot-Rejec, *Soglasniški sklopi v slovenščini in kontrastivna analiza angleških in slovenskih soglasniških sklopov*, magistrska naloga, Ljubljana, 1975.

J. Toporišič, *Zakaj ne po slovensko*, Ljubljana, 1969.

SUMMARY

The article deals with the phonological adaptation of consonants in English loan-words in Slovene. The English consonants are divided into three groups according to the degree to which their basic descriptions overlap with those of the nearest Slovene equivalents.

The transphonemization of English consonants witnesses to the strong influence of their orthography, especially in the case of older English loan-words, as well as all those that have entered Slovene in their written forms. Regardless of this, however, it is worth noting that, as a rule, some consonants always seem to be pronounced on the basis of English spelling, even when they are not sounded in English, e.g. /r/ followed by a consonant or in final position (cf. English *charter* and Slov. *čarter*); similarly, the (g) in the final (ng) cluster is always sounded in Slovene (cf. Eng. *meeting*, Slov. *miting* /'mi:tink, 'mi:tinga/). On the other hand, the mute English (k) and (l), for instance, are pronounced in some words (e.g. in *knokavt* and *half*), while in others, mostly those of more recent occurrence, they are not (e.g. in *know-how* and *walkman*). Occasionally, both pronunciations are considered acceptable, i.e. the orthographic, as well as the one that follows the original pronunciation: *jumbo jet* can be either /'ju:mbo 'jet/ or /'dža:mbo 'dže:t/. The latter pronunciation, however, seems to be preferable today, which leads to the hypothesis that the impact of orthography on the pronunciation of English loanwords is gradually decreasing. With regard to this, it is worthwhile considering the phonological adaptation of the English semi-vowel /w/ and the labio-dental fricative /v/ (when it is final or followed by a consonant). On the one hand, we observe a strong, although not wholly approved of tendency to preserve the bilabial articulation of /w/ instead of replacing it with the expected labio-dental equivalent (e.g. *Wordstar*, *walkman*); on the other hand, the labio-dental articulation of English /v/ is preserved in some consonantal clusters for which a bilabial allophone should be used in standard Slovene (e.g. *intervju* and *drajv*).

With regard to the question of voicing of the non-sonorants in English loan-words in Slovene, it has to be taken into account that also in English these consonants are only partially voiced or completely voiceless in those positions in which they are devoiced in Slovene. The differences between the two languages in this respect therefore cannot be ascribed to the degree of voicing, but rather to the energy of articulation, i.e. to the lenis/fortis distinction.

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

ZADRAVČEVA MONOGRAFIJA

Miško Kranjec ta trenutek prav gotovo ni eno izmed modnih gesel slovenske literarne zgodovine, kaj šele slovenske literarne kritike. Pogledati je treba le na naklado 500 izvodov, v kateri je Pomurska založba natisnila Zadравčevu monografijo *Poet prekmurskih ravnin Miško Kranjec 1908–1983* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1988, 405 str.), pa že vidimo, da je knjiga namenjena v prvi vrsti knjižnicam in ožje zainteresiranim strokovnjakom. Saj niso drugače naklade domačih slavističnih knjig (če že niso učbeniki) nič pretirano večje, ampak občutek, da je bila objava bolj stvar kulturnega dolga, se pri tako skromnemu številu izvodov kar sama sili v zavest, dokler ga ne odrinemo z razlago, da gre za nekakšno bibliofilsko izdajo. Knjiga, ki smo jo vzeli v roke, je namreč – tega ni mogoče spregledati – po zaslugi opreme Franca Mesariča in razpoloženske fotografije Miška Kranjca mlajšega na straneh pred naslovnico enostavno lepa. Knjiga torej ne računa na prodajo v knjigarnah, na popularnega kupca, ampak na knjižnično polico, ne računa na takojšnjo, ampak na trajnejšo konzumacijo, na vpis v nacionalno literarno zgodovino prej kot na vlogo na aktualni kulturni sceni: če se že gremo slovenstva, slovenske kulture in slovenske literarne zgodovine, potem sodi nedvomno vanjo tudi Miško Kranjec.

Literarna zgodovina ni nič skrajno objektivnega, ampak je kot vsaka druga zgodovina in kot humanistika nasploh občutljiva za aktualizacije vseh vrst: metodološke, literarnostilske in političnonazorske. Običajna mehanična spodbuda za aktualizacijo posameznih tem so okrogle obletnice (rojstvo, smrt avtorja, izid važne knjige) – tak vzvod je imela tudi Zadравčeva monografija, ki je bila natisnjena »ob 80 obletnici rojstva Miška Kranjca« – ali metodološko zasnovani projekti, kakor so bili simpoziji Obdobja. Nemehanične pobude za aktualizacijo so sprememba politične klime, vladajoče ideologije ali celo duha časa. Slednjim se imajo za aktualizacijo zahvaliti vsak po svoje Ivan Pregelj, Vladimir Bartol, France Balantič, celo Alojz Gradnik. Nobenega dvoma ni, da Kranjec ni bil niti 1988, in je danes, 1990, še toliko manj, avtor, na katerega bi se skliceval slovenski dnevni kulturni utrip. Če Kranjec danes ni ime, na katerega bi prisegale generacije mladih piscev in kritikov – čisto drugače je bilo z njim v tridesetih letih, ko se je predstavil bralcem. Zadrževanje poročila, da so mu izjemno sugestivnost in priljubljenost priznavali celo politični nasprotniki. Mimo Miška Kranjca ne more nobena zgodovina slovenske pripovedne proze v tridesetih letih, saj je Kranjec – če za trenutek pozabimo na Bartola, Bevka in Preglja – zraven Prežihina in Kosmača pravzaprav glavni predstavnik tega obdobja ne le po količini, temveč tudi po kvaliteti napisanega. Naj bo tale uvod razumljen tudi kot opravičilo za dolgi dve leti, ki sta potekli od izida knjige do njene ocene. Če Kranjec ne stavi na trenutno literarno modo, potem se ne mudi tudi oceni monografije o njem; če bi bil Kranjec modni avtor, potem mu najbrž tale zapis ne bi bil potreben. Zapis je torej tudi glas za neaktualistični interes literarne vede.

Zadrževanje literarnozgodovinsko delo jasno izraža nagnjenje do avtorske monografske obravnave. V knjižni obliki so do zdaj izšle njegove monografije o Gradniku (1981 v zbirki Znameniti Slovenci), o Kosovelu (*Srečko Kosovel 1904–1926*, Koper/Trst: Lipa/Tržaški tisk, 1986) in kot predhodnica obravnavani knjigi disertacija o Kranjcu že leta 1963 (*Miško Kranjec 1908–1935*). (Pogojno lahko štejemo sem celo knjigo o Josipu Vidmarju iz leta 1976.) Vzemimo si trenutek za primerjavo zadnjih dveh monografij. Kranjcu in Kosovelu je pot pripravljala serija daljših člankov in razprav od leta 1955 naprej: vsaj 35 enot o Kranjcu in blizu 10 enot o Kosovelu, ne da bi šteli sem Zadравčeve uredniške spremne besede. Avtorjev literarnozgodovinski interes se je usmeril k pisateljema, ki sta zaznamovala

obdobje med obema vojnama (po rojstvu so med njima le štiri leta razlike) na dokaj različen način. Kosovel je živel komaj 23 let, Kranjec 85 let, temu je ustrezno tudi njuno delo: Kosovelovo zbrano delo obsega dve knjigi, Kranjčev bi obsegalo v isti zbirki desetine zvezkov; Kosovel prihaja z zahodnega roba slovenskega ozemlja, Kranjec z vzhodnega roba; prvi je pisal v glavnem verze, drugi skoraj izključno pripovedno prozo; prvi je v kratkem svojem življenju naredil stilno pot od impresionizma preko ekspresionizma do konstruktivizma, obsežno delo drugega je najti le pod poglavjem socialni realizem. Bolj zanimive so podobnosti med avtorjema, le v njih bomo odkrili Zadravčevu intimno motivacijo za njuno monografsko obravnavo; končno bi se Zadravec lahko lotil tudi katerega od drugih znamenitih imen tega obdobja. Oba avtorja sta prišla iz province, s slovenskega obrobja, in sta tipiko svoje pokrajine intenzivno vpisala v svojo poezijo: Srečko Kosovel tako, da se ga je prijel naziv pesnika primorskega Krasa, Miško Kranjec pa se ima za velik kos svoje literarnozgodovinske slave zahvaliti eksotiki Prekmurja, ki ga je na sveže postavil v slovensko literaturo, zaradi česar ga Zadravec v naslovu imenuje »poet prekmurskih ravnin« ali »avtentični glasnik Prekmurja« (381). Oba sta bila nazorsko in politično levo usmerjena. In končno briše razlike v njuni izbiri vrsti izjemno velika stopnja lirskosti Kranjčeve proze, ki izhaja menda iz pokrajinske opredeljenosti. Ni treba posebej utemeljevati, da ju ima Zadravec za predstavnika svojega časa, saj v moto h Kosovelu sicer ne bi bil postavil citata: »Vsaka doba ima v svoji sredi človeka, v katerem odseva njen značaj, v katerem se izraža njena sila.« Pomembna motivacija za monografiji je bila gotovo simpatija, ki jo avtor goji do svojega predmeta. Spregledati je enostavno ni mogoče, saj se je izrazila v motu takoj na začetku knjige o Mišku Kranjcu: »Moje delo je v mojih knjigah. Kdor v njih ne bo našel moje podobe, mu ne bodo pomagale vse učene razprave.« Miško Kranjec se je v njem distanciral do »učenih razprav«, med katere sodijo tudi takele monografije. Ko je Zadravec postavil izjavo na čelo svoje knjige, je z njo brezobzirno relativiziral pomen svojega početja, to je literarnovednega in literarnokritičnega pisanja, in določil njegovo edino legitimno nalogo, da namreč pokaže, usmeri k branju ustvarjalca samega.

Zadravec se je vsakič v uvodu previdno omejil, da mu ni šlo za biografijo pisatelja in pesnika kot človeka, ampak le za dimenzijo ustvarjalca, za ustvarjalno plat osebnosti. Mimo te omejitve zadnje, biografsko zastavljeno poglavje knjig le ponudi bralcu vrsto zanimivih podatkov in dokumentov iz širšega ustvarjalčevega življenja, naj bodo ti zaradi obzirnosti do še živečih sorodnikov in sodobnikov ali iz drugih razlogov še tako nepopolni. Končno tudi rojstni in smrtni letnici avtorjev v naslovih knjig namigujeta, da Zadravec ni hotel napisati samo stroge monografije o ustvarjalnem opusu, o besedilih, ampak so ga zanimale tudi življenjske spodbude, ki so pripeljale do tega opusa.

Ker sem o Zadravčevi literarnozgodovinski metodi že pisal (SR 1982), usmerjam tule pozornost le na kompozicijske drobnarije. Zadravec knjigo uredi tematsko. Najraje se loteva motivnih in tematskih obravnav pod naslovi ljubezen, vera, revolucija, ustvarjalec in pokrajina, pri Kranjcu ga zanimajo posebej še ženska, zemlja in oblast, pri Kosovelu samota, smrt, konec sveta in »miselne teme« kritika, kultura, filozofija in družba. Konstanten je avtorjev interes za ustvarjalno poetiko. Pri Kosovelu se je skoncentriral na besedo (npr. barvne besede), glasbo in verz, pri Kranjcu seveda na lirskost, smeh in pripovedne načine v noveli in romanu. Monografija o Kranjcu prinaša tudi poglavje o ustvarjalni genezi, ki ga je mogoče brati kot osnutek za ustrezni del tekstnokritičnih opomb, kakor so v navadi pri avtorjih v zbirki slovenskih klasikov, Kosovelovo poezijo je spremljal po časovnostilskih razvojnih fazah impresionizem, ekspresionizem, konstruktivizem.

O Mišku Kranjcu. Zgoraj opisana kompozicijska težnja ni dovoljevala vedno le razvrstiti in ponatisniti prej v strokovni periodiki objavljene razprave, ampak je zahtevala mestoma korenite kompozicijske posege v starejše članke. Bilo bi površno in krivično, če bi Zadravčevu monografijo zreducirali zgolj na zbirko poljubnih razprav na temo enega avtorja.

Drobna ponavljanja (178, 233) narekujejo sitnemu kritiku pripombo, da bi bili tu na mestu morda še dve kompozicijski premestitvi: poglavje o avtotematskem romanu bi bilo prav lahko priklopljeno poglavju o romanesknih oblikah, kjer je med drugim že govor o avtobiografskem romanu. Podobno bi se dalo storiti s sklepnim poglavjem o oblikovalnih težavah in izjavah, ki bi lepo dopolnjevalo uvodno poglavje o genezi, tj. Rojevanje novel in romanov. Ko bi avtor povsod tudi za podpoglavja izbral problemske naslove, namesto da je skromno poudaril le naslov teksta, ki je bil primer za obravnavani problem (npr. Zgodovinski ali faktografski roman namesto *Rdeči gardist* ali Avtobiografski roman namesto *Mladost v močvirju*), bi bila knjiga tudi navzven videti enotnejša. Pri prirejanju je izkoristil priložnost nekatere manj posrečene terminološke rešitve zamenjati z boljšimi. To kar je bilo prej nejasno imenovano estetske prvine (komentar, poročanje, refleksija...), se zdaj ustrezno imenuje pripovedne prvine. Po drugi strani pa je kak članek, ki je bil v prvi objavi iz didaktičnih razlogov navzven jasno razčlenjen, postal grafično bolj linearen in tako za šolsko uporabo manj primeren. Pokazati je treba na interpretacijski lapsus na str. 132, ki ga je povzročil gorenjski dialektizem, v splošnem pa bralca veseli, da v knjigi ni najti preveč tiskarskih površnosti.

Čeprav je temeljna Zdravčeva nastrojenost prijaznost do avtorja in avtorja raje jemlje v obrambo, kot da bi ga obtoževal (npr. ob sumu, da je pisal socrealistično literaturo po ždanovskih receptih – str. 129), zna tu in tam izreči tudi negativno vrednostno besedo na njegov račun (npr. na str. 126, 340), zlasti ob tistem pisanju, ki ga kasneje tudi Kranjec sam ni več cenil. Kritika se tiče v glavnem estetske plati dela in se zdi tam najbolj na mestu, enako kot je na mestu apologija Kranjčevega pisanja, kadar ima za predmet literarnoteoretične kategorije, npr. pri vprašanju o združljivosti romana in lirskosti. Bolj kot pri estetski problematiki je Zdravec previden pri presoji pisateljevega literarnega nazora in njegovih političnih poti in stisk. Kadar zaradi vrste dokumentov o Kranjčevem ne ravno neoporečnem obnašanju do kolegov pisateljev po drugi svetovni vojni, ko je bil predsednik pisateljskega društva (okrog strani 350 so našete tovrstne izjave Kocbeka, Miheličeve, Pirjevca in Koprivca), avtor ne more ostati nevtralen, poskrbi za to, da pride na dan tudi nekorektnost ali neetičnost teh Kranjčevih oponentov. Ideološka euforija povojnih let je namreč deformirala marsikatero ravnotežje. Tako se je v imenu novega časa Kranjec izrecno odpovedoval celo liriki, tistemu elementu svoje proze, ki ga v pozitivnem smislu še posebej karakterizira (354), priznal ideologijo kot najodločilnejši smerokaz ustvarjanju (338) ter se navduševal, da je zdaj konec z ločeno literaturo za socialne sloje: za izobraženstvo, za ljudstvo (kmete) in za proletarijat (333). Najmanj je knjiga prepričljiva, kadar skuša braniti avtorja pred očitki nazorske ali idejne vsebine, npr. ob vprašanju Kranjčevega antisemitizma. Dejstvo je, da Kranjec Židov ni maral, sicer bi vsaj kakšnemu naklonil v svoji literaturi pozitivno vlogo. Hvaležen podatek je, da ima Kranjčev odnos do Židov podlago v realnih življenjskih izkušnjah, kjer so bili Židje ekonomski izkoriščevalci prekmurskega življa; terminološka debata o tem, kako naj se ta antipatija imenuje, ali je to antisemitizem ali le kritična deskripcija – ker pač ni mogoče trditi, da bi bil Kranjec gojil do Židov iracionalni rasni predsodek –, pa najbrž ni več problem literarne vede in se zdi podobno vprašljiva, kakor bi bil danes vprašljiv npr. idejni prepir o očitnem protinemškem razpoloženju slovenskih liberalnih pisateljev prejšnjega stoletja.

Eno vrednostno najbolj občutljivih poglavij je tisto o Kranjčevi partizanski prozi, zlasti o epopeji *Za svetlimi obzorji*. Če se tu (str. 169) krešejo polemične iskre z Dolganovo razpravo o tem tekstu (prim. *Slovenska vojna proza 1941–1980*, Ljubljana: Slovenska matica, 1988, 262–68), se krešejo pač bolj na literarnonazorskem polju, manj pa so usodne za interpretacijo konkretnega besedila, ki zanj ni težko najti kritičnih tonov pri Zdravcu, pri Dolganu pa je kljub izhodiščnemu odklonilnemu odnosu med vrsticami razbrati prizna-

nje, da je ob vsej izrecni in pristranski ideološki navlaki Kranjec končno tematiziral zgodovinske dogodke, ki jih oficialno zgodovinopisje še dolgo ni smelo obravnavati.

Zadržavcu bi bilo sicer mogoče očitati, da diskutira o Kranjčevi pripovedni prozi brez trdnih teoretičnih modelov, obenem pa mu je treba priznati, da ga to »pomanjkanje« odpira prijaznemu razmerju z besedilom in ga varuje pred estetskimi dogmatizmi, kakor je tisti, ki trdi, da vojna tema in lirika nista za skupaj. »Neteoretskost« ga sili v tesnejši stik z besedili in ga brani pred modelskimi apriorizmi, ki bi mu lahko zaprli nadaljnji dialog s Kranjčevo ustvarjalnostjo. Ne morem si kaj, da ne bi mimogrede vendarle pokazal na to, kako Zadržavec rešuje – tu izrecno tam implicitno – razmerje med vrstnimi izrazi novela, roman in povest. Za njegovo terminologijo je namreč značilno, da se izrazu povest v zvezi s Kranjčevo prozo izogiba in raje uporablja termina novela in roman, saj mu pomeni povest preprosto, mohorjansko, idejno konservativno literaturo (108, 130, 381), konkretnije kmečko povest in tendenčno ter nekritično proletarsko povest, s katero je Kranjec svojčas polemiziral (287–88, 351). Kranjcu je bil nasprotno izraz povest všeč, saj ga je stavil kar v naslov knjige in naslove poglavij (*Povest o dobrih ljudeh*) in končno izpolnil še vsaj dve statistični zahtevi vrste: zahtevo po večjem deležu pozitivnega konca in omejevanju čiste ljubezenske snovi (387).

Izbiro Zadržavečevega mota h knjigi si je razložiti nekako takole: delo literarnega zgodovinarja ni nič, delo umetnika je vse. Kaj lahko potem stori recenzent njegove monografije, kot da na podoben način priporoči bralcu, naj sam vzame v roke njegovo lepo knjigo, namesto da zaman išče njene resnice v temle kratkem zapisu.

Miran Hladnik

Filozofska fakulteta, Ljubljana

MELČUKOV IN ŽOLKOVskega RAZLAGALNO-KOMBINATORIČNI SLOVAR SODOBNEGA RUSKEGA JEZIKA*

Pričujoči slovar (s podnaslovom *Poskusi pomensko-skladenjskega opisa ruskega besedja*) je zanimiv poskus razmeroma novega tipa slovaropisja. Je morda najzanimivejši dosežek prizadevanj t. i. moskovskega pomenoslovnega krožka, katerega jedro so v drugi polovici 60. let bili Igor Melčuk, Aleksander Žolkovski in Jurij Apresjan. Poskusni snopiči tega slovarja so začeli v zelo majhnih nakladah izhajati že konec 60. let. Med jezikoslovci so doživeli živahen odmev, skupini pa so se pridružili še drugi sestavjalci, tako da je pri slovarju navsezadnje sodelovalo kakih 20 ljudi. Slovar je bil končan že v 1. pol. 70. let, vendar zaradi raznih ovir v ZSSR ni mogel iziti, ampak je izšel šele l. 1984 v Avstriji. (Med tem sta se Melčuk in Žolkovski iz SZ odselila.)

Slovar prinaša razlago za približno 250 besed oz. stalnih besednih zvez. Avtorji so se v slovar trudili vključiti različne pomenske tipe polnopomenskih besed. Vključeni so predvsem glagoli in samostalniki različnih pomenskih skupin, npr. glagoli mišljenja, čustvovanja, fizičnega delovanja, performativi (izvršilniki), imena predmetov, delov telesa, delovalnikov, snovi, abstraktnih lastnosti itd.

V čem je novost tega slovarja? Slovar temelji na jezikoslovni teoriji, imenovani »model smisel-besedilo«, predstavljeni npr. v Melčuku 1973. Ta teorija predpostavlja obstoj slovarja, v katerem bi bili logično in eksplicitno shranjeni vsi glasoslovni, oblikoslovni skladenjski in pomenski podatki vsebovanih besed. V idealnem primeru naj bi tak slovar obsegal vse podatke o kaki besedi, vključno s tistimi o razmerju do drugih besed. Ta cilj je seveda

* Wiener Slavistischer Almanach, Sonderband 14, Dunaj, 1984, 992 str.

visokoleteč in avtorji ne trdijo, da so ga dosegli, pač pa je treba njihov slovar dojemati kot korak v smeri proti temu cilju.

Razlagalno-kombinatorični slovar naj bi sodil k t. i. aktivnim slovarjem, tj. pomagal naj bi pri tvorjenju besedil, zato je v nasprotju z večino slovarjev, ki so bolj ali manj specializirani (enojezični razlagalni, slovarji sopomenk, protipomenk, frazeološki slovarji itd.) univerzalen. Za vsako opisano besedo vsebuje oblikoslovne podatke, pomensko razlago, skladienske vzorce, v katerih le-ta nastopa, pa tudi vrsto besed, ki so z opisano besedo na različne načine povezane (sopomensko, protipomensko, konveržno, izpeljavno itd.) ter frazeološke zveze, v katerih se pojavlja. Jezikovnemu opisu je večkrat dodano tudi enciklopedično obvestilo. Ker gre za teoretično delo, ki so ga jezikoslovci napisali za jezikoslovce (kar seveda ne izključuje možnosti, da se na njegovi osnovi naredi slovar za drugo vrsto uporabnikov, npr. za poučevanje tujih jezikov), branje razlag ni lahko. Vsak opis besede je dejansko jezikoslovni članek o njej. To je približevanje misli L. V. Ščerbe, ki je navedena kot moto k slovarju: »Vsaka kolikor toliko zapletena beseda bi morala biti pravzaprav obdelana v znanstveni monografiji, zato je malo verjetno, da bo kmalu napisan kak dober slovar.« Za razlago besed je uporabljen nekakšen slovaropisni metajezik, sicer ruščina, vendar okorna, z razmeroma omejenim številom besed, ki skušajo biti vse uporabljane kot enopomenske in brez medsebojnih sopomenskih odnosov. Ta jezik temelji na misli, da se da pomen vseh besed izraziti z osnovnimi pomenskimi prvinami, ki se ne dajo razstaviti na manjše sestavine. Kakega dokončnega, zaprtega sistema teh prvin avtorji niso izdelali, niti ne prinašajo kakega njihovega seznama. Apresjan (1974: 70ss) je že pred leti našteval sestavine kot elementarni predikati, elementarni predmeti, logični povezovalci (*i, ili, ne* itd.) ter spremenljivke (*A, B, C...*). Na istem mestu Apresjan (1974: 77) kaže, kako naj bi bila kaka beseda (*peremeščat'sja in idti*) opisana: *A se premika iz X-a v Y = 'V trenutku T1 se A nahaja v X-u, v trenutku T2 pa v Y-u, pri čemer X ni isti kot Y, T1 pa ni isti kot T2'.*

A gre iz Y-a v Z = 'A se premika iz Y-a v Z, stopaje z nogami, pri čemer nikoli ne izgubi stika s površino, po kateri se premika'. - V samem slovarju za razlago besed uporabljajo jezik, ki se le približuje jeziku, sestavljenemu iz osnovnih pomenskih sestavin. Ta del definicij je zelo ranljiv, in je doživel že precej sprememb pri samih avtorjih ter veliko kritik od drugod.

Oglejmo si zdaj, kakšna je ureditev gradiva v slovarju. Geslo avtorji imenujejo *VOKABULA*, v njenem okviru so po določenih merilih razvrščeni *LEKSEMI*, tj. posamezni pomeni. Podatki o posameznem leksemu so običajno urejeni v 10 enot. Prva daje podatke o oblikoslovnih lastnostih besede. Ta enota očitno avtorjev ni posebej zanimala, saj je nekoliko zanemarjena (prim. odsotnost opozorila na variantnost naglasi pri geslu *doska*). Univerzalni slovar bi moral vsebovati tudi fonetične podatke, npr. pri besedi *agressor*. Majhna pozornost tema dvema ravninama izvira pač iz dejstva, da sta obe precej dobro obdelani že v dosedanjih slovarjih. Pri dokončni verziji slovarja bi te podatke razmeroma lahko dodali oz. izboljšali. Naslednja enota je stilistična oznaka. Tretja je razlaga, izražena v urejenem razširjenem pomenskem metajeziku in vključujoča tudi spremenljivke na mestu aktantov (*X, Y, Z, W...*). Pri besedi *opisyvat'* IIa je definicija npr. taka: *X opisuje Y Z-u v W-u = 'X s pomočjo besedila W povzroča precej natančno in nazorno podobo Y-a z namenom, da bi povzročil, da bi Z to podobo sprejel'. Včasih sledijo tudi neformalni komentarji in razlage ter konotacije. Pri besedi *svin'ja* imamo npr. konotacije: prekomerna telesna debelost, umazanost, neizbirčnost, požrešnost, primitivno predrzno obnašanje, nesramnost, nevhvaležnost. Ker se konotacije besed od jezika do jezika spreminjajo (prim. npr. Isačenko 1970), so taki podatki za pravilno razumevanje kake besede zelo dragoceni.*

Skladijski podatki so podani v preglednici. V njej se navaja, v kakšni obliki nastopajo v površinski obliki aktanti, ki so v definiciji besede navedeni s spremenljivkami. Pri *opisyvat'* IIa imamo takle skladijski vzorec: *X* (tj. tisti, ki opisuje) se izraža s *sam.* v *im.*, *Y* (opisano)

se izraža s sam. v tož. ali z odvisnim stavkom, Z (tisti, ki opis sprejema) je izražen s sam. v daj., W (besedilo, v katerem se opis nahaja) pa se izraža s sam. v mest. Označeno je tudi, če je kak aktant obvezen. Sledijo omejitve v uresničitvi skladijskega vzorca: pri *opisyvat'* I1a npr. mora biti aktant na 1. in 3. mestu človek (obstaja tudi leksem *opisyvat'* I2, kjer je v im. besedilo – npr. *roman opisyyvaet Moskvu 30–h godov* –, ki pa je opisan posebej). Nezaželeno je, da je aktant na 4. mestu, kadar je izražen tudi aktant na 3. mestu, literarno delo. Zato je v naslednjem oddelku, kjer so navedeni zgledi tako za običajne zveze kot za nezaželene, tak zgled: *v svoem romane on opisyyvaet čitateljam Moskvu 40–vyh godov*, kar je za Slovence gotovo zanimivo, saj v slovenščini take omejitve ni. Zdi se, da take izrecne omejitve ne najdemo v nobenem drugem slovarju. (V slovarju besednih zvez pridemo do te informacije le posredno, ker take zveze ni med zgledi, prim. Učebnyj slovar' sočetaemosti slov russkogo jazyka).

Sedmi del besednega opisa je ponavadi najboljšežnji in predstavlja eno od najzanimivejših novosti tega slovarja. Tu se skuša na sistematičen in enoten način pokazati položaj opisane besede v besedišču danega jezika. Pri vsaki besedi najdemo urejeno našete sopomenke, protipomenke, nadimenke, tipične aktante (pri *učit'* – *učitel'*, *učenik*, *učebnyj predmet*), pomanjševalnice, tipične metafore (pri *tuman* – *pelena*), izpeljanke, singulative (*goroh* – *gorošina*), izraze intenzivnosti ali velike mere za določeno besedo (pri *temperatura* – *vysokaja*, pri *spat'* – *kreпка*, *kak ubityj*), izraze za pozitivno ocenjevanje določene besede (*sudno* – *komfortabel'noe*, *rezat'* – *akkuratno*), izraze, ki pomenijo začetek, nadaljevanje ali konec položaja, izraze, ki pomenijo, da se je kaj pokvarilo (*moloko* – *skisnut'*, *disciplina* – *rasšatat'sja*) in še vrsto drugih besed, ki so z opisovano v kakem leksikalnem odnosu. Te odnose avtorji imenujejo leksikalna funkcija, uporabljajo jih okoli 40, vsaka je označena s posebnim simbolom (Syn, Figur, Dimun, Bon, Magn itd.). Po eni strani je bogastvo in sistematičnost podatkov o tem, kako se opisana beseda v kakem jeziku povezuje z drugimi, velika prednost tega slovarja in je verjetno to edini tip slovarja, ki ima ambicijo vse te odnose zapisati. Po drugi strani pa je to gradivo v taki obliki, kot je trenutno podano, za kake praktične cilje bolj ali manj neuporabno. Za razumevanje leksikalnih funkcij se je treba naučiti pomena pribl. 40 do 50 simbolov, kar je hudo zamudno in naporno. Tako ni dvoma, da je pričujoči slovar šele podlaga za izdelavo slovarjev, ki bi bili namenjeni širšemu krogu uporabnikov. Treba je seveda pritrlditi Melčuku, ki pravi: »Pri učenju tujega jezika (pa tudi maternega) je treba pri delu z besednim zakladom posebej paziti na osvojitve leksikalnih funkcij. [...] Obvladovanje besednega zaklada ne pomeni le to, da poznamo določeno število besed, ampak tudi približno 20 povezav za vsako besedo. To je pri 100 besedah 20000 povezav! Ni čudno, da je osvojitve besednih povezav pri učenju tujih jezikov najtežja!« (cit. pri Hartenstein 1981: 128).

V osmem delu je nekaj zgledov (delno izmišljenih, delno iz literarnih del) uporabe opisanih besed, v devetem delu je pri nekaterih besedah enciklopedično obvestilo. Tu so pri besedi *obvinenie* (obtožba) opisani sodni postopki v SZ, pri *obed* navade, povezane s tem obrokom v SZ, pri *bol'nica* vrste in ustroj bolnic in celo znane moskovske bolnišnice. Tudi ta del je zanimiv, saj prinaša prepotrebna obvestila o položaju predmetov oz. pojmov, ki jih dana beseda opisuje, v jezikovni skupnosti. V praksi je že dolgo znano, da so tovrstni podatki nujno potrebni za pravilno rabo besed, vendar so bili iz jezikoslovnih del do sedaj v glavnem izrinjeni (izjema so »stranovedčeski« slovarji, za ruščino prim. npr. Denisova 1978). V zadnjem, desetem delu se navajajo frazeologemi, vendar le kot opozorilo, saj so sicer obdelani kot posebna slovarska enota.

Omenila sem že, da je slovar doživel precej kritik, načelnih in v posameznostih. Nekatere pripombe v zvezi s premajhno standardizacijo in enopomenskostjo metajezika najdemo pri Weissu 1987. V zvezi s posameznimi razlagami ali leksikalnimi funkcijami so bile opažene pomanjkljivosti, nesistematičnost in nelogičnost. Treba je tudi omeniti neko

popolnoma praktično zadrego. Poskusni slovar opisuje 250 besed, avtorji neke omenjajo, da je to 1/4% ruskega besednega zaklada. Ker ta slovar obsega pribl. 900 strani, preprost račun pove, da bi celoten slovar obsegal kakih 350 000 strani. Tako knjigo si je težko postaviti na polico, možna pa je na računalniški disketi. Sami avtorji vidijo vrednost svojega slovarja zlasti na dveh področjih: slovar je pomemben prispevek jezikoslovni teoriji, da se pa tudi uporabiti za temelj, na katerem se lahko izdelujejo učni slovarji in pripomočki. Tu se je treba z njimi vsekakor strinjati. Čeprav bi bilo za praktične namene treba izdelati bolj preprost način branja tega slovarja, pa ni dvoma, da je zamisel univerzalnega aktivnega slovarja, ki opisuje skladenjsko in besedno povezavo posameznih besed, konotacijo in enciklopedično obvestilo, poleg tega pa še frazeologeme, v ponazoritvenem gradivu pa opozarja pred nepravilnimi zvezami, izredno plodna in koristna ne samo za jezikoslovno teorijo, ampak tudi za prakso pri poučevanju tujih jezikov.

Navedenke

- J. D. Apresjan, 1974: *Leksičeskaja semantika*. Moskva.
 M. A. Denisova, 1978: *Lingvostranovedčeskij slovar'*. Narodnoe obrazovanie v SSSR. Moskva.
 K. Hartenstein, 1981: *Das erklärend-kombinatorische Wörterbuch im »Smysl – Text« – Modell*. München.
 A. Isačenko, 1970: *Figurative Meaning, Derivation and Semantic Features, The Slavic Word*, Proceedings of the International Colloquium at the University of California, Los Angeles, 1–16. Pon. v: A. I. Opera Selecta, München 1976, 423–438.
 I. A. Mel'čuk, 1973: *Toward a linguistic »Meaning-Text« Model*, v: *Trends in Modern Soviet Linguistics*, ur. F. Kiefer, Dordrecht (Nizoz.) / Boston (ZDA), 33–57.
 I. A. Mel'čuk, A. K. Žolkovskij, 1984: *Tolkovo-kombinatornyj slovar' sovremennogo ruskogo jazyka*. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 14. Dunaj.
Učebnyj slovar', sočetaemosti slov ruskogo' jazyka, 1978, ur. P. N. Denisov, V. V. Morkovkin, Moskva.
 D. Weiss, 1987: *Neskol'ko nabljudenij po povodu leksikografičeskoj koncepcii »Tolkovo-kombinator-nogo slovarja sovremennogo ruskogo jazyka«*. Wiener Slawistischer Almanach, Band 19, 209–251.

Aleksandra Derganc
 Filozofska fakulteta, Ljubljana

HRVATSKE RIJEČI U PUTOPISU ARNOLDA VON HARFF (1497)

0 Osnovne biografske podatke o Arnoldu von Harff (1471–1505) njemačkom vitezu iz Niederrheina nalazimo u Novom njemačkom biografskom leksikonu (19>6). To je bio vitez pustolov poznat po svojem putovanju u Svetu zemlju na koje je krenuo 7. studenoga 1496. iz Kölna preko Trieru u Rim potom preko Venecije, Istre i Dalmacije u Egipat, na Sinaj i u Palestinu, zatim u Carigrad.¹

1 Budući da je marljivo pisao dnevnik svojega putovanja na njemačkom dijalektu svojeg porijekla, tekst njegova dnevnika zanimljiv je i za povijesnu dijalektologiju njemačkoga jezika: »Harffs interessanter Pilgerwegweiser im niederhein. Dialekt ist wertvoll für Geographie, Völkerkunde und Linguistik (Sprachproben) sowie Kultur- und Sittengeschichte« (Lahrkamp, 1966, 672).

1. 1 Harffov dnevnik putovanja objavljen je 1860 u v Kölnu pod naslovom *Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff von Köln durch Italien, Syrien, Aegypten,*

¹ Neue Deutsche Biographie, Bd. 7, Berlin 1966, 672-673.

Arabien, Aetiopien, Nubien, Palästina, die Türkei, Frankraich und Spanien, wie er sie in den Jahren 1496 bis 1499 vollendet, beschrieben und durch Zeichnungen erläutert hat. Nach den ältesten Handschriften und mit deren 47 Bildern in Holzschnitt, herausgegeben von Dr. E. von Groote, Köln 1860.

1.2 Harffovi zapisi uopće svjedoče o čovjeku (njemu samom) koji je imao izvanrednu moć zapažanja i mnogo znanja. Zanimao se za industriju, umjetnost, povijest, politiku, prirodopis i jezik naroda kroz čiju je zemlju prolazio, bilježeći pritom i jezične oglede, tj. govor kako ga je na terenu čuo. Upravo iz tog aspekta Harff je interesantan i za povjest hrvatskoga jezika, točnije, za povijesnu dijalektologiju južnoslavenskog područja.

U vezi s Harffovim putovanjem kroz priobalnu dio Istre i Dalmacije, za nas je relevantan zapis na str. 62–64 gdje počinje s opisom putovanja od Brijuna (Briona) do Pule za čiju udaljenost navodi da je 5 milja, zatim od Pule do Zadra je 15 milja, od Zadra (Sara) do Hvara (Lesyna) 10 milja, od Hvara do Korčule 1 milja, od Korčule do Dubrovnika (von Kurtzula zu Regusa) je 19 milja itd.

Kad je stigao u Dubrovnik o njemu će zapisati: To je lijep i jak (utvrđen) grad, samostalan, nikome podložan, zbog toga ugarskom kralju mora plaćati tribut (danak) isto tako i Turcima, samo da s njima može imati mir. Taj grad leži u kraljestvu Hratske² (in dem koenynckrijh van Croatien) u kojem svi govore slavenskim jezikom (slauenske sprache), kakav se prostire po svim slavenskim zemljama (gantze wyndesche lande) kroz Slavoniju (Slavenien), kroz kraljevinu Poljsku, kraljevinu Dalaciju i Hrvatsku, jezik, kojega sam pojedine riječi zapamtio i zapisao kako slijedi:

item slauennyske sprache

item *crochga* broyt 'kruh'
vyno wijn 'vino'
voda wasser 'voda'
messo vleysch 'meso'
zere kese 'sir'
guska eyn gans 'guska'
ribja eyn vysch 'riba'
kokoss eyn henne 'kokoš'
scho sals 'sol, so'
byte drincken 'piti'
iehe essen 'jesti, jedit'
iachge eyn ey 'jaje'
ia ich 'ja'
potzgo wyllen 'hoću'
gotzgo ja 'jesu'
netzgo neyn 'nisu'
dobro goyt 'dobro'
eslae boese 'zlo'

chackauwe waerafftlich 'kakav je'
homegist geloegen 'bome jist'
dreuo eyn schyff 'lada, splav, drvo'
schoffieck eyn man 'čovjek'
gotzpoga ein edelman 'gospoja'³
gena eyn wijff 'žena'
gostpotymbo vn here got 'gospodin bog'
wratze der duel 'rvanje'
swyckga eyn kertz 'svijeća' (svjća)
besenitza hauer 'pšenica, pečenica?'
cerrest hauwe '?' (raž?)
traba stroe 'trava'
benese gelt 'novac'
eslade eyn gulden 'zlatni(k)'
operate weschen 'prati, oprati'
kosola eyn hempt 'košulja'
spate schlafen 'spati, spavati'
schepate frauweren 'jebati?'

sena potzgo spate frauwe sal ich hij schlaeffen 'ženo hoću spati'
masse spate odij moygen wir hie slaefen 'može li se ovdje spavati'
dobro jutro guden morgen 'dobro jutro'

² Harff, kao i Breydenbach (1488), podaje relevantne podatke o statusu Dubrovnika.

³ Očito se Harff zabunio, jer *ein edelman* nije 'gospoja', već 'gospodin' (plemenit čovjek, plemić). Mijatović 1866, 158 istu je riječ prepisao kao *gotzpoda* (!).

dobro wetzgijr guden naicht 'dobro veče'
koliko vo wat gytl da 'koliko vrijedi ovo'
ja potzko kopita ich wyl it gelden 'ja hoću kupiti to'
kaka tesimi wieheyscht dit 'kako ti je ime'

Tzellen 'brojati' (brojevi)

jeden eyn 'jedan'
duwa tzwey 'dva'
trij drij 'tri'
tzettyr vier 'četiri'
pete vunff 'pet'
seest sees 'šest'

sedam seuen 'sedam'
oescham acht 'osam'
debet IX 'devet'
deschet X 'deset'
staet hundert 'sto'
gleden dusent 'tisuću/hiljadu'⁴

2 U čemu je vrijednost ovog oglednog dvojezičnog rječnika razgovornog modela? Leksikografska njegova vrijednost jest u tome što je Harff čuo i zabilježio riječi živog govora a nije ih uzeo iz nekakva pisana izvora. Za Harffa, kao i mnoge strance ondašnjega vremena, hrvatski jezik krije se pod imenom »slavenski jezik« dakle u općem nazivu zajedničkog jezika iz kojega su potekli svi slavenski jezici, dakle i taj kojega Harff donosi primjere, a takav se govorio tada u Dubrovniku. Bez obzira što je navedene riječi zapisao stranac, mislim da nije zapisao ono čega u Dubrovniku nije čuo.

Harff je riječi zapisivao grafijom svojega njemačkog jezika pa i fonetika je njegova. Tim zapisom je posvjedočio da je »slavenski« u Dubrovniku bio čakavsko-štokavski komunikativni jezik koncem 15. stoljeća, a »to je ona svakodnevno doživljavana višejezična uzajamnost« (Katičić 1987, 112).

3 Harff je u hrvatskoj filologiji usput spomenut u Enciklopediji Jugoslavije (1962) pod Leksikografija. Autor te jedinice, Valentin Putanec, u vezi s Harffom piše: »God. 1496–99 prolazio je našim krajevima Nijemac Arnold von Harff iz Kölna i zabilježio u svom putopisu oko 56 hrvatskih riječi.«⁵ U beogradskom časopisu Vila, god. II, br. 9, još je 1866. Čedo Mijatović zapisao:

»Ovde da spomenem kako je vitez Harff možda prvi Nemac, koji je svojim zemljacima dao probe srpskog jezika.⁶ Putujući mimo Dalmacije a pozneje i kroz srpske zemlje naučio je nekoliko reči i razgovore, koje u svome delu navodi.«⁷ U najnovije vrijeme Harffa u svojem radu »Jedno svjedočanstvo o hrvatskim gradovima iz godine 1486« spominje Edo Pivčević (v. Rad JAZU, knj. 429, 1988, 188). Pivčević, prikazujući Grünbergov putopis iz 1486, koji

⁴ Prema istom modelu Harff donosi u itinerariumu jezične oglede iz grčkog, albanskog, turskog i mađarskog jezika, dok grafiju dodaje saracenskom, sirijskom, tominskom jeziku. Usp. Harff, odnosno Groota 1860, 75, 114, 130-131, 139, 152, 187-188, 201-202.

⁵ Putanec 1962, 504.

⁶ Mijatović 1866, 158. Dajući prijepis Harffovih riječi, kaže: »Evo tog nemačko-srpskog razgovornika s kraja 15-og veka«. Sudeći prema Mijatovićevu nazivu jezika, zaključiti nam je da i on zastupaše Vukovu koncepciju iz 19. st. o trodijelnoj jezičnoj podjeli, koju su zastupali Kopitar i Miklošič a prema kojima su štokavci Srbi, kajkavci Slovenci, dok su Hrvati samo čakavci. Više o tome v. Korunić 1987, 195-209; Vince 1978, 282-308; Šulek 1856, 233-244; Karadžić 1861; Jagić 1864, 483-485.

⁷ Kod Groota u Harffovom itinerariumu saznajemo da je bio u Fruškoj banji (*Wruskabalna*), Prištini, Mitrovici (*Mitrix*), Vučitrnu (*Wolffsdorne*), Novem Pazaru (*Neuwemarschet*), Prepolju (*Prepolo*), Plivi (*Pleuua*). Harff samo nabraja gradove ne navodeći nijedan jezični primjer kojim bi potkrijepio govor u njima, kao što je to uradio u vezi s Dubrovnikom.

je također posjetio primorske gradove Poreč, Zadar, Šibenik, Hvar, Korčulu i Dubrovnik, o Harffu bilježi: »Von Harff, usput rečeno, daje također zanimljive podatke o jeziku, te navodi neke riječi i fraze korisne stranim putnicima, npr. 'mosse spate odij' (može li se ovdje spat?)«.

Iako je, kao što vidimo, Harff u hrvatskoj filologiji slabo poznat, ipak bismo mogli njegov mali rječnik razgovornog modela smatrati kao prvi izvor za hrvatsku povijesnu leksikografiju.⁸ Iz tog razloga odlučili smo ponovo opozoriti na nj, jer zaslužuje pažnju hrvatske lingvistike kao jedan od onih stranaca koji u svojim djelima govore o hrvatskom jeziku, a takvih diljem svijeta ima više.⁹

Literatura

- Budiša, Dražen 1988: Croatica u djelu Lorenza Hervása y Pandura, u: Croatica, XIX, 30, Zagreb.
 Groote, E., von, 1860: Pilgerfahrt der Ritters Arnold von Harff... Köln.
 Jagić, Vatroslav 1864: Iz prošlosti hrvatskoga jezika II, u: Književnik, I, Zagreb.
 Karadžić, V. St. 1861: Srbi i Hrvati, u: Vidovdan br. 1 (1. juni) + isti članak u posebnoj brošuri bez mjesta i godine izdanja. Konzultirali smo primjerak u knjižnici JAZU, sign. R 1345, Zagreb.
 Katičić, Radoslav 1987: Radi se baš o tome, u: Jezik 34, 4, Zagreb.
 Korunić, Petar 1987: Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici, Zagreb.
 Lahrkamp, Helmut 1966: Harff, Arnold, v., u: Neue Deutsche Biographie Bd. 7, Berlin.
 Mijatović, Čedo 1866: Uskoci i Gutenberg saveznici, u: Vila, II, 9, Beograd.
 Pivčević, Edo 1988: Jedno svjedočanstvo o hrvatskim gradovima iz godine 1486, u: Rad JAZU, Razred za suvremenu književnost, knj. 22, Zagreb.
 Putanec, Valentin 1962: Leksikografija kod Hrvata, Srba i Crnogoraca, u: Enciklopedija Jugoslavije, svez. V, Zagreb.
 Putanec, Valentin 1979: Talijansko-hrvatski i hrvatsko-talijanski rječnik Petra Lupisa Valentiana (Ankona, 1527), u: Filologija br. 9, JAZU, Zagreb.
 Šulek, Bogoslav 1856: Srbi i Hrvati, u: Neven V, Zagreb.
 Vince, Zlatko, 1978: Putovima hrvatskoga književnog jezika, Zagreb.

Alojz Jembrih
 Filozofska fakulteta, Ljubljana

ZBORNİK ETNOLOGIA SLAVICA, LETNIK 20

Mednarodna organizacija slovanskih etnologov je ob dvajsetletnici svojega delovanja v letu 1988 izdala svoj zbornik. Tako kot prvi je tudi dvajseti izšel v Bratislavi pod pokroviteljstvom Univerze Jána Komenskega. Mednarodni značaj daje zborniku tudi mednarodni uredniški odbor: glavni urednik Ján Podolák (Bratislava) in souredniki József Burszta (Poljska), Kiril V. Čistov (SZ), Václav Frolec (Češkoslovaška), Veselin Hadžinikolov (Bolgarija), Martin Kasper (NDR), Vilko Novak (Jugoslavija), Attila Paládi-Kovács (Madžarska). Vsebinsko je zbornik razdeljen na pet delov: študije; razprave; zgodovinski razvoj etnologije pri slovanskih narodih; zasedanja in seminarji etnologov; kratke ocene in predstavitve najnovejših publikacij, izšlih v letih 1983 do 1986.

V uvodu glavni urednik našteva petero nalog, ki naj bi jih etnološka slavistika rešila v prihodnjem desetletju: 1. izdali naj bi naslednji etnološki zbornik mednarodnega značaja,

⁸ Usp. Putanec 1979, 101-138.

⁹ Naprimjer Konrad Gesner u svojem opisu različitih jezika... (Zürich 1555) uvrštava kao ogled ilirskog ili slavenskog jezika Očenaš iz knjige Bartola Đurđevića (1545).

zvišali njegovo profesionalno in jezikovno raven in ga skušali izdati dvakrat na leto; 2. v posameznih državah naj bi oblikovali Komisije za etnološko raziskovanje Slovanov; 3. oblikovali naj bi tudi Mednarodno komisijo za etnološko raziskovanje slovanskih kultur; 4. na mednarodnih kongresih slavistov naj bi imeli tudi etnologi svojo organizirano enoto, znotraj katere bi delovali; 5. v okviru Komisije za etnološko raziskovanje naj bi zagotovili zanimivejše raziskovanje stvarne in duhovne kulture Slovanov ter načrtnjeje usklajevali in povezovali etnološko preučevanje z drugimi področji slavistike. Slednje je prav s stališča slovstvene folklorne zanimivo, ker odpira tudi problem zapisovanja pripovedi.

Oglejmo si malo vsebino zbornika. – Emilia Horváthova (Bratislava) obravnava izročilo kot splet teoretičnih in metodičnih problemov. Ločuje tri temeljne vrste izročil: biološko, prvotno in kulturno. Tradicija ji ni statični model, ki bi se prenašal iz rodu v rod; znotraj nje skuša določiti njene dolgotrajne (npr. verstvo) in kratkotrajne usmeritve (določene pridobljene navade znotraj družbenih skupin; med ljudmi, ki jih družijo poklici). Ta zunanja in notranja delitev izročil je podkrepljena s primeri, kar kaže na bolj razčlenjevalen in studiozen pristop. – Vprašanje obstoja in ohranjanja izročila se nazorno kaže v študijah Kornélie Jakubikove in Zite Škovierové (obe Bratislava). Prva ugotavlja izročilne šege v sodobni svatbi na Slovaškem, druga pa išče prvine izročilnosti v današnjih sosedskih odnosih. Zanimivi so shematični prikazi posameznih ugotovitev. Posplošitve so nastale po raziskavi dvajsetih okrajev na Slovaškem.

Nekateri prispevki prinašajo tudi obogatitve izrazja. Ko Ján Michálek (Bratislava) raziskuje vlogo folklornega proznega izročila v sodobnosti, razlikuje med pristno in izročilno folkloro ter med njenimi drugotnimi oblikami, kamor uvršča tudi slovstveno folkloristiko, ki jo razlikuje od slovstvene folkloristike, kot jo pojmuje Slovenci. Po njegovem naj bi bila slovstvena folkloristika nazoren primer, kako folklorne oblike kot vloženke učinkujejo v umetnostnih besedilih. Poudarja idejno-estetske vrednosti slovstvene folklorne in pomembnost iskanja ustreznih izraznih sredstev.

L'ubica Droppová (Bratislava) je s statistično obdelavo in z grafi predstavila današnji pesniški okus na slovaškem podeželju. Take raziskave lahko koristijo današnjim medijem. – Študija Soňa Burlasové (Bratislava) o slovaških razbojniških pesmih je pomembna zaradi vsebinske delitve na dve ravneh; po prvi loči tiste, ki opisujejo razbojniške prigode, pesmi o družbenih bojih in novelistične ali pripovedne pesmi; pri delitvi na domače in tuje sižeje ji je delitveno merilo motiv.

Oldřich Sirovátka (Brno) v prispevku Razvojne tendence sodobne češke folklorne razmišlja o drugotni folklori ali folklorizmu kot nujni razvojni stopnji izvirne folklorne. Ugotavlja, da drugotna folklor (pri nas bi to poimenovali drugotna slovstvena folklor) z vrinjanjem v literaturo spreminja obliko izvirne folklorne, vendar vseeno ohrani nekaj njenih prvin in s tem varuje njen obstoj. Na to razmišljanje se vsaj deloma navezuje razprava Martina Kasperja (Budyšin) z naslovom Slovanska etnologija kot sestavni del slavistike. Zavzema se za enakopravnost etnologije z ostalimi slavističnimi disciplinami. Poudarja, da je etnologija zapletena družbena veja, saj poleg folkloristike vključuje še stvarno in duhovno kulturo. Sodelovanje etnologov, folkloristov in dialektologov mu je nujno. Na tesno povezavo etnologije s slavistiko opozarja Václav Frolec (Brno) že v naslovu svojega prispevka: Etnološka slavistika na Češkoslovaškem v povojnem obdobju. Etnološka slavistika mu obsega raziskave med slovanskih odnosov in kulturnih stikov, zajema pa tudi preučevanje odnosov in kulturnih stikov med Slovani in Neslovani. Slavistika se po mnenju Frolca ne sme zožiti na filološki študij, od tod potem izraz etnološka slavistika. Pri vseh starih in na novo nastalih strokovnih poimenovanjih si moramo vedno prizadevati za izrazno enotnost. Bohuslav Beneš (Brno) je v svojih razpravah izoblikoval zelo natančno izrazje. Folklorist si s prebiranjem njegovih del lahko ustvari slovarček izrazja in s tem odpravi nekatere dvoumnosti. Beneš je v svojem prispevku Slavistična folkloristika na Češkoslova-

škem 1945–1985 orisal razvoj folkloristike. Jasno so predstavljena razmerja kot folklor : folkloristika, folkloristika : etnologija. V definicijah išče povezave med strokovnimi izrazi; tako mu je folkloristika slavistično usmerjena etnologija. Slovanska folklor mu združuje vse, kar je slovanskega izvora, folklor Slovanov pa tudi tisto, kar so Slovani prevzeli in je šele pozneje postalo njihova tipična, razločevalna lastnost. Opozarja na vzajemni odnos slovstvo – slovstvena folklor, ki odpira tudi možnost prenosa slovstvene teorije v slovstveno folklor in vpliv slovstvene folklore na estetsko popolnost slovstva. Šele ko so začeli v slovstveni folkloristiki uporabljati orodja in metode slovstvene teorije, se je pokazala resnična vrednost slovstvene folklore. Čustvena esejistika je odstopila mesto znanstvenim razpravam.

O slovaškem komparativističnem študiju v slovaški etnomuzikologiji piše Soňa Burlasová (Bratislava); bralca obvešča o najnovejših izsledkih na tem področju. – Štirje prispevki v tretjem delu zbornika predstavljajo zbirateljsko in znanstveno delo Pavla Dobšinskega, Bele Bartoka, Konstantina Jirečka, Emila Korytka na področju slovanske etnologije. – V četrtem vsebinskem delu sta dve poročili, prvo o zasedanju etnologov v Lvovu 1986, drugo pa o prvem seminarju slovanskih folkloristov 1986 v Brnu.

Med ocenjenimi deli v zborniku bi izpostavila dve: Sodobna češka literatura in folklor Oldřicha Sirovátke, 1985, in Ruska pravljica Vladimirja Jakovljeviča Proppa, 1984. V teh delih je folkloristika povsem enakopravno področje slavistike. S takimi študijami folkloristika kot najmočnejša vez med slavistiko in etnologijo tudi bogati obe področji.

Andreja Žele
Pivka

BIBLIOGRAFIJA JOŽETA MUNDE

Ob šestdesetletnici

RAZPRAVE IN ČLANKI

- Slovar slovenskih psevdonimov. – Knjižnica, 3, 1959, 70–72.
- Pregled nacionalne bibliografije v Jugoslaviji po osvoboditvi. – Knjižnica, 5, 1961, 84–97.
- Enciklopedija Jugoslavije (Zagreb) 5, 1962. Gesla: Letopis Matice slovenske, Ljubljanski zvon, Ljudska pravica, Ljudski tednik.
- Enciklopedija Jugoslavije (Zagreb) 6, 1965. Gesla: Modra ptica, Pavliha, Planinski vestnik, Primorski dnevnik.
- Slovenski komunistični list »Delo«. – Knjižnica, 9, 1965, 64–69.
- Enciklopedija Jugoslavije (Zagreb) 7, 1968. Gesla: Ribičič Josip, Samec Janko, Sardenko Silvin, Seliškar Tone, Slovenka, Sodobnost.
- Cankarjeva pisma Kraigherju. – Slavistična revija, 17, 1969, št. 1, 353–393.
- Enciklopedija Jugoslavije (Zagreb) 8, 1971. Gesla: Učiteljski tovariš, Stanič Valentin, Ženski svet.
- Leksikon pisaca Jugoslavije (Novi Sad) 1, 1972. Gesla: Adamič Louis, Albreht Fran, Albreht Ivan, Albreht Vera, Alešovec Jakob, Bartol-Nadlišek Marica, Bedenek Jakob, Bele Venceslav, Bezenšek Anton, Bohinjec Peter, Borko Božidar, Bučer Ivan, Butkovič Peter, Cimperman Fran, Cimperman Josip, Čufar Tone, Debeljak Anton, Destovnik-Kajuh Karel.
- Letna slovenska bibliografija. – Knjiga, 20, 1972, 642–649.
- Slovenska bibliografija. Pogovor Naših razgledov. – Naši razgledi, 24, 1975, 428 + 419.
- Cankarjeva črtica »Pokojne duše«. – Sodobnost, 24, 1976, 405–407.
- Ob novi izdaji Cankarjevih pisem. – Sodobnost, 24, 1976, 436–441.
- »Slovenska bibliografija« in njeni problemi. – Knjižnica, 21, 1977, 22–32.
- Ob sedemdesetletnici Franceta Dobrovoljca. – Knjižnica, 21, 1977, 75–77.
- Sedemdeset let prof. Janeza Logarja. – Knjižnica, 22, 1978, 66–69.
- Leksikon pisaca Jugoslavije (Novi Sad) 2, 1979. Gesla: Erjavec Anton, Erjavec Fran, Funtek Anton, Gabršček Andrej, Gangl Engelbert, Gestrin Fran, Glaser Karel, Golia Pavel, Govekar Fran, Govekar-Vasič Minka, Grahor Ivo, Gregorin Janez, Gspan Alfonz, Hausman Fani, Jug Klement.
- Ob Trofenikovem založniškem jubileju. – Knjižnica, 25, 1981, 121–123.
- Slovenski biografski leksikon, 13, 1982. Gesla: Ude Lojze ml., Vasič Marjeta, Veselko Maks ml., Vidovič-Miklavčič Anka.
- Louis Adamič pri »Glasu naroda«. – Slavistična revija, 30, 1982, 462–475.
- Bibliografsko delo Marje Boršnikove. – Jezik in slovstvo, 28, 1982/83, 216–220.
- Knjiga. – Ljubljana, ZRC SAZU & Državna založba Slovenije, 1983, 104 str. (Literarni leksikon, 22.)

- Enciklopedija Jugoslavije (Zagreb) 1, 1983 (slovenska izdaja). Dopolnila gesel za Slovenijo: Almanahi, Antologije, Avtobiografije, Biografije.
- Enciklopedija Jugoslavije (Zagreb) 2, 1985 (slovenska izdaja). Geslo: Časopisi SR Slovenije.
- Nobelovci pri nas. – Leksikon nobelovcev, 1986, 465–467.
- Slovenski biografski leksikon, 14, 1986. Gesla: Vogelnic Franc, Voglar Dušan, Volfand Jože, Vouk Ivan, Vrančič Radojka, Vratuša Anton (soavtor), Vrbič Jule, Vreg France, Vresnik Drago, Vuk Vili, Wagner Wilhelm Kaspar Otto, Wendel Hermann, Wilfan Hinko, Willomitzer Lovrenc, Zajec Ivan, Zalar Viktor, Zazula Jožef.
- Janez Logar. 1908–1987. In memoriam. – Naši razgledi, 35, 1987, 680.
- Leksikon pisaca Jugoslavije (Novi Sad) 3, 1987. Geslo: Kreft Bratko (soavtor).
- Enciklopedija Slovenije, 3, 1989. Geslo: Enciklopedija.
- Juš Kozak in »Slovenske poti«. – Razprave SAZU, II. razred, 12, 1989, 49–69.

BIBLIOGRAFIJE IN KAZALA

- Pregledi. – J. Trdina: Zbrano delo, 12, 1959, 559–623. (Kronološki seznam Trdinovih pisem, Celotno kazalo Trdinovih del, Imensko kazalo za vseh dvanajst knjig Zbranega dela.)
- Bibliografija Bratka Krefta. – B. Kreft: Kalvarija za vasjo in druge povesti iz Prlekije, 1961, 275–327.
- Bibliografija delavskega socialističnega tiska na Slovenskem od 1868 do 11. aprila 1920.* – Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962, 51 str. (Izšlo kot priloga k Prispevkom za zgodovino delavskega gibanja, 1962, št. 1.)
- Bibliografsko kazalo Ljubljanskega zvona.* 1881–1941. – Ljubljana, SAZU, 1962, 419 str. (Biblioteka, 3.) (Soavtorja Rudolf Kodela in Niko Rupel.)
- Bibliografija Cvetka Golarja. – Cvetko Golar, 1963, 173–233.
- Slovensko jezikoslovje in literarna zgodovina v letu... – Jezik in slovstvo.

V letu 1963: 9, 1963/64, 273–283. – V letu 1964: 10, 1965, 257–264.

- Bibliografija za... godinu rasprava i dela iz slovenske i indoevropske filologije i opšte lingvistike koja su izašla u Jugoslaviji. – Južnoslovenski filolog (Beograd). (Prispeval slovenski delež.)

Za 1962–1963: 26, 1963/64, 631–738. – Za 1964–1966: 27, 1968/69, 589–755. – Za 1967–1968: 28, 1970, 579–721. – Za 1969–1970: 29, 1972/73, 643–790. – Za 1971–1972: 31, 1974/75, 293–471. – Za 1973–1974: 32, 1976, 267–416. – Za 1975: 33, 1977, 333–402. – Za 1976: 34, 1978, 281–376. – Za 1977: 35, 1979, 255–322.

- Bibliografija Slovenske matice 1864–1964.* Kronološki pregled in stvarno kazalo. – Ljubljana, Slovenska matica, 1964, 168 str.
- Bibliografija Toneta Seliškarja. – T. Seliškar: Noč in svitanje, 1964, 297–386.

Bibliografija izdaj Državne založbe Slovenije, 1945–1965. – Ljubljana, Državna založba Slovenije. 1965, 354 str.

Gore v besedi, podobi in glasbi. Slovenska planinska bibliografija. – Ljubljana, Planinska zveza Slovenije. 1965, 189 str. (Sestavil poglavje V besedi, str. 9–106.)

Slovenske bibliografije v letu... – Knjižnica.

V letu 1964: 9, 1965, 80–85. – V letu 1965: 10, 1966, 125–131. – V letu 1966: 11, 1967, 187–193. – V letu 1967: 12, 1968, 94–100. – V letu 1968: 13, 1969, 116–125. – V letu 1969: 14, 1970, 129–136. – V letu 1970: 15, 1971, 143–149. – V letu 1971: 16, 1972, 141–147. – V letu 1972: 17, 1973, 139–147. – V letu 1973: 18, 1974, 194–202. – V letu 1974: 19, 1975, 130–136. – V letu 1975: 20, 1976, 120–129. – V letu 1976: 21, 1977, 170–179. – V letu 1977: 22, 1978, 275–284. – V letu 1978: 23, 1979, 137–146. – V letu 1979: 24, 1980, 83–91 (soavtor).

Vladimir Pavšič–Matej Bor. Bibliografija. – Letopis SAZU, 16, 1965 (1966), 37–52.

Osebno kazalo. – F. Levec: Eseji, študije, potopisi, 1965, 525–538.

Edward Stankiewicz – Dean S. Worth: A selected bibliography of slavic linguistics. I. – Hauge-Paris. 1966. (Prispeval slovenski delež, zlasti str. 271–300.)

Oktobarska socijalistička revolucija. Bibliografija posebnih izdanja i članaka iz radničke periodike 1917–1945. – Beograd, Zajednica institucija za izučavanje radničkog pokreta i Saveza komunista Jugoslavije. 1967, 370 str. (Avtor slovenskega deleža in član redakcije.)

Prevodi Marxa in Engelsa v slovenščino. – Knjižnica, 11, 1967, 169–186. (Sodelovala Matilda Jogan.)

Življenje in delo. – I. Grahor: Življenje in smrt, 1968, 387–402.

Bibliografija slovenskega marksističnega tiska. 1. april 1920 – 26. marec 1941. Knjige, brošure in časopisje. – Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. 1969, 121 str. (Bibliografija delavskega gibanja, II/1.)

Bibliografija izdaj Državne založbe Slovenije. II. September 1965 – junij 1970. – Ljubljana, Državna založba Slovenije. 1970, 126 str.

Sándor Petőfi v slovenščini. Bibliografija prevodov. – Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica. 1973, 15 listov. (Soavtor Vilko Novak.)

Bibliografija Vladimira Pavšiča – Mateja Bora. – V. Pavšič – M. Bor: Izbrano delo, 1, 1973, 335–338.

Böll pri nas. – H. Böll: In ni rekel niti besede, 1973, 467–468. – Ponatisa 1975 in 1978.

Reymont pri nas. – W. S. Reymont: Kmetje, IV, 1973, 315–317. Ponatisa 1975 in 1978.

Sartre pri nas. – J. P. Sartre: V zrelih letih, 1973, 393–396. Ponatisa 1975 in 1978.

Tagore pri nas. – R. Tagore: Darovanjke, 1973, 479–482. Ponatisa 1975 in 1978.

Galsworthy pri nas. – J. Galsworthy: Saga o Forsytih, III, 1974, 308–312. Ponatis 1975.

Hamsun pri nas. – K. Hamsun: Ženske pri vodnjaku, 1974, 444–446. Ponatis 1975.

- Neruda pri nas. – P. Neruda: Izbrane pesmi, 1974, 171-172. Ponatis 1975.
Bibliografija Cankarjeve založbe 1945-1974 in Slovenskega knjižnega zavoda 1945-1956. – Ljubljana, Cankarjeva založba. 1975, 367 str.
- Bibliografija izdaj Državne založbe Slovenije.* III. Julij 1970 – december 1974. – Ljubljana, Državna založba Slovenije. 1975, 125 str.
- Bunin pri nas. – I. A. Bunin: Gramatika ljubezni in druge novele, 1975, 364-365. Ponatis 1978.
- Deledda pri nas. – G. Deledda: Elias Portolu, 1975, 365-366. Ponatis 1978.
- Hemingway pri nas – E. Hemingway: Komu zvoni, 1975, 613-617. Ponatis 1978.
- Jiménez pri nas. – J. R. Jiménez: Izbrane pesmi, 1975, 201. Ponatis 1978.
- Vladimir Bartol. – Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev SAZU, 1976, 432-445.
- Pregledi. – I. Cankar: Zbrano delo, 30, 1976, 306-482. (Kronološki pregled Cankarjevih pisem, Imensko kazalo, Kazalo naslovov Cankarjevih del.)
- Churchill pri nas. – W. S. Churchill: Moja mlada leta, 1976, 370-371.
- Montale pri nas. – E. Montale: Pesmi, 1976, 171.
- Rolland pri nas – R. Rolland: Miklavž Breugnon, 1976, 548-550.
- Undsetova pri nas. – S. Undset: Olav Audunov sin, 1976, 381-382.
- Bibliografsko kazalo Slavistične revije. I-XXV, 1948-1977. – Slavistična revija, 25, 1977, 491-527.
- Šolohov pri nas. – M. A. Šolohov: Tihi Don, IV, 1977, 543-545.
- Eliot pri nas. – Th. S. Eliot: Iz pesmi, dram in esejev, 1977, 288-290.
- Asturias pri nas. – M. A. Asturias: Zeleni papež, 1978, 421.
- France pri nas. – A. France: Pingvinski otok, 1978, 295-301.
- Lewis pri nas. – S. Lewis: To se pri nas ne more zgoditi, 1978, 412-413.
- Pirandello pri nas. – L. Pirandello: Iluzija in resničnost, 1978, 472-477.
- Shaw pri nas. – G. B. Shaw: Kandida, 1978, 452-459.
- Benavente pri nas. – J. Benavente: Sobotna noč, 1979, 334.
- Bjørnson pri nas. – B. Bjørnson: Povesti in črtice, 1979, 432-434.
- Faulkner pri nas. – W. Faulkner: Absalom, Absalom! 1979, 396-398.
- Gide pri nas. – A. Gide: Zemeljska hrana, 1979, 418-420.
- Russell pri nas. – B. Russell: Filozofija logičnega atomizma, 1979, 378-379.
- Sienkiewicz pri nas. – H. Sienkiewicz: Zgodnje novele, 1979, 380-388.
- Bibliografija Cankarjeve založbe 1975-1979.* – Ljubljana, Cankarjeva založba. 1980, 99 str.
- Bibliografija izdaj Državne založbe Slovenije.* IV. 1975-1979. – Ljubljana, Državna založba Slovenije. 1980, 186 str.
- Buckova pri nas. – P. S. Buck: Dobra zemlja, 1980, 376-381.
- Camus pri nas. – A. Camus: Mit o Sifzu, 1980, 463-467.
- Pasternak pri nas. – B. L. Pasternak: Kratka proza, 1980, 538-540.

- Lagerlöfova pri nas. – S. Lagerlöf: Prstan Löwensköldov, 1981, 689-692.
- Maeterlinck pri nas. – M. Maeterlinck: Slepici, 1981, 459-462.
- Miłosz pri nas. – Cz. Miłosz: Dolina Isse, 1981, 557-558.
- Beckett pri nas. – S. Beckett: Murphy, 1982, 396-398.
- Canetti pri nas. – E. Canetti: Slepitev, 1982, 574.
- Carducci pri nas. – G. Carducci: Izbrane pesmi, 1982, 169-176.
- Laxness pri nas. – H. Laxness: Islandski zvon, 1982, 456-457.
- Solženicin pri nas. – A. I. Solženicin: Teliček in hrast, 1982, 679-684.
- O'Neill pri nas. – E. O'Neill: Pred zajtrkom, 1982, 457-462.
- Preglednice. – Slovenska književnost, 1982, 418-436. (Leksikoni Cankarjeve založbe. Književnost, 1.)
- Bergson pri nas. – H. Bergson: Ustvarjalna evolucija, 1983, 331-332.
- García Márquez pri nas. – G. García Márquez: Pripoved brodolomca, 1983, 123-124.
- Mauriac pri nas. – F. Mauriac: Rodnica, 1983, 429-430.
- Sillanpää pri nas. – E. E. Sillanpää: Ljudje v kresni noči, 1983, 444-445.
- Steinbeck pri nas. – J. E. Steinbeck: Grozdi jeze, 1983, 611-614.
- Yeats pri nas. – W. B. Yeats: Izbrano delo, 1983, 219.
- Bibliografija Slovenske matice*. 1964-1983. – Ljubljana, Slovenska matica. 1984, 145 str.
- Miniaturna knjiga. The miniature book*. Bibliografija mednarodne razstave. – Ljubljana, Cankarjeve založba & Mednarodno združenje miniaturne knjige. 1984, 588 str. (dva kosa).
- Hauptmann pri nas. – G. Hauptmann: Iz novel in dram, 1984, 460-462.
- Pregledi. – J. Jurčič: Zbrano delo, 11, 1984, 433-489. (Kronološki seznam Jurčičevih pisem, Osebno kazalo, Celotno kazalo Jurčičevih del, Jurčičevi psevdonimi in šifre.)
- Kipling pri nas. – R. Kipling: Novele, 1984, 379-382.
- Saint-John Perse pri nas. – Saint-John Perse: Izbrano delo, 1984, 267-268.
- Seferis pri nas. – G. Seferis: Izbrane pesmi, 1984, 210.
- Bibliografija Cankarjeve založbe 1980-1984*. – Ljubljana, Cankarjeva založba, 1985, 118 str.
- Bibliografija izdaj Državne založbe Slovenije*. V. 1980-1984. – Ljubljana, Državna založba Slovenije. 1985, 198 str.
- Bibliografsko kazalo Jezika in slovstva*. I-XXX, 1955/56 – 1984/85. – Ljubljana, Slavistično društvo Slovenije. 1985, 99 str. (Izšlo kot posebna številka Jezika in slovstva, 30, 1984/85.)
- Andrić pri nas. – I. Andrić: Izbrana krajša proza, 1985, 464-478.
- Mann pri nas. – Th. Mann: Jožef in njegovi bratje, IV, 1985, 592-596.
- Frédéric Mistral pri nas. – F. Mistral: Mireja, 1985, 285-286.

- Osebo kazalo. – I. Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895, 6, 1985, 467-527.
- Seifert pri nas. – J. Seifert: Koncert na otoku, 1985, 456-458.
- Bibliografija Borisa Paternuja. Ob šestdesetletnici. – Slavistična revija, 34, 1986, 329-339.
- Kazalo osebnih imen. – Pisma Matija Čopa, 1986, I, 356-364; II, 173-177.
- Nobelovci v Nobelovcih. – Leksikon nobelovcev, 1986, 468-492.
- Simon pri nas. – C. Simon: Georgike, 1986, 353-354.
- Bibliografija Franceta Bernika. Ob šestdesetletnici. – Slavistična revija, 35, 1987, 227-236.
- Bibliographies. – J. Pogačnik: Twentieth century Slovene literature, 1989, 144-189. (Bibliografije pisateljev, pregled slovenskih literarnih revij in literarnih zgodovin.)
- Brodski pri nas. – J. Brodski: Izbrane pesmi, 1989, 388-389.

KOMENTIRANE IZDAJE KLASIKOV

- Ivan Cankar: Zbrano delo. – Ljubljana, Državna založba Slovenije.
26. knjiga: Pisma I. 1970, 475 str. (opombe 277-475).
 27. knjiga: Pisma II. 1971, 505 str. (opombe 379-505).
 28. knjiga: Pisma III. 1973, 420 str. (opombe 237-420).
 29. knjiga: Pisma IV. 1974 (1975), 531 str. (opombe 297-531).
 30. knjiga: Pisma V. 1976, 485 str. (opombe 139-261, 264-270f).
- Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895. – Ljubljana, Državna založba Slovenije.
6. knjiga. 1985, 527 str. (opombe 457-464).
- Juš Kozak: Zbrano delo. – Ljubljana, Državna založba Slovenije.
1. knjiga: Zgodnja proza. 1988, 412 str. (opombe 323-409).
 2. knjiga: Proza dvajsetih let. 1989, 500 str. (opombe 437-500).
 3. knjiga: Šentpeter. 1990, 431 str. (opombe 367-431).

KNJIŽNE OCENE

- Dobrovoljc France: Bibliografija literature o Cankarjevi dramatik. – Knjižnica, 4, 1960, 100-108.
- Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova, I-V. – Knjižnica, 4, 1960, 111-113.
- Bibliografija jugoslovenskih bibliografija 1945-1955. – Knjižnica, 4, 1960, 113-115.
- Ob naprednem tisku... – Knjižnica, 6, 1962, 81-82.
- Slovenska bibliografija. Članki in leposlovje v časopisju in zbornikih 1945-1950. – Knjižnica, 6, 1962, 182-184.

- Brecelj Marijan: Bibliografia delle traduzioni slovene di opere italiane dal 1945 al 1961. – Knjižnica, 6, 1962, 188–189.
- Obogatitev slovenske enciklopedistike. Viktor Smolej: Slovenski dramski leksikon. – Jezik in slovstvo, 8, 1962/63, 86–87.
- Marijan Brecelj: Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem. – Knjižnica, 9, 1965, 92–94.
- Škerlove Bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev. – Knjižnica, 10, 1966, 137–139.
- Jože Povšič: Bibliografija Franca Močnika. – Knjižnica, 11, 1967, 198–200.
- Stanislav Kos: Bibliografsko kazalo Časopisa za zgodovino in narodopisje. – Knjižnica, 12, 1968, 108–112.
- Repertoar slovenskih gledališč, 1867–1967. – Knjižnica, 12, 1968, 124–126.
- Jože Kokole: Bibliografija doktorskih disertacij Univerze in drugih visokošolskih in znanstvenih ustanov v Ljubljani 1920–1968. – Knjižnica, 14, 1970, 166–167.
- Stanislav Kos: Mariborsko gledališče 1919–1941. – Knjižnica, 14, 1970, 170–172.
- Savremeni književni prevodioci Jugoslavije. – Knjižnica, 16, 1972, 168–169.
- Dobrovoljc France: Bibliographie de la littérature slovène en langue française. – Knjižnica, 18, 1974, 92–94.
- Povšič Jože: Bibliografija Jurija Vege. – Knjižnica, 18, 1974, 207–209.
- Pánek Jaroslav: Dr. Oton Berkopec, Življenje in delo. – Knjižnica, 21, 1977, 195–197.
- Glonar Joža: Die Slowenen im Schriftum 1914–1940. – Knjižnica, 22, 1978, 120–122.
- Ivan Cankar v prevodih. – Knjižnica, 22, 1978, 297–299.
- Škafar Ivan: Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919. – Knjižnica, 24, 1980, 166–168.
- Peter Kersche, Gunhild Kersche: Bibliographie der Literaturen Jugoslawiens in deutscher Übersetzung 1775–1977. – Knjižnica, 24, 1980, 171–173.
- Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani: Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev. Tretja knjiga. – Knjižnica, 26, 1982, 145–150.

UREDNIŠTVO

- Pavlihov kompas 1959*. Turistični svetovalec. – Ljubljana, ČP Pavliha. 1959, 208 str.
- Knjižnica*. Glasilo Društva bibliotekarjev Slovenije. Ljubljana. 9, 1965 – 13, 1969.
- Plezalni vzponi*. Vzhodne Julijske Alpe. – Ljubljana, Planinska zveza Slovenije. 1970, 320 str. (Sourednik.)
- Slovenska bibliografija*. – Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica. 21, 1967 – 29, 1975 (izšlo 1971–1981).

- Zveza društev bibliotekarjev Jugoslavije: *Bibliotekarstvo Jugoslavije, 1969–1971*. III.–IV. skupščina Zveze društev bibliotekarjev Jugoslavije. – Ljubljana. 1972, 242 str. (Sourednik Maks Veselko.)
- Katalog 72*. Slovenske knjige in revije, ki so bile v prodaji poleti 1972. – Ljubljana, Partizanska knjiga. 1972, 204 str.
- Dela in prevodi. Odlomek iz bibliografije. – Josip Vidmar. 1975, 259–281.
- Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev SAZU*. – Ljubljana, SAZU. 1976, 480 str. (Sourednik).
- Bibliografija rasprava i članaka*. 12–14. – Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod. 1977, 1984, 1986. (Sourednik slovenskega deleža, pri prejšnjih knjigah neimenovan.)
- Katalog knjig 77*. – Ljubljana, Zbor delegatov TOZD založništva in knjigotrštva pri Gospodarski zbornici SRS. 1977, 248 str.
- Katalog knjig 79*. – Ljubljana, Odbor za založništvo in knjigotrštvo pri Gospodarski zbornici Slovenije. 1979, 212 str.
- Katalog knjig 1981*. – Ljubljana, Odbor za založniško in knjigotrško dejavnost. 1981, 240 str.
- Slovenski biografski leksikon*. 13.–14. – Ljubljana, SAZU & ZRC SAZU. 1982, 1986. (Pri 13. zvezku sourednik.)
- Katalog knjig 1983*. – Ljubljana, Odbor za založniško in knjigotrško dejavnost. 1983, 267 str.

Gornji izbor pušča ob strani članke in intervjuje v dnevnem časopisju, knjižna in drugačna poročila ter krajše bibliografske prispevke.

NAVODILA AVTORJEM

1. Piši na močnejše in neprozorne liste papirja (ne na mehke in/ali prozorne).
2. Vsak list naj ima na levi vsaj 3 cm praznega roba, na desni pa naj ne bo izpisan do roba.
3. Vrstice piši z dvojnimi razmikom.
4. Na listu naj bo po trideset vrstic.
5. Sprememba vrste pisave se zaznamuje s podčrtavanjem (ali barvanjem) ustreznega mesta v tipkopisu.
6. Pri prečrkovanju tujih pisav upoštevaj prečrkovalna pravila Slovenskega pravopisa 1990.

7. Za podčrtne opombe piši izpostavna znamenja (številke, zvezdice ipd.) privzdignjeno stično na koncu ustrezne enote (npr. *in sicer*³; *odšel »domov.«*³; *odšel »domov.«*³; *odšel »domov.«*³; glede na različne vrednosti).

8. Besedilo (podčrtnih) opomb mora biti tipkano prav tako kot glavno besedilo, najbolje na koncu glavnega besedila (ne na vsaki strani posebej). Opomba se začneja z izpostavnim znamenjem levo zgoraj čisto na začetku vsake opombe (npr. ³A. Breznik /.../).

9. Fotografije, skice ipd. za preslikanje (tj. vse, kar ni namenjeno stavljenju) morajo biti priložene na posebnih listih, vsaka s svojo številko, v tipkopisu pa mora biti zaznamovano, kam naj kaj pride.

10. Podnapisi k fotografijam, skicam ipd. naj bodo že v tipkopisu glavnega besedila.

11. Literaturo lahko navajamo v tekočem razpravnem besedilu (tj. nad črto), pod črto na isti strani ali v seznamih literature.

Kadar imamo na koncu posebej izpisano literaturo, v tekočem razpravnem besedilu navedemo v okroglem oklepaju najprej avtorjev priimek in letnico izida ustreznega dela, za dvopičjem pa stran, na katero se podatek nanaša, npr. (Breznik 1934: 213). Pri večkratnem zapovrstnem navajanju iz enega samega dela zadošča navedba strani, npr. (213). Kadar na koncu razpravnega besedila nimamo seznama literature, vse potrebne bibliografske podatke v oklepaju izpišemo kar v tekočem besedilu, npr. A. Breznik, Slovenska slovnica, Ljubljana 1934, str. 213. (Tudi: Ljubljana, 1934.)

Pod črto takoj za izpostavno številko (ali drugim znamenjem) navedemo avtorja, in sicer ime (lahko tudi okrajšano) navadno, priimek lahko tudi razprto, potem pa sledijo z vejico ločene enote naslova (lahko tudi ležeče ali okrajšano) ter zadevna stran, npr. ³A. Breznik, Slovenska slovnica, Ljubljana 1934, 16–18. Če navajamo vse podatke po naslovni strani, za posameznimi povedmi naslova stavimo pike, za avtorjevim imenom pa dvopičje, npr. A. Breznik: Slovenska slovnica za srednje šole. Spisal dr. Anton Breznik. Četrta, pomnožena izdaja. Odobrena z odlokom ministrstva prosvete S. n. br. 17.857 z dne 10. avgusta 1932. 1934. Založila Družba sv. Mohorja v Celju. 261 + (5) str. (Če v isti opombi navajamo več takih bibliografskih enot, pišemo med njimi pomišljaj.)

V seznamu literature na koncu sestavka navajamo npr. tako: Breznik, A. 1934: Slovenska slovnica (in naprej kakor v opombah pod črto).

Kadar navajamo več del istega avtorja, pri vseh neprvih delih namesto priimka in imena postavimo dva krajša pomišljaja, nato pa letnico naslednjega dela in naprej tako kakor pri prvi enoti; kadar na isto leto istega avtorja pride več del, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede (a b c č d...), npr.:

Breznik, A. 1934: Slovenska slovnica (...)

-- 1935: Slovenski pravopis. Priredila A. Breznik in F. Ramovš. Ljubljana XXIV + 300 str.

-- 1944a: Jezik naših časnika in pripovednikov /.../

-- 1944b: Zloženske v slovenščini. RAZU Filozofsko-filološko-historičnega razreda. II. Ljubljana, (str.) 53–76. (Tudi posebni odtis. 24 str.)

V OCENO SMO PREJELI

Čakavska rič, polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi, XVII/1. Split: Književni krug; 1989. 123 [+ I] str.

Apostolus Šišatovacensis anni 1324 / Šišatovački apostol 1324. godine. (Prir. Dimitrije E. Stefanović.) Dunaj: izd. Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, ter Srpska akademija nauka i umetnosti in Institut za srpskohrvatski jezik, zal. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften; 1989. (= Schriften der Balkan-Kommission, Linguistische Abteilung, FontesNr. 1.) (VI+)LXXV[+I] + (IV+)208 + (XV)[+I] str. + neuv. listič s popravkom.

Scando-Slavica XXXV. København: izd. Društvo skandinavskih slavistov in baltologov, zal. Munksgaard; 1989. 224 str.

Denis Poniž, *Esej*. Ljubljana: izd. Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, zal. Državna založba Slovenije; 1989. (= Literarni leksikon – študije, zv. 33.) 108 str.

Janko Kos, *Literarne tipologije*. Ljubljana: izd. Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, zal. Državna založba Slovenije; 1989. (= Literarni leksikon – študije, zv. 34.) 116 str.

Tomo Virk, *Duhovna zgodovina*. Ljubljana: izd. Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, zal. Državna založba Slovenije; 1989. (= Literarni leksikon – študije, zv. 35.) 109 [+ III] str.

Ludwig Karničar, *Der Obir-Dialekt in Kärnten. Die Mundart von Ebriach/Obirsko im Vergleich mit den Nachbarmundarten von Zell/Sele und Trögern/Korte: Phonologie, Morphologie, Mikrotoponymie, Vulgonamen, Lexik, Texte.* (Graz 1986.) Dunaj: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften; 1990. (= Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 551. Band.) 420 str.

**Glavna financerja Republiški komite za raziskovalno dejavnost in tehnologijo
in Republiški komite za kulturo**

**Glavna sofinancerja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani in
Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
v Ljubljani.**